

MARXISMUS-
LENINISMUS
AN DER

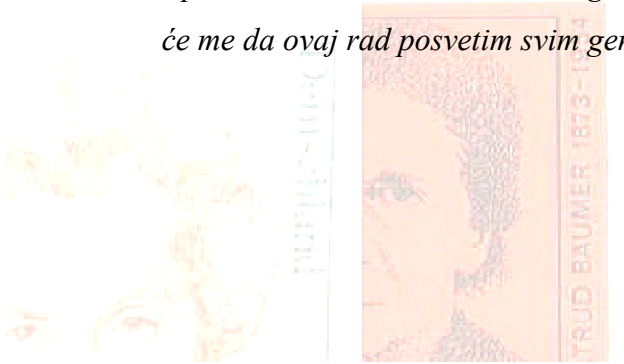
...keine
sozialistische
Vorbereitung
zum
dobrebyt

TRAUEN TAG

Fotografija pripada gospođi Biseri Omerašević (lijevo) a nastala je početkom šezdesetih godina u centru stare tuzlanske čaršije. Na ovom mjestu Lenjinovog spomenika odavno nema, nisam ga zapamtila ja, a sumnjam i da je moja majka. Ta činjenica nagnat će me da ovaj rad posvetim svim generacijama, 'našim' i 'tuđim', svim ljudima čiji su ideali i uzori bez

pitanja oteti.

I sama sam među njima!

Uvod

Gotovo dvije decenije nakon raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije njene zemlje nasljednice i dalje su suočene sa mnoštvom problema koje je donijela takozvana tranzicija. Među onima koji predstavljaju najveću prepreku daljnjem razvoju i integriranju ovih zemalja u zajedničko europsko društvo naći će se zapostavljanje osnovnih ljudskih prava, što će iz godine u godinu kod stanovnika južnoeuropskih zemalja sve češće buditi potrebu za idealiziranjem uređenja u čijem je središtu stajao „čovjek i njegovi istinski interesi“¹. U takozvanim tranzicijskim procesima koji će značiti smjenu tradicionalnog socijalizma i početak vladavine demokratskog kapitalizma, žena će posebno ispaštati. Ovakav će fenomen za posljedicu imati to, da naročito ženska populacija postane (pre)nositeljem nostalgčnih sjećanja, koja će održavati kontinuitet mitologiziranja ne samo političkih lidera poput Tita i događaja koji su obilježili povijest Jugoslavije, već i neprežaljene jugoslovenske svakodnevnice. Ovom ćemo pridodati i osjećaj zahvalnosti zbog ženi iskazanog povjerenja, koje niti jednom društvenom uređenju koje je na ovom prostoru prethodilo socijalističkom jugoslovenskom nije bilo svojstveno. Mnoštvo će istraživanja potvrditi izniman položaj žene za vrijeme jugoslovenskog socijalizma, što će danas postati osnovnim opravdanjem za stavljanje neprežaljene prošlosti ispred perspektivne europske budućnosti, a upravo će ovo dodatno produbljivati jaz u kojem su se našli nekadašnji južnoslavenski narodi. U želji da doprem i bolje razumijem srž tog problema, rodila se ideja za ovaj rad.

Mnoge novije studije zaista svjedoče da su jugoslovenske žene upravo za vrijeme Titove ere stekle većinu tipično ženskih prava, te da ta prava u zemljama postsocijalizma, bez obzira

---

¹ Perić, Vidak (Ur.): *Josip Broz Tito Autobiografska kazivanja*, sv.1, IRO Narodna knjiga, Beograd, Institut za savremenu istoriju, Beograd, Obod, Cetinje, Patrizanska knjiga, Beograd Ljubljana, 1982., str. 114.

na sveobuhvatni napredak i modernizaciju današnjice, ničim nisu poboljšana. Baš suprotno, neka slovenska istraživanja pokazuju da su ona znatno ispod nivoa nego što su to bila za vrijeme postojanja SFRJ, što se pripisuje novonastalim i moćnim patrijarhalnim i konzervativnim krugovima, koji uvijek nastoje eliminirati ženu iz javnog sektora društva i zatvoriti je u privatni.² No, dokazati u kojoj je mjeri Jugoslovenka za vrijeme socijalističke ere zaista i uspjela ostvariti svoja individualna prava, da li su i koliko ona bila veća u odnosu na današnja neće se naći u interesnom polju ovog rada. *Emancipacija riječju i slikom* radije će poslužiti predočavanju načina kojima su se mediji za vrijeme jugoslovenskog socijalizma služili u poslu indoktrinacije, a koja će za posljedicu imati uklanjanje osnovnih problema koji su morili zemlju, među kojima je bilo i takozvano žensko pitanje. U potrazi sa sponama koje medijski sadržaj vežu za aktualnu politiku, poslužit će nekolicina ženskih časopisa iz vremena izgradnje, čiji je sadržaj, baš onako kako to strogi boljševistički principi i nalažu, najčešće bio *odozgo* dirigiran. Analize pomenutog tipa bile su česte posljednjih godina, što će me nagnati da u ovoj svojoj ipak odem nešto dalje. Iz tog ću razloga u drugoj polovini rada akcent staviti na prešutno opiranje režimu, koje će jugoslovenskim medijima omogućiti iskorak iz okvira utilitarizma, a što će predstavljati prvu stepenicu u procesu evoluiranja građanske svijesti te na kraju dovesti i do samog raspada ove zemlje. Na koji je način južnoeuropski tisak decenijama stvarao bunt, tj. kojim je tiskovnim inovacijama prethodilo evoluiranje jugoslovenske kulture, pitanja su koja će se naći u samom središtu moje pozornosti. No, pored težnje da zavirim u svijet medija, prije svega tiska, i drugi će me ciljevi voditi pri pisanju. To je prvenstveno omogućavanje različitih teoretskih i povijesnih osvrti, te povlačenje paralela između južnoeuropskog i istočnoeuropskog socijalističkog ambijenta. Osim što ću ovako približavati osnovnu problematiku ovog rada, na ovaj način činit ću da svako poglavlje predstavlja samostalnu cjelinu, sa zasebnom temom koju obrađuje.

I prije nego se zaista i upustim u avanturu pisanja onoga o čemu se decenijama šutjelo, htjela bih uputiti zahvalnicu svima onima, bez čije pomoći pisanje ovog rada ne bi bilo moguće. To je prije svega prof. dr. Vladimir Biti, čiji je entuzijazam zauvijek promijenio pogled na svijet mnogih, a time i odredio putanju njihovog životnog kretanja. Osim na ovome, zahvalna sam mu i na nepresušnim idejama i pokazanom strpljenju dok me vodio u pisanju ovog rada. Na strpljenju i idejama zahvaljujem se i lektorici bosanskog jezika, prof. Meliti Omerašević, čije će dobronamjerne pridike, sigurna sam, imati odjeka. Osim nje, u lektoriranju su učestvovali i profesorica engleskog jezika prof. Naida Husanović te profesorica njemačkog jezika mr.sci. Nikolina Rosić, čijem se doprinosu također zahvaljujem.

---

² Simčić, Miro: *Žene u Titovoj sjeni*, biblioteka Ambrozija, Zagreb 2008.

Zahvaljujem se Centru za ženske studije Zagreb te Matici srpskoj na omogućavanju pristupa sadržajima neophodnim da bi ovaj rad dobio konture kakve ima. Konačno, riječi zahvalnosti za motivaciju i optimizam upućujem svojoj obitelji i prijateljima, čija me podrška za vrijeme studija nikada nije napustila.

I

Teoretski okviri socijalističkog feminizma

*Nek se ne uzda jedan narod do veka k prosvešteniju razuma doći
u kojemu žene u prostoti i varvarstvu opstaju.*

Dositej Obradović³

ABSTRACT

There are many reasons why the Marxist theory of today does not enjoy the reputation it did a few decades ago, but this issue is not going to be discussed in this or any other chapter of this dissertation. In this chapter, the dissertation will primarily retrospect on the basic socialist doctrines, amongst which the ones from Marx and Engels, about the origin of family and private property in the time of formation and expansion of socialism in Europe, had a significant role. These doctrines did not only have a certain impact on social changes, but also a rather wide influence in the evolution of gender ratio. The contribution of Marx and Engels in the field of socialist feminism was huge, but these two utopians were not only political theorists who discussed the question of the women's role in society. Names like Charles Fourier, Flora Tristan and August Bebel will also be mentioned in the first chapter, which could be considered as an introduction to the main subject matter of this master's thesis.

---

³Kratki istorijski pregled važnih datuma za feminizam u Srbiji i svetu. URL:
http://pescanik.net/old/UserFiles/File/feminizam/pregled_datuma_dod8.pdf (15.6.2009.)

Charles Fourier i Flora Tristan – utemeljitelji socijalističke misli

Osavremenjivanje industrije koje početkom 19. stoljeća u Europi dobija na značaju više nego ranije, omogućilo je zapošljavanje fizički slabije, a time i manje plaćene radne snage pa je broj žena i djece uključenih u proizvodnju stalno rastao. Ovo će za posljedicu imati smanjenje nadnice muškaraca, što će dovesti do oštrog kritiziranja načina proizvodnje i raspodjele u kapitalističkom svijetu, kao i kritiziranje svih političkih i društvenih odnosa nastalih na ovim gospodarskim temeljima. Među publicistima, političarima, gospodarstvenicima i filozofima javljaju se reformisti – prvi socijalisti-utopisti koji zahtijevaju preispitivanje postojećih društvenih institucija, promjene vladajućeg sustava i reformiranje obrazovanja, ali se po prvi put ozbiljno razmatra i položaj žene u društvu, obitelji i braku. Ovaj period u povijesti poznat je kao epoha ranog socijalizma, u kojem nastaju mnoge ideje zasnovane na potrebi za poboljšanjem uvjeta življenja.⁴ Osim što nude koncepte novog društvenog uređenja, socijalisti zagovaraju i reformiranje odnosa između muškarca i žene, pri čemu analize i kritike François Mariea Charlesa Fouriera (1772.-1837.) igraju veoma važnu ulogu. Ovaj je francuski socijalist svojim idejama vršio velik utjecaj na francusku, europsku ali i američku političku i društvenu svijest. Tadašnje društvene prilike po njemu su odlično pokazivale potpuno nijekanje čovječnosti, što je najbolje dolazilo do izražaja kroz ugnjetavanje građana od strane aristokratije. Upravo ovakva Fourierova kritika postaje sastavnim dijelom društveno-političke misli marksizma, koji zagovara rušenje prava jačega kao temelj izgradnje novog industrijskog i društvenog svijeta, a čija je direktna posljedica i poboljšanje uloge žene u društvu. S obzirom da je, možda ne prvi koji razmišlja o emancipaciji žene unutar sveopćeg pokreta za poboljšanje međuljudskih odnosa, ali zasigurno prethodnik svih onih koji su o tome javno govorili, ne čudi onda da je upravo Fourier pronalazač termina feminizam, pojma koji opisuje tadašnji pokret žena za ostvarenje njihovih prava.⁵ Ipak, postoji nešto zbog čega će Fourier među ženama svog vremena biti omražen. U njegovom konceptu budućeg društva, dolazećeg raja i epohe harmonije, seksualnost igra najvažniju ulogu. Strasti su za njega ključ sklada, a u odnosu na seksualne sklonosti on razlikuje različite tipove muškaraca i žena: od onih koji apstiniraju od tjelesne ljubavi, preko pripadnika monogamnih i poligamnih zajednica, pa sve do slobodnih ljubavnika, koji prakticiraju karitativnu ljubav. U novom društvu svatko slobodno bira kojoj će od pomenutih grupacija pripasti, da li će i kad iz nje istupiti. Sve su fantazije dobrodošle kao i sve vrste

---

⁴ Frevert, Ute: *Frauengeschichte zwischen bürgerlicher Verbesserung und neuer Weiblichkeit*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1986.

⁵ Mayer, Thomas (Ur.): *Lexikon des Sozialismus*, Bund-Verlag, Köln 1986., str. 181.

sadističkih i fetišističkih nagona. Oni više neće biti potiskivani već poticani, što će svima olakšati potragu za prikladnim partnerom.⁶ Ovakve će ideje u ono vrijeme biti osuđene na odbacivanje, a naročito među ženskom populacijom. Žena osamnaestog i devetnaestog stoljeća, svedena na objekt i pošteđena svake vrste poštovanja, u ovakvim je idejama mogla vidjeti samo produblјivanje svoje patnje pa će proći stoljeća prije nego Fourierove vizije zaista i dobiju priliku biti shvaćene na pravi način.

Fourier će nesumnјivo utjecati na mnoštvo kritičara kapitalističkog uređenja, među kojima je i Flora Tristan (1803.-1844.), romantična pobornica pravde⁷, *Messias-Frau*⁸ i ujedno jedina žena koja će se u devetnaestom stoljeću boriti za izgradnju modernog društva na potpuno novim temelјima. Život s kojim se sudbina neprestano igrala, pisana djela te strastvene političke akcije s kraja njenog života, kreirat će sliku buntovne, odvažne, talentirane i pustolovne žene, što će opravdati izјavu Andréa Bretona, oca nadrealizma, da ne postoji „*weibliches Geschick, das am Firmament des Geistes eine so dauerhafte und so leuchtende Spur hinterläßt*“⁹. Utopijske doktrine Flore Tristan rezultat su njenog bujnog životnog iskustva, među kojima će najveću ulogu odigrati djetinjstvo u siromaštvu i rani brak sa Andréom Chazalom, kojeg zajedno sa njihovo troje djece samo nekoliko godina nakon udaje i napušta te gotovo cjelokupan ostatak života provodi u bijegu i skrivanju. Osim teškog djetinjstva koje započinje smrću uglednog oca, na čije nasljedstvo Florina majka zbog njihove pravno nevažeće životne zajednice nema pravo, te vlastitog mukotrpnog braka, još će jedno iskustvo odigrati važnu ulogu u Florinom životu. Njeno putovanje u Peru i gotovo jednogodišnji život u očevini, omogućit će joj da spozna slobodu i samostalnost koju su tamošnje žene uživale, neovisno o društvenom staležu kojem su pripadale, a što će za posljednicu imati rađanje ideje o emancipaciji. Nakon povratka u Francusku, Tristanova nastavlja svoju utopijsku borbu, piše, podučava i putuje. Boravak u dekadentnom Londonu i iskustva koja je u njemu stekla rezultirat će 1843. godine kratkim djelom pod nazivom *Radnička unija*¹⁰, u kojem duboko razmatra mogućnosti oslobođenja i muškarca i žene. Priklanjajući se idejama Fouriera, smatra da su i jedni i drugi žrtve društvenog uređenja, te da bez korjenitih promjena na cjelokupnom društvenom planu nema oslobođenja muškarca, koji, jer je i sam ugnjetavan, ugnjetava svoju ženu, a samim tim ni emancipacije žene.¹¹ Cilj djela

---

⁶ Llosa Vargas, Mario: *Das Paradies ist anderswo*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 2004.

⁷ Llosa Vargas, Mario: „Die Odyssee der Flora Tristan“, u: *Meine Reise nach Peru*. Flora Tristan, Insel Verlag, Frankfurt am Main, Leipzig 2004., str. 12.

⁸ Llosa, 2004., str. 52.

⁹ Ibid, str. 12.

¹⁰ Ibid

¹¹ Fevert, 1986.

je jasan i sadržan u sljedećem: „*Gebt jedem und jeder das Recht auf Arbeit - die Möglichkeit zu essen -, das Recht auf Bildung - die Möglichkeit, durch den Geist zu leben -, das Recht auf Brot - die Möglichkeit völlig unabhängig zu sein -, und die heute so niederträchtige, so abstoßende, in ihren Lastern heuchlerische Menschheit wird sich sogleich wandeln und edelmütig, stolz, unabhängig, frei!, schön!, glücklich! sein*“.¹² Ova revolucija mora proći mirno, treba biti vođena ljubavlju prema čovjeku i nadahnuta kršćanskim duhom, koji je, kako je tvrdio i Saint-Simon, vladao u vrijeme ranokršćanske solidarnosti, ali je kasnije, u vremenu institucionaliziranja i jačanja crkve, zapostavljen. Revolucija ne smije biti nacionalistička, ona treba imati isključivo internacionalni karakter. U njenom središtu naći će se radnička unija, koja omogućava istinsku ravnopravnost između muškarca i žene, a koja će posjedovati gospodarsku moć te biti sposobna sprovesti socijalne reforme. Kapital unije ostaje u rukama radništva, pa onako kako je to i Fourier zamišljao, bit će korišten u svrhe izgradnje institucija za liječničku skrb, osnivanje edukacijskih ustanova (čije će pohađanje biti obavezno za oba spola), te staračkih domova.¹³ Ovakav koncept radničke unije značajno će se odraziti na međuljudske odnose a naročito na bračne. Sklapanje bračnih zajednica više neće biti uvjetovano materijalnom ovisnošću žene, već isključivo slobodom odabira, što će za nju značiti odbacivanje uloge stroja za rađanje¹⁴ a prihvatanje uloge ravnopravnog člana zajednice u kojoj zajedno sa muškarcem učestvuje u ostvarivanju različitih ciljeva. Iako je jedno vrijeme bila u strastvenoj lezbijskoj vezi, Tristanova neće prihvatiti Fourierovu slobodoumnost po pitanju seksualnosti. Ona će smatrati da ljubavnu sposobnost radije treba koristiti u svrhe poboljšanja kvalitete zajedničkog života, u svrhe ostvarivanja ideala solidarnosti i ljubavi prema bližnjem.¹⁵ U tadašnjem svijetu muških socijalista većina ovih vizija naišla je na duboko nerazumijevanje, pa se do preuranjene smrti pomenute revolucionarke na društvenom planu zemalja koje je posjećivala neće izmijeniti puno.¹⁶ No, zahvaljujući upravo idejama poput ovih, pokret žena postaje odlučniji nego ikad prije. Društvena previranja iz 1848. godine iznjedrila su različite revolucionarne pokrete, što će učiniti da se žene iz raznih dijelova svijeta pokrenu i ujedine. Po prvi put su masovno osnivani feministički klubovi i prve profesionalne ženske organizacije koje su branile gospodarske interese žena te izdavane novine preko kojih su žene javnosti plasirale svoje ideje. Ovo vrijeme karakterizira i nastajanje prvih ženskih koledža i borba za kontrolu nad

---

¹² Le Tour de France (str. 192.) preuzeto iz: Ibid, str. 23.

¹³ Ibid

¹⁴ Llosa, 2004., str. 14.

¹⁵ Ibid

¹⁶ Ibid

vlastitom imovinom, kao i obnavljanje zahtjeva za pravnu i političku jednakost žene i muškarca, što je manje-više zastupao građanski ženski pokret.¹⁷

Na misao Fouriera, Flore Tristan te još nekih od tadašnjih socijalista-utopista, čiji će teorijski doprinos pri rješavanju takozvanog ranog ženskog pitanja u kasnijim povijesnim osvrtima često biti zaboravljen (kao što su Henri de Saint-Simon, Nikolaj Gavrilovič Černyševskij i dr.), umnogome će se oslanjati Karl Marx, Friedrich Engels i August Bebel – filozofi bez čijih bi djela povijest izgledala potpuno drugačije.

Engels, Marx i Bebel

Rad Engelsa (1820-1895.) o obitelji velikim se dijelom oslanja na *Komunistički manifest* iz 1848. godine kojeg je pisao zajedno sa Marxom (1818.-1883.), ali on je istovremeno i plod njihovih višegodišnjih zajedničkih diskusija. Nadahnuto Marxovim bilješkama, Engelsovo *Porijeklo obitelji, privatne svojine i države* (1884.) koristi teme žene i obitelji, omogućavajući nam bolje razumijevanje cjelokupnog društva, a sve do prije nekoliko decenija predstavljalo je jedno od najznačajnijih djela u marksističkoj literaturi.¹⁸ Po njima dvojici položaj žene u društvu ovisan je o njenom povijesno uvjetovanom i promjenljivom materijalnom položaju, tj. gospodarskim prilikama i svojinskim odnosima u proizvodnji. Ugnjetavanje žene desilo se sa nastankom klasnog društva, dok je u predklasnom njen položaj bio “slobodan i vrlo poštovan.”¹⁹ Podjela rada isprva je postojala samo između spolova. “Muškarac ratuje, ide u lov i ribolov...žena se bavi kućom i pripremanjem hrane...svako od njih je gospodar u svom području“. No, “s pojavom stada i ostalih novih bogatstava... [muškarcu] je pripadala stoka (...)”²⁰ a pošto je “vođenje domaćinstva...postalo (...) privatna služba (...) [,] žena je postala prva služavka, isključena iz učešća u društvenoj proizvodnji.”²¹

U kapitalizmu je žena samo oruđe za proizvodnju – vlastitog života pomoću vlastitog rada, te tuđeg pomoću rađanja, a time i oruđe za proizvodnju većeg broja najamnih radnika. Gospodarska neovisnost je glavni preduvjet za oslobađanje svake vrste ovisnosti, a s obzirom da ovakva ideologija motivira borbu cjelokupne radničke klase, oslobođenje žene bit će posljedica oslobođenja proletarijata od kapitalističkih stega i eksploatiranja, čim bude uvedena u društveni rad i proizvodnju. A učešću u proizvodnji prethodi najprije uklanjanje

---

¹⁷ Fevert, 1986.

¹⁸ Lejn, En: „Žene u društvu: Kritika Friedricha Engelsa“, u: *Antropologija žene*. Ur. Žarana Papić, Lydia Sklevicky, Biblioteka XX vek, Beograd 2003., 177-206.

¹⁹ Citirano prema Engelsu, u: Lejn, 2003., str. 191.

²⁰ Ibid, str. 188.

²¹ Ibid, str. 193.

obitelji kao društveno-privredne zajednice, koja će ženu odsada samo u neznatnoj mjeri opterećivati.

Marxove i Engelsove reformističke ideje o kolektivnom blagostanju uključivale su prije svega poboljšan odnos muškarca i žene unutar bračne zajednice, mikrokosmosu u kojem vladaju zakoni cjelokupnog novog društva. Baš onako kako će se novi čovjek rasteretiti nakon što se oslobodi okova koje nameću kapitalistički principi, tako će i žena biti oslobođena nakon što joj novo društvo ukloni terete koje nameću uloge odgojiteljice i kućanice. U takvoj novoj sredini, žena radnica, finansijski neovisna o muškarcu, postaje autonomna ličnost, oslobođena svih otuđenja i samim tim sposobna da s njim uspostavi iskren odnos, zasnovan isključivo na naklonosti. Na ovaj način socijalističko društvo lišava ženu većine tradicionalnih poslova koji su je do sada opterećavali, ali sama obitelj ostaje u svojoj izvornosti, netaknuta poviješću. U tom smislu Engels kaže: *“Puna sloboda sklapanja braka može...biti sprovedena tek onda kad uklanjanjem kapitalističke proizvodnje...budu odstranjeni svi...ekonomski obziri...[,] tada više neće biti nikakvog drugog motiva osim uzajamne naklonosti“*.²² Lenjin, Trocki kao i druge političke vođe zemalja koje će u 20. stoljeću propagirati socijalističko društveno uređenje, usvojit će Marxovo i Engelsovo ubjeđenje da je oslobođenje žene najprije moguće kroz oslobađanje od kućanskih poslova jer jedino joj to pruža veće izgleda da učestvuje u društvenoj proizvodnji, pa će ih iscrpno koristiti pri nastojanjima da izgrade kvalitetno socijalističko društvo. No, prije nego vidimo kako je takva praksa izgledala u nekadašnjoj Jugoslaviji, spomenula bih još jednog velikana, čiji će reci ubrizgavati dodatnu motivaciju pripadnicama njemačkog ženskog pokreta s kraja 19. i početka 20. stoljeća, a nekoliko decenija kasnije postati temeljem za rješavanje ženskog pitanja unutar novoproglašene Njemačke Demokratske Republike.

Za vođe Istočnog bloka ali i FNRJ/SFRJ najvažniji socijalistički teoretičar pored Marxa i Engelsa bio je August Bebel (1840.-1913.). No, kada razmotrimo njegov doprinos u praksi emancipacije žene, mogli bismo ustvrditi da je onaj teoretski gotovo zanemariv. Naime, nakon što je nadogradio Marxovu i Engelsovu misao vlastitim idejama, koje publicira u knjizi *Žena i socijalizam* (1879.), on se borio da ih sprovede u djelo, a s obzirom da je u to vrijeme bio vođa Socijaldemokratske partije Njemačke i veoma talentiran govornik, možemo ga smatrati i prvim socijalističkim agitatorom. U djelu *Žena i socijalizam*, Bebel ozbiljno razmatra potčinjenost žena, te, oslanjajući se na ideje prethodno spomenutih suvremenika, rješenje ovog pitanja vidi isključivo u ukidanju kapitalističkog gospodarskog i društvenog

---

²² Ibid, str. 204.

systema, čija je direktna posljedica i nestajanje *Geschlechtssklaverei*²³. Ne samo što nam dočarava socijalističke vizije budućnosti, Bebel ženama, a naročito proleterkama, pokazuje konkretne načine kako da ostvare svoje težnje, što je ovu knjigu učinilo svojevrsnim priručnikom ženskog pokreta u vremenu koje je dolazilo.²⁴ On predlaže da se proleterski ženski pokret priključi onom građanskog tipa, zalažući se za potpunu ravnopravnost žena i muškaraca u postojećem društvu, ali u isto vrijeme savjetuje ih da se nastave boriti zajedno sa muškim istomišljenicima, zahtijevajući na taj način potpunu gospodarsku i duhovnu neovisnost oba spola koju bi novo društveno uređenje omogućilo. Bebel se ovdje vodi već viđenim uspjesima ženskog proleterskog pokreta u Njemačkoj na čelu sa Clarom Zetkin, kada su se žene borile na tri fronta: za cjelokupno ostvarenja zahtjeva radničke klase, za ostvarenje vlastitih interesa i zahtjeva unutar radničkog pokreta kao i za učešće u unutarpartijskim diskusijama.²⁵ Nakon Bebelove smrti, borbu za sveobuhvatno komunističko uređenje i unutar njega riješeno žensko pitanje, kao i agitaciju, organizaciju i podučavanje radnih žena ciljevima proleterskog ženskog pokreta u tadašnjoj Weimarskoj Republici, preuzet će upravo Clara Zetkin, koja njegove, Engelsove te vlastite ideje najčešće objavljuje u časopisu *Die Gleichheit*, ali ih izlaže i na različitim ženskim skupovima i internacionalnim konferencijama. I onako kako je Prvi svjetski rat, otac emancipacije žene²⁶, donio veliku korist radnim ženama, koje, angažirane u velikom broju, zauzimaju radna mjesta svojih muževa da bi ovi nesmetano učestvovali u ratu i na taj način spašavaju gospodarstvo zemalja širom Europe, tako će Drugi značiti njen kraj, barem na neko vrijeme. Preuzimanjem vlasti od strane Njemačke Nationalsocijalističke radničke partije (NSDAP) 1933. godine te zabranom rada radničkih partija, zabranjena su i ženska proleterska udruženja. Na užas svih komunistica, ali i mnogih drugih, žene će pod motom „Deutsche Frau und Mutter geh' zurück zu Deinem Herd!“, izgubiti mnoge stečene privilegije (poput npr. prava glasa), za koje će se ponovno izboriti tek nekoliko decenija kasnije.²⁷

---

²³ Frevert, 1986.

²⁴ Schwestka, Sonja: *Agitation und Propaganda der kommunistischen Frauenbewegung Deutschlands in der Weimarer Republik*, Disertacija, Wien 1983.

²⁵ Nave-Herz, Rosemarie: *Die Geschichte der Frauenbewegung in Deutschland*, Niedersächsische Landeszentrale für politische Bildung, Hannover 1997.

²⁶ Izraz preuzimam iz njemačkog jezika, iz: Frevert, 1986., str. 137.

²⁷ Schwestka, 1983.

II

Žensko pitanje socijalističke Jugoslavije

*Mit der linken Hand versorgt sie den Mann, Kind und Haushalt,
renoviert die Wohnung und schneidert sich ihre Garderobe,
mit der rechten Hand qualifiziert sie sich
und leistet gesellschaftliche Arbeit,
mit den Füßen betritt sie neue Wege.*

Berta Waterstrad²⁸

ABSTRACT

The main aim of this thesis is not to find out which extent the women's emancipation, during the socialism in Yugoslavia, has really reached, but above all to point out the strategies used by the Communist Party, which helped in the process of finding solutions for the so-called question of women's rights, a very important issue in all socialist orders. Still, before concentrating on this subject, it is notable to outline the social circumstances, which characterised women's movement in socialist Yugoslavia as well as the political questions, which have determined its direction. The Yugoslavian women's liberation movement has been formed and has existed within the framework of the communist politics, so it has commonly served as a distinguished instrument in solving important economic and social issues. This kind of politics led to contradictory measures, which were not only in contrast with a propagandised emancipation, but also made women's everyday life

---

²⁸ Citirano prema Berti Waterstrad, u: Weise, Anna Maria: *Feminismus im Sozialismus*, Lang, Frankfurt am Main 2003., str. 35.

more difficult. According to experts, this particular state had contributed to the influx of western feminism into the social climate of eastern and southern Europe in the 1970's and 1980's.

Jugoslovenke prije i za vrijeme Drugog svjetskog rata

Nakon što je 1945. godine zbačena monarhija i proglašena Federativna Narodna Republika Jugoslavija²⁹, komunisti su u zemlji zatekli pravni, društveni, gospodarski i kulturni kaos. Neuređenost i primitivizam nisu zaobišli ni pravne okvire koji se tiču položaja žene u društvu, što je najizraženije bilo u centralnom i južnom dijelu zemlje. Utješna je bila činjenica da u većini europskih zemalja u to vrijeme situacija nije bila pretjerano bolja. I dok s jedne strane vlada porobljenost i krajnje ponižavajuća nejednakost žene u društvu, s druge se u urbanijim sredinama, među Slovenkama, Hrvaticama i Srpkinjama, javljaju jaka feministička udruženja često socijalističkog karaktera, čije su ideje i zahtjevi na nivou ideja feministkinja Zapadne Europe tog perioda. Ne treba zaboraviti spomenuti da je Prvi svjetski rat i kod nas pokrenuo emancipaciju žene, što je najprimjetnije u Hrvatskoj i Sloveniji, a što pokazuje da se spomenuto područje i tada razvijalo pod utjecajem europskih društvenih previranja, te ni u kom slučaju samostalno. Ovaj utjecaj uočljiv je i pri upoređivanju ženskih političkih aktivnosti Weimarske Republike i ženskog pokreta u Jugoslaviji između dva rata. U slučaju oba društva žene su uveliko radile na vlastitom oslobođenju i priznavanju ravnopravnosti, i to kroz različita politička i društvena učešća.³⁰ No vratimo se Prvom svjetskom ratu. U ovom vremenu bez muškaraca (na tlu Hrvatske mobilizirano je 60% njih), žene su se masovno zapošljavale u muškim sektorima - u obrtima i prometu (bez problema su vozile tramvaj), ali i metalnoj industriji i proizvodnji po gradskim radionicama, pri čemu su se neočekivano dobro snašle. U svom oslobođanju Slovenke su otišle još i dalje i to tako što su se u svibnju 1918. godine pridružile takozvanom deklaracijskom pokretu koji je nastao kao potpora Svibanjskoj deklaraciji³¹, te, skupljajući potpise i organizirajući masovna okupljanja, odigrale ključnu ulogu u potpori ovom pokretu i na taj način sebi obezbijedile masovni prodor

---

²⁹ Federativna Narodna Republika Jugoslavija proglašena je deklaracijom ustavotvorne skupštine 29. studenog 1945., a njen će naziv od 7. travnja 1963. godine biti promijenjen u Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija.

³⁰ Schwestka, 1983

³¹ Svibanjska deklaracija je zahtjev poslanika Jugoslovenskog kluba (poslanici Slovenije, Istre i Dalmacije) podnesen 30.5.1917. Carevinskom vijeću u Beču, u kojem se traži sjednjenje Slovenaca, Hrvata i Srba u jedno državno tijelo pod žezlom Habsburške Monarhije (Salzer, Olga/ Matković Hrvoje (Ur.): *Povijest*, Panorama, Zagreb 1967.)

u politički život zemlje. No, na globalnom nivou, zakoni tog vremena ženi uopće nisu bili naklonjeni. Najteži položaj trpjele su Makedonke i Srпкиnje, na koje je primjenjivan građanski zakonik iz 1844.. Po njemu je žena bila izjednačena s nesamostalnom ili maloljetnom osobom, koju je muž zastupao u svim pravnim prilikama. Nije mogla nasljeđivati, niti preuzeti skrb za vlastitu maloljetnu djecu u slučaju da suprug umre. Ni u ostalim pokrajinama nije bilo puno drugačije, i tu su vrijedili nekadašnji mađarski i zastarjeli austrijski zakoni i običajno pravo, koji su žene tretirali bez ikakvih skrupula. Iako su im mađarske i austrijske pravne odredbe dozvoljavale skrb nad djecom nakon smrti muža te svjedočenje pri oporuci, žena će ostati u bitno podređenom položaju sve do pravnih okvira Titove Jugoslavije, koji će je prvi put u povijesti ovih prostora dovesti na javnu pozornicu i otvoriti joj vrata društvenih struktura i institucija.³²

Onako kako sam već i spomenula, u Jugoslaviji su žene između dva rata masovno organizirale vlastita društva, sekretarijate i kongrese, koji će vrlo često nastajati i djelovati na inicijativu i u sklopu muških socijaldemokratskih i komunističkih organizacija širom ovog prostora. U to predratno vrijeme kod ove se populacije duboko ukorijenila misao o otporu fašizmu a odmah po kapitulaciji Jugoslavije 1941. godine, ta će misao prerasti u konkretnu akciju. Pošto su oficijalne ženske organizacije raspuštene, žene će se samostalno organizirati po poduzećima, ustanovama, školama, ali i vlastitim domovima, da bi se dogovarale o pružanju otpora okupatoru. Prve spontane aktivnosti sastojale su se od pružanja pomoći Jevrejima i zarobljenim vojnicima koji su bježali iz kolona, dijeljenja hrane gladnima, traženja smještaja izbjeglicama, a kasnije, prilikom organiziranja ustanka, one obavljaju i niz odgovornijih poslova u vezi sa smještajem i zbrinjavanjem partizana, djece i ranjenika. Osim ovakvog učešća u ratu, žene će se nakon 1941. godine naći i na samom bojnopolju, kao borci ili bolničarke.³³ Sljedeće godine desit će se i Prva zemaljska konferencija žena, kojoj su prisustvovala delegatice iz cijele Jugoslavije, a na kojoj je osnovan Antifašistički front žena (AFŽ) -- organizacija koja je trebala služiti udruživanju žena svih nacija i vjera u borbi za pobjedu socijalističke revolucije. Predratni antifašistički pokret omogućio je ženama osvajanje pozicija koje će za vrijeme Drugog svjetskog rata biti višestruko učvršćene. Na osnivačkoj konferenciji AFŽ-a, one će biti potvrđene prisustvom i govorom samog Josipa Broza Tita, a nakon toga i takozvanim Fočanskim propisima iz 1942. godine, kada je ženskoj populaciji priznato biračko pravo. Iste godine, u vrijeme izbora za narodne odbore i slovenski

---

³² Simčić, 2008.

³³ Božinović, Neda: *Nekoliko osnovnih podataka o ženskom pokretu u Jugoslaviji između dva rata*, Autonomni ženski centar Beograd. URL: <http://www.womenngo.org.yu/content/blogcategory/28/61/> (3.12.2008.)

partizanski parlament, žene su po prvi put u povijesti ovih prostora ne samo imale pravo samostalno birati kandidate, već su i same mogle biti birane za visoke političke funkcije.³⁴

Tereti društveno (ne)korisnog rada

*Jedinstvena formula: rad plus upornost*³⁵

S obzirom da su se osnovni ciljevi novih komunističkih vlasti nakon Drugog svjetskog rata ogledali u obnovi, popravku ratom razorene infrastrukture, podizanju razine kulture i pismenosti te modernizaciji i industrijalizaciji zemlje (a sve po uzorima na Sovjetski Savez³⁶), ovakvi poduhvati zahtijevali su milione marljivih ruku. Gradnja socijalizma bila je uvjetovana angažiranošću saveznika komunističkog društvenog projekta – čvrstih i samosvjesnih građana, među kojima će Antifašistički front žena sljedećih nekoliko godina igrati podjednako važnu ulogu kao i muške političke organizacije tog vremena. Pored mnogih zadataka koje je sebi postavljao u obnovi i izgradnji zemlje, u centru pozornosti AFŽ-a bilo je nastojanje da se poslijeratni zakonodavni okviri prilagode marksističkim principima ravnopravnosti žena, u čemu je imao velikog uspjeha. Uz razne aktivnosti oko rješavanja zdravstvenih i kulturnih problema socijalno ugroženih građana, kojih je u ovo vrijeme bilo na pretek, organiziran je i veoma obiman rad na prosvjećivanju žena preko tečajeva za nepismene, ali i stalnih tečajeva zdravstvenog prosvjećivanja. Nije zapostavljan ni rad na samoosvješćivanju kao ni nastojanje da se žene u što većem broju uključuju u sve društveno-političke sektore nove države. Među važnijim zadacima aktivistica AFŽ-a bit će i insistiranje na školovanju i zapošljavanju ženske omladine u osnovnim i srednjim školama, čemu se do tada pridavalo veoma malo pozornosti.³⁷

---

³⁴ Simčić, 2008.

³⁵ Naslov je preuzet iz ožujskog broja časopisa *Žena* iz 1958. godine (str. 20-21), u kojem je pod istim nazivom tiskan članak o radnici Miri Jurić. O fenomenu portretiranja u socijalističkom tisku govorit će kasnije.

³⁶ Politička praksa Sovjetskog Saveza bila je nesumnjiv uzor jugoslovenskoj, no jugoslovenski politički vrh ne samo što će ovo negirati, on će na sve načine pokušavati dati do znanja da se Sovjeti trebaju ugledati na Jugoslaviju, pa i kad je riječ o politici emancipacije žene. Tako će u jednom članku *Nove žene* s kraja pedesetih godina biti predstavljen dan jedne čehoslovačke žene, koja je toliko preopterećena svojom svakodnevnicom, da se može računati da radi dvije smjene. (Paustka, Petr: „Dvije radne smjene čehoslovačkih žena“, u: *Nova žena*, Sarajevo, maj 1968., br. 5, str. 8-9.) Jugoslovenka je bila jednako opterećena dnevnim obavezama o čemu svjedoče članci iz različitih časopisa, no njihovi dvosmjenski dani bili su opisani na način da izazivaju divljenje i ponos (Timotijević, S.: „Dan jedne zaposlene Beograđanke“, u: *Žena*, Zagreb, prosinac 1957., br. 12, str. 26-27.). Ovakva razlika u propagandnom tonu imala je za cilj stvarati svijest o jugoslovenskoj superiornosti nad Sovjetskim Savezom i zemljama pod njegovom direktnom kontrolom, za što su korištene i mnoge druge strategije.

³⁷ Božinović (3.12.2008)

„Komunisti su tražili da se žena emancipira i nađe svoje jednakopravno mjesto u školovanju, na poslu i politici (...)“³⁸, i upravo takav poticaj od strane političkog vodstva svih europskih zemalja socijalističkog uređenja tog vremena, postat će zaslužan što je oficijalni ženski pokret na spomenutim prostorima sve do sedamdesetih godina izostajao, a pojam feminizam bio nerado korišten. Negativna konotiranost ovog termina u Jugoslaviji datira još od vremena kraljevine, kada je KPJ³⁹ vodio brobu protiv feminističkih pokreta, smatrajući da im je cilj razbijanje jedinstva radničke klase u borbi protiv kapitalizma.⁴⁰ I nekoliko decenija kasnije, slično će mišljenje preovladavati i to ne samo u Jugoslaviji, u kojoj je feminizam bio sinonim za „nepatriotizam i uvozu zapadnu dekadenciju“⁴¹, već i u Istočnoj Europi, o čemu svjedoče iskazi pojedinih sljedbenica ženskog pokreta te zemlje. One su tvrdile da je ovaj pojam apsolutno neprikladan tadašnjim političkim i društvenim uvjetima, jer zvuči modernistički (kao i svi „izmi“!) i budi pretpostavke da je oslobođenje žena samo njihova stvar, iako socijalističke doktrine zastupaju ideju da je emancipacija žene bez emancipacije muškarca apsolutno nezamisliva.⁴² U skladu sa ovim, ženski pokret će u Jugoslaviji sve do prvog feminističkog skupa 1978. godine biti posmatran kao legalistički, a ukupna aktivnost žena na vlastitom osvješćenju i oslobođenju, naprije u sklopu antifašističke borbe, a nakon toga za vrijeme izgradnje socijalizma, bit će dio partijske politike, značajan za unapređenje cjelokupnog kolektiva. Smatrat će se da žena i nema drugih potreba i prava pored onih koja su joj neophodna kao pripadniku radničke klase.⁴³

Ovim je emancipacija žene u riznici komunističkog jezičkog blaga postala ženskim pitanjem, čije će rješenje Komunistička partija toliko podrobno koncipirati, da bi joj i sami Marx, Engels i Bebel pozavidjeli. Za razliku od zemalja pod direktnim Staljinovim utjecajem, Jugoslaviju je karakterizirao znatno liberalniji tip komunističkog uređenja. Antićeva i

---

³⁸ Simčić, 2008., str.15.

³⁹ Komunistička partija Jugoslavije

⁴⁰ Dijanić, Dijana (Ur.): *Ženski biografski leksikon. Sjećanje žena na život u socijalizmu*, Centar za ženske studije-Zagreb, Zagreb 2004.

⁴¹ Izraz preuzimam iz: Jambrešić Kirin, Renata: *Dom i svijet*, Centar za ženske studije, Zagreb 2008., str. 24..U istom djelu moguće je naći podrobniji opis reakcija na pojavu feminizma u Jugoslaviji.

⁴² Weise, 2003

⁴³ Antić G., Milica/Vidmar H., Ksenija: „The Construction of Women’s Identity in Socialism: The Case of Slovenia“, u: *Gender and Identity*.Ur. Jelisaveta Blagojević, Katerina Kolozova, Svetlana Slapsak, ATHENA-Advanced Thematic Network in Women’s Studies in Europe i Regional Network for Gender/Women’s Studies in Southeastern Europe, Beograd 2006., str. 219-237.; Politika ove vrste dolazit će do izražaja i u ženskim časopisima Jugoslavije poput *Žene u borbi*, koja u svom četvrtom broju iz 1957. u jednom od članaka jasno daje do znanja da nema specifičnih ženskih pitanja, već da je riječ o društvenim problemima („Nema specifičnih ženskih pitanja to su društveni problemi“, u: *Žena u borbi*, Zagreb, 1957., br. 4, str. 5)

Vidmareva u svom eseju objavljenom u knjizi *Gender and Identity* ovo tumače s jedne strane prekinutim odnosima između Tita i Staljina 1948. i putu nesvrstanih koji je Tito odabrao za sebe i svoje sunarodnjake, a s druge konceptom samouprave koji 60-ih i 70-ih godina naročito uzima maha, te blizinom granice sa Zapadom.⁴⁴ Međutim, nakon što je AFŽ izrastao u moćan društveno politički faktor, ova će organizacija, pod izlikom da se suviše bavi političkim radom, biti (samo)ukinuta 1953. godine na Četvrtom kongresu Socijalističkog saveza Jugoslavije.⁴⁵ Njenu funkciju preuzima Savez ženskih društava, sa zadacima reduciranim na prosvjeđivanje seoske žene. Bio je ovo početak kraja samoorganiziranog ženskog rada kad je riječ o postavljanju vlastitih problema te o vlastitom traženju puteva za njihovo rješavanje. S druge strane, bio je to i početak vraćanja žene kućanstvu i njeno marginaliziranje u političkom životu Jugoslavije.⁴⁶

*Mama, zašto ne radiš izvan kuće?*⁴⁷

Komunistički pokret svojim je doktrinama kreirao vlastiti tip žene i njene funkcije u socijalističkom društvu, koja osim što treba da preuzme različite društveno-političke odgovornosti, bez pogovora mora prihvatiti i još jednu jednako važnu ulogu – ulogu majke⁴⁸. Ovakva ideologija karakterizirala je ne samo politiku zemalja iza *gvozdene zavjese*, ona neće zaobići ni Jugoslaviju, koja će ovo pitanje rješavati po uzoru na zemlje pod sovjetskim utjecajem. I dok je s jedne strane država preuzela ključnu ulogu u odgoju i obrazovanju djece (otvaranjem vrtića i drugih institucija za skrb majki i djece), želeći ženu pod svaku cijenu izvući iz klasične uloge kućanice i majke i na taj način je integrirati u gospodarski i politički život zemlje, s druge strane trebalo ju je privoljeti da rađa što više djece. Na ovaj način Partija

---

⁴⁴ Antić/Vidmar, 2006.

⁴⁵ Arhivska građa pokazuje da je politika AFŽ-a najvećim dijelom bila sadržana u poticanju i osposobljavanju žena na samostalan rad i neovisnost. No, iako su žene samoinicijativno pohađale pojedine tečajeve i na taj se način osposobljavale, kad bi došlo vrijeme udaje i rađanja djece, one su često davale otkaze. Iz tog ih je razloga AFŽ nastojao potaknuti da se drugačije odnose prema radu, ističući da udaja nije jedini smisao njihovog života, što je političkom vrhu očito smetalo, a objašnjenje za ovo možemo potražiti u predstojećim poglavljima. (Dijanić, 2004.)

⁴⁶ Božinović (3.12.2008)

⁴⁷ Naslov kojeg također preuzimam iz časopisa *Žena* (veljača, 1958., br. 2, str. 10-11.), u ovom radu ima dvostruki smisao. Sam naslov baca svjetlo na sadržaj ovog odlomka, a sadržaj članka kojeg prvobitno naslovljava posvjedočit će o dvostrukom teretu, nametnutom ženama za vrijeme izgradnje. Naime, ton članka iz *Žene* ne dozvoljava da one ostaju kućanice, već se obavezno trebaju prihvatiti i društveno plaćenog rada, što, iz današnje postsocijalističke perspektive, zasigurno nije moglo dovesti do propagiranog oslobođenja.

⁴⁸ Ideju biopolitičke različitosti unutar istog ženskog roda još je prije ere socijalizma na prostoru nekadašnje Jugoslavije koristila ustaška propaganda. I ona zagovara dva ženska svijeta, svijet *žene-majke* te svijet *žene-zvijeri* koji se odnosi na partizanski ženski kolektiv, a koji je u ustaškoj ideologiji negativno konotiran (Jambrešić Kirin, 2008.).

je balansirala rješavanje dva glavna problema koji su državu snašli nakon rata: s jedne strane vladala je gospodarska kriza koja se mogla prevazići jedino masovnim uključivanjem žene u proces gospodarske reinkarnacije dok je s druge, nakon velikih gubitaka u ljudstvu (oko 1 700 000 poginulih⁴⁹), prirodni priraštaj zemlje trebalo pod svaku cijenu podići. I iako sve do kraja 50-ih i početka 60-ih godina državni vrh neće pretjerano potencirati ovu temu, on će se od samog početka izgradnje izjasniti po pitanju majčinstva.

Domaća psihologija, sociologija i etnologija tvrde da „je [majka] *odgojitelj i vaspitač, prvi tumač obrasca (društvenog ponašanja), delom i objekat identifikacije, od matrilokalne zajednice (sa poznatim ili nepoznatim očinstvom), preko poligamne do monogamne patrijarhalne porodice, sve do savremene atomske porodice.*“⁵⁰ Dijete je već u svom najranijem uzrastu usmjereno prvenstveno na majku i njen stil ponašanja, pa onda i ne treba čuditi opće mišljenje društvenih nauka da je „*udeo femininine komponente u izgradnji kulture pojedinca, porodice i društva u celini (...)*“⁵¹ veoma bitan, a po pitanju gajenja ljubavi prema Partiji i novom režimu čak i presudan. Ovakve teze Partija će uzimati bez ikakve rezerve pa, pretvarajući u praksu Lenjinovu misao o osnivanju menzi, jaslica i vrtića, kao sredstava koja pomažu ženi da podnese dvostruku ulogu koju joj je društvo nametalo⁵², kao i kroz prosvjeđivanje muškog dijela populacije da i sami preuzimaju dio obaveza u odgoju djece i kućanstvu, nastojat će ubijediti jugoslovensku ženu da je postati majkom i čuvaricom obitelji, zapravo, najbitniji zadatak kojeg ona treba ispuniti. Manipulacije ovog tipa uzimat će maha naročito nakon što se političke i gospodarske prilike u zemlji normaliziraju, a žene više ne budu neophodan dio snage koja će iznijeti obnovu i izgradnju zemlje. U zemljama Istočne Europe zbog ubrzanog pada stope priraštaja medijsko potenciranje majčinstva išlo je rame uz rame sa uvođenjem populacionih mjera poput višestrukog produžavanja plaćenog porodiljskog odsustva, određivanje minimalnih starosnih granica za umirovljenje žena u skladu sa brojem djece, uvođenje rabata na stanarinu u zavisnosti od broja djece u obitelji ali i određivanje porodiljskih dodataka, što se pokazalo jedinim stvarnim podstrekom priraštaja.⁵³ I dok feministkinje Njemačke Demokratske Republike, kojima su nakon rođenja djeteta također bila nametnuta odjednom tri zadatka (privređivanje radeći izvan doma za plaću, obavljanje većine kućanski poslova, te briga za djecu) tvrde da je upravo svođenje ženskog

---

⁴⁹ Božinović, (3.12.2008)

⁵⁰ Arsenović-Pavlović, Marina: „Feminizacija vaspitno-obrazovnog sistema“, u: *Polja*, Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja, Novi Sad, maj-juni 1990., br. 375-376, str. 208.

⁵¹ Ibid, str. 208.

⁵² Lejn, 2003.

⁵³ Hajtlinger, Alena: „Pronatalističke politike stanovništva“, u: *Polja*, Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja, Novi Sad, maj-juni 1990., br. 375-376, str. 211.

⁵⁴ Weise, 2003.

pitanja na frustrirajuću *Multipolitiku*⁵⁴ zaslužno za nastajanje neofeminističkih grupa 80-ih godina, možda bismo i mi mogli istom razlogu pripisati upliv zapadnog feminizma u naše društvene vode te nastanak različitih feminističkih organizacija krajem 70-ih i početkom 80-ih godina.

Pokret jugoslovenskih žena po uzoru na zapadnjačke ženske pokrete

Oslobodilački pokreti u bivšim kolonijama, crnački pokret u SAD-u kao i kraj alžirskog i vijetnamskog rata, postat će zaslužni za pojavljivanje parole „Živjela razlika!“ krajem šezdesetih godina. S ovom će parolom javnost bivše Jugoslavije biti upoznata najprije zahvaljujući medijskoj prisutnosti spomenutih događaja, ali i kroz odjek novog ženskog pokreta u svijetu, koji će do kraja sedamdesetih godina karakterizirati i ženski pokret kod nas, tvrdi Rada Iveković.⁵⁵

Antinomija jednakost/različitost jedna je od oznaka neofeminizma, koja stoji u totalnoj opreci sa osobinama i zagovaranjem socijalističkog feminizma. I dok socijalistički ženski pokret svoju ideologiju zasniva prije svega na zahtjevima za jednakost među spolovima, neofeminizam ukazuje na pravo na različitost i osobenost žena i ženskog pitanja. Druga opreka dosadašnjem klasičnom ženskom socijalističkom pokretu pokazat će se u dilemi zajedno/odvojeno. Iako svjesni činjenice da se pitanje istinske ravnopravnosti među spolovima može riješiti isključivo uz zalaganje muškaraca, što socijalističke doktrine i same zagovaraju, postojat će ozbiljni razlozi zbog kojih će se aktivnost neofeminističkih grupa prevashodno oslanjati na angažman žena.⁵⁶ Pojam emancipacije uopće, u ovom novom feminističkom pokretu, bitno se razlikovao u odnosu na onaj formuliran u okvirima klasičnog proleterskog i socijalističkog. U novim okvirima emancipacija prije svega znači

---

⁵⁵ Iveković, Rada: „Pravo na razliku? Paritet, kvote, da ili ne? Naputak o metodi*“, u: *Ženske studije* (elektronsko izdanje), Beograd, br. 5/6, URL: http://www.zenskestudie.edu.yu/index.php?option=com_content&task=view&id=190&Itemid=413 (12.09.2008.)

⁵⁶ Pavlović, Vukašin: „Uspon i iskušenja neo-feminizma“, u: *Polja*, Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja, Novi Sad, maj-juni 1990., br. 375-376, str. 189-191.

⁵⁷ Ibid, str. 189.

⁵⁸ Ibid

emancipiranje od države i institucije uopće kao i emancipiranje od volje za moći i vlašću -- glavnih regulatora dotadašnjeg društvenog života. Osim toga, oslobođenje žena od sada je bilo moguće i izvan klasnih konflikta (područja sukoba rada i kapitala), što će reći da „*novi feminizam istovremeno predstavlja radikalnu kritiku stare i koncipiranje i uspostavljanje nove teorijske i praktične paradigme, unutar koje se može misliti o novom društvu i novim potrebama savremenog čoveka i generacija koje dolaze.*“⁵⁷

Neofeminizam karakterizira i novi način organiziranja i aktivnosti. Masovno se formiraju ženske grupe, ženski centri a uspostavljaju se i horizontalni oblici koordinacije na nacionalnom planu, pri čemu se osim tipično ženskih, zahtijevaju i rješenja drugih društvenih pitanja.⁵⁸ Ovakav način rada obilježit će i feminističke skupove kod nas nakon 1977. godine, koji će se organizirati u svim većim gradovima nekadašnje Jugoslavije i to uz prisustvo prominentnih feministica poput Lidije Sklevicky, Slavenke Drakulić, Rade Iveković te mnogih drugih. Raspravljat će se o pitanju diskriminiranja žena, kako u privatnom tako i u javnom sektoru, ali po prvi put u povijesti socijalističke Jugoslavije bez uljepšavanja ideologijom o ravnopravnosti polova u samoupravi. Ovakvi nastupi organizatoricama će donijeti samo dodatne pritiske Saveza komunista, no bez obzira na to, pokretanje diskusija i javnih tribina, osnivanje grupa i centara kao i SOS telefona za žene i djecu žrtve nasilja naći će se na svakodnevnom repertoaru aktivnosti jugoslovenske žene, što se neće prekidati ni u vrijeme ratnih sukoba od 1991. do 1995. godine. Naprotiv, ponukane političko-društvenom katastrofom koja je zavládala u zemlji, udruživat će se više nego ikada (od '92. do danas će samo na prostoru Srbije, Vojvodine i Crne Gore nastati više od pedeset ženskih nevladinih organizacija) i na taj način suprostavljati se nadolazećim međunacionalnim okršajima.⁵⁹

---

⁵⁹ Mladenović, Lepa: *Počeci feminizma, ženski pokret u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani*, Autonomni ženski centar Beograd. URL: <http://www.womenngo.org.yu/content/blogcategory/28/61/> (3.12.2008.)

III

Socijalistički realizam i jugoslovenska kultura agitpropa (1945.-1952.)

*Literatura, kao jedna od oblasti saznanja, može da deluje,
kao i filozofija ili ideologija, podjednako dvosmerno
i ona nije privilegovana oblast saznanja.
To sve ideologije znaju (tu efikasnost literature)
kao i njenu potkupljivost i razornost podjednako:
stoga totalitarne ideologije uvek žele da literaturu
svedu na jednu dimenziju, da njeno značenje
usmere u jednom jedinom pravcu i da je tim usmeravanjem
učine delom propagande.*

Danilo Kiš⁶⁰

ABSTRACT

The construction of socialism in Yugoslavia, just like in the cases of other European socialist countries, has been cultivated within the framework of the culture of agitprop, in which media manipulation represented a very important category. All totalitarian orders are characterised by restrictions in freedom of mass media and propaganda activities, so repressions of this kind are often used for achieving different social aims. How was propaganda conceived from the aspect of women's emancipation in former Yugoslavia? In which forms did it emerge? How did it work and in which way was this kind of political communication related with commercial advertising? These questions will be answered in the following chapter, not only with the aid of theoretical overviews, but also through some practical examples.

---

⁶⁰ Kiš, Danilo: „Banalnost je neuništiva kao plastična boca“, u: *Homo poeticus*. Danilo Kiš, Globus, Zagreb 1983., str. 276.

Sa završetkom Drugog svjetskog rata i društvenim prevratom kojeg su izveli komunisti Jugoslavije, cjelokupna južnoslavenska kultura našla se u potpuno novoj socijalnoj atmosferi i povijesnoj i kulturnoj stvarnosti. Krajem četrdesetih godina prošlog stoljeća jedina poželjna i dozvoljena poetika u južnoslavenskom umjetničkom izrazu, i to ne samo književnom, postaje vladajući i obavezujući socijalistički realizam, koji se na ovim prostorima između dva svjetska rata javlja i pod nazivom narodni realizam ili novi realizam. Ona je osmišljena i afirmirana u Sovjetskom Savezu 1934. godine, petnaest godina nakon Oktobarske revolucije, kojom je carska Rusija pretvorena u Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika - prvu komunističku državu na svijetu. Kao nova društvena poetika "*soc. realizam je formiran u okrilju političke taktike i vulgarno ideologizovane kulturno-istorijske strategije komunističkih partija*"⁶¹, a temeljila se na veoma jednostavnoj, crno-bijeloj tehnici slikanja života (lakirovka⁶²). U središtu izraza takozvanih inženjera duša⁶³ (misli se na umjetničke stvaraoce) stoji uzoran junak, čovjek koji je bez rezervi prihvatio komunističku doktrinu kao novu spasonosnu religiju te ulaže nadljudske napore da u socijalnim odnosima zavladaju red, harmonija, pravda i smisao a za ovakve ciljeve spreman je da žrtvuje sve oko sebe pa i samog sebe. Ovdje do izražaja dolaze dualistička učenja o životu, prema kojima u svijetu vladaju međusobno suprotstavljeno apsolutno dobro i apsolutno zlo. Osnovna i jedina funkcija umjetničkih formi jeste da se suprotstavi građanskom *l'art pour l'art*⁶⁴ izrazu, da postanu socijalno angažirane, odnosno da služe afirmiranju spasonosnih komunističkih doktrina.⁶⁵

Ilegalna komunistička partija Jugoslavije još je u periodu između dva svjetska rata prihvatila socrealizam, kao vlastiti umjetnički pravac i ideologiju. S obzirom da je preuzet (a možda i nametnut) od strane Sovjetskog Saveza, te nije nastao kao "*prirodan izraz i etapa u evoluciji nacionalne duhovne, kulturne i književne tradicije*"⁶⁶, on u ovoj međuratnoj kulturi i krugovima takozvane napredne inteligencije neće biti prihvaćen jednodušno ni sa oduševljenjem te će egzistirati isključivo među marginaliziranim i proganjanim komunistima. Ipak, nakon što su nakon Drugog svjetskog rata preuzeli vlast u državi, jugoslovenski komunisti promovirat će poetiku socrealističke estetike kao jedinu ispravnu i poželjnu umjetničku praksu, a duh ovakve teorije u praksi ispoljavat će se kao izuzetno represivna

---

⁶¹Radulović, Milan: *Raskršća srpskog modernizma*, Institut za književnost i umetnost Pravoslavni bogoslovski fakultet sv. Vasilija Ostroškog Foča, Beograd 2007., str. 149.

⁶²Čubelić, Tvrтко (Ur.): *Književnost*, Panorama, Zagreb 1967.

⁶³Westerman, Frank: *Inženjeri duše*, Durieux, Zagreb 2007.

⁶⁴Krleža, Miroslav: „Govor na kongresu književnika u Ljubljani, 1952.“, u: *Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti*. Miroslav Šisel, Liber, Zagreb 1972., str. 303-331.

⁶⁵Ibid

⁶⁶Radulović, 2007., str. 150.

kulturna politika i veoma restriktivan tematski i stilski kodeks, pored kojeg, u tom novom, socijalističkom društvu, nije smjelo biti nikakve druge estetike.⁶⁷

Ovakvo stanje neće potrajati suviše dugo. Naime, nakon što je 1948. godine došlo do političkih nesporazuma između sovjetske i jugoslovenske političke partije, u Jugoslaviji je počela nova epoha socijalističke revolucije. Shvativši da doslovno primjenjivanje iskustava i dogmi sovjetske vlasti može izazvati otvoreno nezadovoljstvo u jugoslovenskom narodu, komunisti su potražili nove forme organiziranja društvenog života, iste one koje će utopističku ideologiju komunizma učiniti ne samo prihvatljivom već i veoma poželjnom. U okviru nastojanja da se na sve moguće načine naglasi kritički odnos prema radu sovjetske komunističke partije, u umjetnosti se postepeno izgrađuje kritički odnos prema poetici i teoriji socijalističkog realizma, te se počinje raditi na stvaranju vlastite umjetnost. Tako pedesetih godina prošlog stoljeća imamo dvije naizgled suprotstavljene stvaralačke tendencije – modernizam i realizam, odnosno avangardizam i tradicionalizam. S obzirom da je u komunizmu politička ovisnost i ideološka podređenost nametnuta svim frakcijama unutar Partije, ne čudi što su i modernisti i realisti svoje (književne) teorije i praktične poetike nastojali predstaviti kao najviši izraz i rezultat nove socijalističke kulture. Ovako utjecajnu revolucionarnu dogmatiku, koja snažno uzdrmava ne samo društvenu već i duhovnu atmosferu, relativizirat će umjetnički izraz socijalističkog estetizma šezdesetih godina, čija umjetnička forma ima snažnu psihološku podlogu. Za Milana Radulovića forma estetiziranog djela je *"izraz samosvojnog, ponekad bizarnog individualnog duhovnog života, ali je u najboljim delima i rezultat stvaralačke sabranosti, a možda prevashodno svedočanstvo očajnički gorde usamljenosti čoveka-stvaraoca koji nema mogućnosti da uspostavi duhovno istinit dijalog između sopstvene stvaralačke svesti i kolektivno stvaralačke intuicije, između individualne sudbine i istorijske sudbine nacije."*⁶⁸ Ovakvo novo umjetničko projiciranje života relativizirat će revolucionarnu komunističku dogmatiku, koja je snažno obilježila kako društvenu tako i duhovnu atmosferu tog vremena⁶⁹, ali je neće do kraja prevazići. O tome da će pojedini elementi socijalističkog realizma i dalje živjeti u kulturnom životu govorit ću najviše u četvrtom poglavlju, no i u nastavku ovog pokazat ću da su različiti produkti javne komunikacije njegovani u okvirima ove estetike, čak i nakon formalne partijske odluke o njenom odbacivanju.

---

⁶⁷ Ibid

⁶⁸ Ibid, str. 172.

⁶⁹ Ibid

Propaganda, agitacija i reklama -- instrumenti za materijaliziranje marksističkih ideja

Propaganda i agitacija

Onako kako je pojam reklame u socijalističkom društvu nosio nemoralne konotacije, tako je u zapadnom svijetu propaganda negativno okarakterizirana i povezana sa manipulacijom i prevarom. Etimološko porijeklo pojma vodi od latinske riječi *propagatio*, što znači širenje, a institucionalizira ga Vatikan 1622. godine u svom *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*, organu čija je funkcija bila daljnje rasprostranjivanje rimokatoličke vjere te borba protiv protestantizma. Ovim je propagandi dat zadatak kojeg će nastojati ispunjavati sve do današnjih dana, a riječ je o širenju ideologije u javnosti pomoću jezika i slika, sve u svrhu promjene ponašanja recipijenata. Romana Fuchshuber nam u svom diplomskom radu o uređivanju izloga Istočne Njemačke prenosi sličnu, ali i nešto proširenu definiciju Daniela i Wolframa Siemanna, koji propagandu označavaju kao čitavu grupu strategija za političko utemeljivanje življenja kao i usmjeravanje mišljenja i opažanja, zahvaljujući kojima je od 18. stoljeća svako područje društvene produkcije simbola i vrijednosti dobilo na značaju. Da bi ove strategije usmjerila na pravi način, propaganda se koristi svim mogućim sredstvima, koja zahvaljujući tehničkom napretku i širenju masovnih medija (televizija, film i radio) svakodnevno bivaju unaprijeđena.⁷⁰

Koncept propagande, kojeg osmišljavaju još Marx i Engels u 19. stoljeću, preuzet će kasnije i sam Lenjin, pa će se i po njemu njena uloga ogledati u utjecaju na razvoj socijaldemokratske svijesti – u učenju proletarijata kako se pravilno obavljaju socijalistički zadaci. U toj borbi za socijalističko/komunističko društveno uređenje, proleterske mase od strane Partije svakodnevno trebaju biti odgajane, indoktrinirane, educirane, aktivirane, mobilizirane, organizirane i upućivane⁷¹, za što će najbolje poslužiti partijski tisak. Novine će, kao glavno sredstvo distribucije socijalističkih doktrina i organizatorsko-ideološka jezgra radničkog pokreta, imati ulogu kolektivnog propagandiste, agitatora i organizatora⁷², što će karakterizirati sve europske zemlje socijalističkog uređenja u drugoj polovini 20. stoljeća. U svojoj teoriji o propagandi, Lenjin naglašava razliku između propagande i agitacije (lat. *agitatio* – pokrenuti), a riječ je prije svega o kvantitativnoj razlici. Naime, po njemu ova dva

---

⁷⁰ Fuchshuber, Romana: *Zwischen Propagandainstrument und Werbemittel – Zur Geschichte der Schaufenstergestaltung in der DDR am Fallbeispiel des Verbandes Deutscher Konsumgenossenschaften im Zeitraum von 1949-1989*, Diplomski rad., Wien 2005.

⁷¹ Bussemer, Thymian: *Propaganda*, VS. Verlag für Sozialwiss., Wiesbaden 2005.

⁷² Ibid

pojma razlikuje to što u slučaju propagande, propagandist prenosi mnogo ideja jednoj ili nekolicini osoba, dok se agitator obraća cijeloj masi, propagirajući jednu ili mali broj ideja.⁷³ Zadatak agitatora je, znači, cjelokupnoj javnosti distribuirati aktualna i pregnantna rješenja, pri čemu će učešće masovnih medija biti od velikog značaja. S druge strane, propagandist treba širiti komunističke teorije i vizije kroz npr. različite edukacijske tečajeve, što će značiti da je njegov zadatak ideološki educirati i indoktrinirati manji broj ljudi. Svjestan dogme i nejasnoće koja se stvorila oko razlikovanja ova dva pojma, ali i neprekidive povezanosti među njima, Lenjin će ih ujediniti na leksičkom nivou i stvoriti agitprop – skraćenicu za partijsku agitaciju i propagandu, čiji je cilj (politički) utjecati na mase.⁷⁴

Od 60-ih godina prošlog stoljeća propaganda prestaje biti isključivo politički orijentirana te se sve više bavi pitanjima vezanim za proizvodnju, što je do tada bio zadatak isključivo agitacije. Nakon što faktički preuzima njenu ulogu, propaganda sve više dobija na značaju, dok agitaciji preostaje tek poneka javna kampanja vezana za pojedinačne teme. S promjenom svoje društvene uloge, propaganda je posmatrana kao širenje cjelokupnog sistema ideja o zakonitostima društvenog razvoja, zahvaljujući kojem marksizam-lenjinizam napokon postaje opće dobro širih radničkih slojeva, te materijalnim izrazom u praksi miliona ljudi.⁷⁵ Jugoslovenski organ, zadužen za koncipiranje masovne komunikacije, bit će osnovan odmah po završetku rata i nazvan aparatom za agitaciju i propagandu, a zadaci su mu bili organiziranje kulturnog života u gradovima i selima, praćenje rada na univerzitetima, planiranje pozorišnih repertoara, čitanje kulturnih rubrika u štampi te mnogi drugi.⁷⁶

Sfera agitacije, propagande, ali i reklame u društvu masovne kulture kakvo je bilo jugoslovensko, nije se, međutim, mogla ni zamisliti bez fotografije. U totalitarističkom kontekstu socijalističke Jugoslavije, fotografija je po prvi put zadobila poziciju masovnog medija, koji svoju retoriku o stvaranju novog čovjeka stavlja u službu propagande, pa je vizualna poruka funkcionirala kako u estetskoj tako i u ravni ideološkog prevaspitavanja. Ovaj medij, zajedno sa svim svojim podvrstama (fotokolaž, fotogram, a naročito fotomontaža) nudio je idealan model za masovnu proizvodnju slika, jer, kako kaže istaknuti teoretičar socijalističkog realizma Jovan Popović, ona "*otkriva nanovo ovaj svet predmeta oko*

---

⁷³ Ibid

⁷⁴ Ibid

⁷⁵ Ibid

⁷⁶ Todić, Milanka: *Fotografija i propaganda*, JU Književna zadruga / Helicon, Banja Luka / Pančevo 2005.

nas“.⁷⁷ On je uzet kao matrica nove popularne kulture, po kojoj se gradila norma predstavljanja stvarnosti u toj kulturi, jer riječ je o faktičnoj vrsti umjetničkog izraza, koji lakše prenosi poruku do najrazličitijih slojeva društva. "Umetnička fotografija treba da prikazuje borbu radnog čoveka koji stvara svoju bolju budućnost, treba da izražava misli i želje naroda, njegove težnje, odricanja i napore kojima se ruši kapitalističko, a gradi novo socijalističko društvo"⁷⁸, jedna je od partijskih direktiva objavljena u časopisu *Fotografija*. Ovim je dokazano da fotografija, baš kao i svaka druga umjetnost u kulturi agitpropa ima sasvim konkretne zadatke, te da ona nipošto nije luksuz, "već nasušna potreba naroda."⁷⁹

Slika 5 (gore): Fotografija Milene Babović iz 1948. godine dok radi na švajsaparatu u fabrici *Proleter*

Slika 6 (lijevo): Sara Vukas, omladinka radne zadruge *Rade Končar* veselo prenosi snopove žita (1948.)

Fotografije žena koje sa osmijehom prihvataju i podjednako dobro kao i njihove kolege obavljaju muške radne obaveze, našle su se za vrijeme jugoslovenske agitprop kulture u središtu partijskih propagandnih kampanja o emancipaciji žene. Fotografija je bolje nego i jedan drugi medij svjedočila o jugoslovenskoj socijalističkoj realnosti i imala za cilj motivirati publiku te učiniti da se svaki pojedinac odluči na korak kojeg su već učinile Milena i Sara, a od čega će cjelokupan kolektiv višestruko profitirati.

Reklama

Reklama, u komercijalnom smislu riječi, u jednom socijalističkom uređenju nipošto nije bila nešto poželjno. Bila je okarakterizirana kao instrument kapitalizma, koji zatupljuje ljude, podvaljujući im beskorisne proizvode ili one drugorazredne vrijednosti, stoga joj je koncept morao biti izmijenjen. U sovjetskoj će Rusiji već od dvadesetih godina ona dobiti politički karakter pa će u obliku plakata odigrati veoma važnu ulogu u borbi između socijalizma i kapitalizma.⁸⁰ Slična će sudbina zadesiti i FNRJ. Masovna produkcija plakata pod vodstvom

⁷⁷ Citat preuzet iz: Ibid, str. 21.

⁷⁸ Ibid, str. 24

⁷⁹ Gerasimov citat preuzet iz: Ibid, str. 24.

⁸⁰ Löchinger, Helga: *Werbung in Russland*, Diplomski rad, Wien 2006.

OLIKPROP-a⁸¹ (Odjel likovne propagande Državne agencije za propagandu) uslijedila je još nakon Prvog svjetskog rata u sklopu oglašavanja različitih kulturnih zbivanja, a nakon Dugog on će posredstvom agitpropa još značajnije zaživjeti. Umjetnički plakat dokumentirat će i propagirati revolucionarnu radničku klasu svuda gdje se radilo na izgradnji socijalističkog društva, nudit će iluziju općeg društvenog blagostanja, te, unatoč doktrini socijalističkog realizma, javlja se njegovo moderno grafičko oblikovanje (naročito 50-ih i 60-ih godina).⁸² Industrijalizacija (uglavnom predstavljena visokim fabričkim dimnjacima), radništvo, seljaštvo, revolucionarna armija, nisu jedini simboli koji se pojavljuju na plakatima naših prostora. Među njima naći će se sada i ženski likovi, koji variraju od zadovoljne seljanke do samouvjerene njegovane urbane žene, ali i jedne i druge idealne su prenositeljice partijske poruke.⁸³ Plakat će potvrditi da te neustrašive i politički svjesne žene neće ostati samo dio njega, već naprasno i dio kolektiva koji će na svojim leđima nositi izgradnju i održanje socijalističkog uređenja. On će, pogotovo pred kraj i prvih godina nakon Drugog svjetskog rata, poslužiti kao prostor propagiranja emancipacije žene koja se, baš onako kako socijalističke doktrine i nalažu, sprovodi u sklopu oslobođenja radničke klase od kapitalističkih stega pa iz tog vremena baštinimo mnoštvo postera na kojima su prikazane žene koje revolucionarno marširaju zajedno sa muškarcima u borbi za novo društvo (vidi slike 1, 2 i 3). Odajući im na taj način počast za borbenost i hrabrost, Partija je ženama davala do znanja da je voljna prekinuti patrijarhalne stege kojima su bile vezane do sada i uzdići ih iznad pozicije koju su im dopuštala sva dosadašnja društva, dokle god su društveno i politički aktivne, a pripadnice ženskog spola, nenaviknute na laskanje i veličanje, sljedećih nekoliko decenija ostati će vjerne jugoslovenskom političkom vrhu, što će im donijeti višestruku medijsku slavu. Ovim se reklama sa primjesama propagande pokazala kao uspješno manipulativno sredstvo, što će Partija ubuduće koristiti, ne samo u slučaju rješavanja ženskog pitanja (o čemu ću govoriti u nastavku), već i kad je riječ o mnogim drugim problemima, koji su, da bi društvo opstalo, pod svaku cijenu morali biti riješeni. Tako će reklami, kao gospodarstvenom fenomenu, kad za to dođe vrijeme, biti vraćena njena kapitalistička funkcija

---

⁸¹ OLIKPROP nije prvo političko tijelo sa prostora bivše Jugoslavije čiji je osnovni zadatak bio organiziranje propagandne djelatnosti. I Ustaški pokret imao je organ pod nazivom PROMIČBA u čijim se okvirima nalazio Državni izvještajni i promidžbeni ured NDH sa Uredom za novinstvo, Uredom za promidžbu, Uredom za kontrolu izdavačke djelatnosti, Uredom za film i kino, Uredom za protukomunističku djelatnost i Odsjekom ustaške nadzorne službe za tisak. OLIKPROP nastaje nakon Drugog svjetskog rata, a riječ je o odjelu organizacije likovne propagande u kojem djeluju poznati likovni umjetnici poput Ede Murtića, Zvonimira Agbabe, Ota Antoninija i dr. (Jambrešić Kirin, 2008.)

⁸² Kolveshi, Željka: *Odjeci zagrebačkih dešavanja*. URL: <http://www.mgz.hr/hr/fs-files/45.html> (3.3.2009.)

⁸³ Kusin, Vesna: „Otkriće zvjezdanih trenutaka prošlostoljetnoga hrvatskoga plakata“, u: *Nedjeljni vjesnik*, Zagreb, 2. studenoga 2003., str. 19.

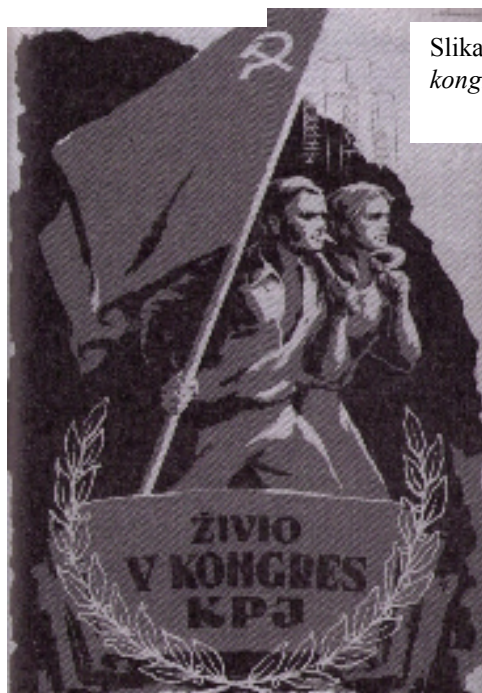
poticanja gospodarstvenog razvoja zemlje, ali koja će uvijek biti prožeta političkom propagandom – instrumentom za rješavanje nekog drugog društvenog problema. Iz tih je razloga reklama relevantna za ovaj rad pa ću u nastavku pokušati pokazati na koji je način jugoslovenski politički vrh s jedne strane klasičnom (kapitalističkom) reklamom građanima prodavao najnoviju robu i usluge, rješavajući gospodarstvene probleme zemlje, a s druge emancipirao i oblikovao ženu po vlastitim nahođenjima i potrebama.

Slika 1: litografija iz 1945. godine, posvećena Prvom kongresu AFŽ-a;

Slika 2: linorez iz 1944. godine, izrađen u čast Prvog maja, dana mobilizacije antifašističkih snaga

Slika 3: litografija pod nazivom *Živio V kongres KPJ* 1948. godine.

S obzirom da klasični pojam reklame komercijalnog karaktera u socijalizmu nije dobrodošao, da bi postao sastavni dio javne komunikacije, on osim gospodarstvene mora posjedovati i kulturno-odgojne funkcije.⁸⁴ Komunikološke funkcije reklame treba svjesno koristiti da bi se stvorilo jedinstvo gospodarstva, politike, ideologije, kulture i odgoja, što za posljedicu ima aktivno utjecanje na socijalni razvoj jedinki.⁸⁵ Potrošačka roba⁸⁶ ne smije postati statusnim simbolom tj. simbolom materijalnog posjedovanja. Ona radije treba poticati razvoj ličnosti (zdrava ishrana, razumno korištenje slobodnog vremena, olakšavanje rada u kućanstvu), razvoj osobnog ukusa, projecirati modne trendove, buditi životne radosti, ali i nuditi socijalističke smjernice življenja (odnosi u porodici, ravnopravnost žene i muškarca, uloga djece).⁸⁷ Pri tome se osobine socijalističke reklame temelje na tri principa:

1. Princip istine, pri čemu se zavodjenje potrošača, pretjerivanje i superlativi izričito zabranjuju. Osim toga, navodi o kvaliteti i osobinama robe moraju se podvrgnuti kontroli.
2. Princip slikovitosti, koji zastupa jasan, određen i uvjerljiv jezik, nikakav formalizam u slici i tekstu. Oblikovanje socijalističke reklame mora biti u skladu sa socijalističkim realizmom, bez svrsishodnosti.
3. Princip očuvanja socijalističke etike i morala, koji ne dopušta primitivne i destruktivne nagone, već zastupa isključivo korisna svojstva i odlike robe i usluga.⁸⁸

Osobine i principi reklame u socijalizmu, proklamirani na prostoru Istočnog bloka važili su i za bivšu Jugoslaviju, u čijoj su komunikaciji robe⁸⁹ također bili prisutni elementi aktualne političke propagande, diktirane odozgo. I na našim je prostorima reklama postala sredstvom rješavanja mnogih pitanja i problema, pa osim primarne funkcije upravljanja potražnjom i potrošnjom, i na taj način poticanja razvoja gospodarstva u zemlji, bit će korištena i u svrhu ideološkog odgoja tj. propagiranja socijalističkog načina života. S obzirom da smo u

---

⁸⁴ Fuchshuber, 2005.

⁸⁵ Gries, Reiner: *Produkte & Politik*, Facultas Verlags- und Buchhandels AG, Wien 2006.

⁸⁶ Bitno je naglasiti da teoretski i političko-gospodarski oficijalni diskurs socijalizma poznaje samo pojam robe, nikako produkata, koji se inače smatraju kapitalističkim fenomenom. Pozivajući se na Karla Marxa i njegov *Kapital*, roba je predstavljala proizvode ljudskog rada, koji služe za zadovoljavanje potreba, ali se koriste i u procesu razmjene dobara. (Ibid, 2006) Ovakvo razlikovanje spomenutih pojmova, kao i nerado korištenje riječi produkt, karakteriziralo je i prostore nekadašnje Jugoslavije, o čemu najbolje svjedoči prisutnost termina roba i istovremeno izbegavanje pojma produkt u današnjem svakodnevnom govoru, što je naročito izraženo kod pripadnika starije generacije.

⁸⁷ Fuchshuber, 2005.

⁸⁸ Löchinger, 2006.

⁸⁹ Pojam *Warenkommunikation* preuzimam od Griesa i u radu ga koristim prevedenog na bosanski jezik.

prethodnim poglavljima vidjeli da bez emancipacije žene nema ni pravog socijalizma (barem teoretski), ne čudi što su reklame nudile smjernice pomoću kojih je žena mogla postati emancipirana, idealna socijalistička žena, iako je ovo sa proklamiranim teorijama o ženskom oslobođenju često stajalo u totalnoj opreci. Onako kako je koncept politike emancipacije redovito stavljao u opreku svoje sastavne kategorije poput oslobađanja kroz plaćeni rad s jedne strane i majčinstva s druge, o čemu smo već dovoljno čuli, mogli bismo tvrditi da je reklama upravo reflektirala ovu kontradiktornost.⁹⁰ Tako u isto vrijeme imamo reklame koje potiču na društveno koristan i plaćen rad (vidi slike 6 i 7), kao prvi i jedini način da se žena oslobodi od stega koje nameće kućanstvo, da postane finansijski neovisna a već samim tim i emancipirana, i one čiji je smisao žensku svijest o njenoj ulozi u istom tom kućanstvu uvijek držati budnom (npr. slika 8). Osim toga, ukoliko pozornije analiziramo litografije koje pokazujem u ovom poglavlju, uočiti ćemo višestruki simbolizam unutar svakog od ovih pojedinačno prikazanih prostora. U knjizi *Ženski biografski leksikon – Sjećanje žena na život u socijalizmu* na kojoj je radila grupa autorica iz Hrvatske, objavljena je nekolicina reklama od kojih sam izabrala tri, koje, po mom mišljenju, najbolje predstavljaju jugoslovensku politiku ženskog pitanja. U nastavku ću interpretirati svaku ponaosob, pokazujući praktično jedan od načina korištenja i funkcioniranja propagande kod nas, ali i „otkrivajući vizualni identitet jednog senzacionalnog vremena”.⁹¹

---

⁹⁰ O oprečnim utjecajima u ovom smislu govori i Michel de Certeau u svom istraživačkom radu o aktivnostima potrošača. Njegova analiza pokazuje da različiti društveni odnosi uvjetuju društvene instance, nikako obratno, te da svaka individua koja vremenom postaje djeljiva na grupe, predstavlja mjesto na kojem se susreće mnoštvo, vrlo često kontradiktornih veličina. (De Certeau, Michel: *Kunst des Handelns*, Merve Verlag, Berlin 1988., str. 11.). Slično govori i Vladimir Biti, u čijem *Pojmovniku* čitamo o masovnim medijima kao konfliktnim poprištima silnica. (Biti, Vladimir: *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb 2000.) O medijima, koji će reflektirati stvarnu (kontradiktornu) politiku, bit će govora u nastavku rada.

⁹¹ Kusin, 2. studenoga 2003., str19.

Reklama za pisaće mašine „Biser“ iz oko 1960. godine (Slika 6)

Na slici je izrazito privlačna i dotjerana mlada žena⁹², prodornog i inteligentnog pogleda, i iako neopisivo erotična, njena pojava ne odaje nikakvu nepristojnost, čemu svjedoči i dekolte njene bluze koji ne pokazuje dovoljno toga da bi bili probuđeni „primitivni i destruktivni nagoni“, tj. da bi bio narušen treći princip koji karakterizira socijalističku reklamu. Ženska figura u rukama drži pisaći stroj – simbol modernosti koja karakterizira socijalističko društvo. Ona je kvalificirana i samim tim emancipirana.

Vrijedna je, što simboliziraju zasukani rukavi; sve njene osobine ukazuju na idealnu ženu socijalizma, na što aludira i biserna ogrlica na njenom vratu, koja, osim što svojim prisustvom potvrđuje naziv pisaćeg stroja, simbolizira i savršenstvo i neizmjernu vrijednost mlade žene koja svojim zalaganjem na poslovnom planu rado učestvuje u izgradnji društva novog vremena.

⁹² Potrebno je reći da je jugoslovenski politički vrh stalno naglašavao važnost lijepog tjelesnog izgleda oba spola, a naročito žene. Držanjem do vanjskog izgleda i praćenjem modnih trendova socijalistički građani trebali su projicirati sliku modernog socijalističkog društva, koje se po svojoj naprednosti ni po čemu ne razlikuje od zapadnih ali itekako od sovjetskog. Ovome u prilog ide i zapažanje ambasadora Velike Britanije Sir Franka Robertsa prilikom jedne od posjeta ruske delegacije Jugoslaviji: „Na prijemu u Belom dvoru, maja 1955. godine, jugoslovenski domaćini se nisu razlikovali po izgledu od bilo koje grupe sličnih ljudi sa Zapada. Sve su dame imale nove haljine iz Pariza, izgledale su veoma otmeno, a ljudi su sledili Tita u tome što su bili izuzetno dobro obučeni. Mala grupa sovjetskih vođa koja se pojavila na tom skupu predvođena Hruščevom, bila je sve drugo nego dobro obučena...Rusi su gledali na svoje domaćine sa užasom, pitajući se u kakav su to kapitalistički svet stigli...Ovaj užas su delili i jugoslovenski domaćini, koji nisu mogli da veruju da su to ljudi na koje su gledali sa divljenjem do pre samo nekoliko godina.“ (Dokumentarni film *Tito - Crveno i crno*, 7. epizoda) Slično govore i mnoge reklame, a možda najbolje one za L'oréalove boje za kosu iz šezdesetih godina, koje prikazuju privlačne i moderne mlade žene, koje svojim vanjskim izgledom nimalo ne zaostaju za ženama sa reklama istog *branda* plasiranih na zapadno tržište u istom vremenskom periodu (Dijanić, 2004., 315.). Osim toga, poželjnost njegovanog izgleda ima veze i sa Engelsovom vizijom bračnih odnosa u socijalizmu, zasnovanih isključivo na naklonosti i privlačnosti. Indoktrinirajući građane važnošću privlačne vanjštine, Partija je zapravo manipulirala obiteljskim odnosima, svjesna da je utjecaj ovih odnosa presudan za cjelokupno društvo. Ovdje imamo očit primjer nestajanja granica između javne i privatne sfere društvenog života, što je tipično za sva socijalistička uređenja.

Reklamni plakat Tvornice motora Zagreb za „Motor Savica“ iz 1950. godine (Slika 7)

Od sva tri reklamna plakata koje sam u ovom poglavlju namjeravala pokazati i interpretirati, sljedeći je ne samo najbolji primjer međusobne prožetosti propagande i reklame, već i onoga o čemu sam govorila u jednom od prethodnih odsječaka – veličanja uloge i funkcije žene u novom društvu, što se za Partiju uvijek pokazuje plodonosnim.

U ovom primjeru prva počast koju dobija žena od državno-političkog vrha, vidna je iz samog naziva novog poljoprivrednog stroja. S obzirom da se radi o tvornici iz Zagreba, prva asocijacija kao provod za ovakav naziv jeste rijeka Sava, koja protiče kroz ovaj grad. Ipak, s obzirom da je Sava istovremeno i vrlo često muško ime, ono će morati biti preoblikovano u Savica, te, nakon što je postalo nedvojbeni femininum, poslužit će kao izvanredan vid motivacije jugoslovenskoj ženi, zahvaljujući čijem se doprinosu u novom društvenom poretku modernim mašinama sada daju ženska imena. Iako seljanka, obučena u tradicionalnu nošnju (što simbolizira neskrivene i mnogo puta javno izrečene partijske želje za očuvanjem tradicije), lik na slici izrazito je privlačan, njegovan i nadasve nasmijan, što ukazuje na rado prihvaćene obaveze koje nameće novo društvo. Iza ove žene su uposleni seljaci – radni narod Jugoslavije, dok je ona u prvom planu. Ovdje ponovno imamo veličanje uloge koja joj je data, kao glavnog nosioca izgradnje, o čemu svjedoči i naramak kukuruza u njenoj desnoj ruci. Upravo tu, u svojoj desnoj ruci ona drži blagostanje cjelokupne jugoslovenske nacije, dok lijevom pridržava stroj. Ovo nam potvrđuje da baš ona svojom ljubavlju i naklonošću (lijeva ruka kao simbol srca) podupire i čuva to novo i moderno društvo, koje zahvaljujući tehnološkom napretku samostalno proizvodi sve što mu je potrebno.

*Reklama za jestivo rafinirano ulje „Zvijezda“
iz oko 1960. godine (Slika 8)*

Reklama sadrži slogan sa dvojnomo funkcijom: komercijalnom i političkom. On se prije svega odnosi na proizvod, ukazujući na dobar izbor kupca, ali istovremeno opisuje i ženski lik na slici kao privlačnu i modernu (iako i ovdje veoma pristojno obučenu), ženu koja vodi brigu o vlastitom kućanstvu, a time je najbolji mogući izbor za svakog socijalističkog muškarca. Ime proizvoda *Zvijezda* vizualno podupire grafički prikaz loga koji sadži petokraku – ideološki simbol revolucije, komunističke ideje i socijalizma, kao najboljeg političkog izbora jugoslovenskih građana. Osim spomenutih

elemenata, zapažamo i stalaže sa isključivo *Zvijezdinim* rafiniranim uljem, kvalitetnim domaćim i jedinim pravim proizvodom, pored kojeg nema potrebe za potražnjom nekog drugog (a naročito ne stranog), što je tipična trgovinska politika Jugoslavije tog vremena. Ono što posmatrač također ne može a da ne zapazi jesu sjenovite stalaže u pozadini, koje, čini se, ukazuju na mračnu prošlost na koju se ne treba ni osvrutati, jer sada je tu osvjetljena putanja koja ovo društvo izvodi iz mraka i dovodi do blagostanja. S druge strane, ovaj posljednji momenat mogli bismo interpretirati i nešto drugačije, što svakako ženi ne ide u korist. Naime, pošto smo već čuli da će od druge polovine 50-ih godina Partija sve više raditi na vraćanju žene njenim tradicionalnim ulogama, ovaj plakat iz 1960. mogli bismo tumačiti i kao politički pokušaj da se ženama zahvali na dosadašnjem učešću u društvenoj izgradnji, ali i da im se ukaže da je ipak došlo vrijeme da se sa tom prošlošću oproste i ponovno se prihvate onoga u čemu i jesu najbolje – kupovine namirnica, pripremanja obroka i brige za muža i djecu.

Kako smo vidjeli, svaka od predstavljenih reklama, pored gospodarstvene, posjeduje i kulturno-odgojne funkcije, te baš kao i u zemljama zatvorenije javnosti od jugoslovenske, i na našim je prostorima prvih poslijeratnih decenija korištena u svrhe stvaranja jedinstva gospodarstva, politike, ideologije, kulture i obrazovanja. Pri tome se prethodno prezentirani principi socijalističke reklame, nastali na Internacionalnoj konferenciji o reklamama 1957. u

Pragu⁹³ bez sumnje mogu primijeniti i na jugoslovensko tlo. Pa tako, ako isključimo činjenicu o prisutnosti propagandnih poruka koje spoznajemo tek pri dubljoj analizi, zaključit ćemo da su i jugoslovensku reklamu karakterizirale skromnost i jednostavnost u jezičkom i slikovnom smislu (jedan ili manji broj likova, kratak ili nikakav slogan itd.), pri čemu se nikakvi superlativi i pretjerivanja ne pojavljuju. Ovim je potvrđen reklamni princip br. 1. Osim toga, prisustvo političke propagande u polju reklame dokazuje da u slici i tekstu ništa nije slučajno, a što svjedoči o prisutnosti socrealističkih elemenata. Bitno je naglasiti da i nakon raspada jugoslovenskog agitprop komiteta 1952. sa čime formalno završava agitprop kultura kod nas, nije nestala i potreba za agitacijom i propagandom. S obzirom da je ova potreba trajala koliko i komunistička vlast u Jugoslaviji, i upliv socijalističkog realizma na umjetnički izraz (a naročito kad je riječ o plakatu) uvijek je iznova dolazio do izražaja, bez obzira na njegovo oficijalno odbacivanje i brzo smjenjivanje drugih umjetničkih pravaca prvih decenija nakon Drugog svjetskog rata. O trećem reklamnom principu ne treba puno govoriti, spominjan je i obrazložen nekoliko puta u tijeku interpretacije. Iako je jugoslovenska politika u mnogim prigodama prakticirala dvostruki moral i etiku, ona je na građane vršila ogroman pritisak kad je riječ o očuvanju ove dvije osnovne kategorije socijalističkog društva. Ozbiljno kršenje moralnih i etičkih propisa moglo je biti sankcionirano na razne načine, a najčešće se radilo o isključivanju iz društvenih organizacija. Tako se žena, ako je htjela ostati društveno ili politički aktivna, morala držati moralnih i etičkih kodeksa, koncipiranih od strane Partije, a koji vrlo često nisu ni imali puno veze sa moralom i etikom u današnjem smislu riječi. O ovom svjedoči i jedan od intervjua objavljenih u spomenutoj knjizi o sjećanju nekadašnjih Jugoslovenki na vrijeme socijalizma, u kojem ispitanica tvdi da je za vrijeme FNRJ te prvih godina postojanja SFRJ, nošenje hlača od strane žena bilo (etički i moralno) nepojmljivo, čak i kad su učestvovala u radnim akcijama. Usput rečeno, ovakvo stajalište politike reflektiraju i ondašnje reklame, i to ne samo one predočene u ovom radu. Među desetak njih iz 50-ih i 60-ih godina objavljenih u spomenutoj knjizi, nisam pronašla niti jednu u čijem je središtu žena obučena u hlače. I ovo je jedan od pokazatelja da će reklama jugoslovenskom političkom vrhu sve do sedamdesetih godina u mnogim prilikama služiti za predstavljanje isključivo onih vrijednosti koje su se njemu samom tog trenutka činile prihvatljivim i poželjnim.

---

⁹³ Löchinger, 2006.

IV

Emancipacija riječju i slikom

*Naši tenkovi su bezvrijedni, ako su duše koje
njima trebaju upravljati od gline.
Stoga govorim:
proizvodnja duša važnija je od
proizvodnje tenkova...
Ovdje je netko primijetio
da pisci ne smiju ostati mirno sjediti,
da moraju poznavati život u svojoj zemlji.
Čovjek se preporuča životom,
a vi morate pomagati kod preporoda njegove duše.
To je važno, proizvodnja ljudskih duša.
I stoga dižem čašu za vas, pisce, za inženjere duše.*

Iz jednog Staljinovog govora upućenog ruskim piscima, 1932. godine⁹⁴

ABSTRACT

During socialism, the press contained functions which were also well known to those in the democratic societies, but the purpose of its usage differs. It is a matter of the so-called bolshevist principles of absolute serving to the party, strongly associated with the term 'propaganda', a crucial communication strategy for solving many social issues.

Under the following headings, this thesis is pointing out ways in which the political propaganda influenced the content of the Yugoslavian women magazines in the 50's and 60's, but also the ways of implementing Yugoslav women's emancipation, with the aid of the already mentioned publications. Contradictory objectives have been followed by contradictory propaganda campaigns, which led to the overstretching of the women's figure in society.

---

⁹⁴ Westerman, 2007., str. 44.

This overstretching left its mark on the women's magazines and it was this particular condition that would provide a basis for the birth of the new female type, first in Yugoslavian media sphere, but then also in reality and everyday life.

Funkcije socijalističkog tiska

Iako su jugoslovenski masovni mediji poput televizije, radija i filma, nakon 50-ih godina služili isključivo u svrhe zabave, bitno je naglasiti da su radijski i televizijski novinari svoje ideje pismeno izražavali samo u slučaju kada su bile u skladu sa oficijalnom partijskom politikom, što također važi i za filmske redatelje, koji nisu imali priliku ni započeti snimanje svojih filmova ukoliko je scenarij stajao u bilo kakvoj opreci sa poviješću i politikom zemlje. Edukacijski potencijal ovih medija, kao i onaj koji se tiče političke manipulacije, Sovjeti su odavno prepoznali, no u Jugoslaviji će on biti minimalno korišten – eventualno za emitiranje određenih informacija te u slučaju potrebe za medijskom podrškom pri pojedinačnim aktualnim kampanjama. No, u slučaju tiska, situacija je bila značajno drugačija. Baš kao po definiciji samog Lenjina, jugoslovenski tisak bio je najvažniji instrument masovne komunikacije, čija je osnovna funkcija bila informiranje čitatelja (predstavljanje i objašnjavanje ideoloških osnova partijske politike te specifičnog jugoslovenskog puta u izgradnji socijalizma), izgradnja javnog mišljenja i politička manipulacija.⁹⁵ Pronalazač ovakvog medijskog koncepta je Lenjin sam, za kojeg je tisak, imali smo priliku čitati, već 1902. godine postao ne samo kolektivnim propagandistom i kolektivnim agitatorom, već i kolektivnim organizatorom. Ovakav tisak bezuvjetno služi ciljevima izgradnje socijalizma; uz njega je blisko vezan boljševistički princip nazvan *Parteilichkeit*, koji negira svaku vrstu građanskog objektivizma, a u kojem je sažeta osnovna razlika između socijalističkog i kapitalističkog novinarstva.⁹⁶

U pogledu unutarnje i gospodarstvene politike, utjecaj države i Partije na tisak vremenom će postajati sve izraženiji. Pored indoktrinacije čitateljstva, funkcija tiska prije svega je propagiranje osnovne političke i društvene pozicije Jugoslavije kao i pozicije partijske politike. I iako je jugoslovenski model masovne komunikacije bio znatno liberalniji od onog

---

⁹⁵Hendrichs, Irena: „Presse, Rundfunk, Film (Massenmedien)“, u: *Jugoslawien*. Ur. Klaus Detlev Grothusen, 1975., str. 439-457.

⁹⁶ Richert, Ernst: *Agitation und propaganda*, Vahlen, Berlin/Franfurkt 1958.

practiciranog u drugim europskim socijalističkim zemljama tog vremena, javno i kritičko izvještavanje bit će itekako cenzurirano. Dovođenje u pitanje ideoloških i političkih odredbi u zemlji kao i kritički stavovi prema teoriji i praksi samoupravljanja, bit će strogo kažnjavani. Zadatak je tiska, kao što sam prethodno već spomenula, čitateljstvo upoznati sa odlikama jugoslovenskog puta izgradnje te ga istovremeno i odgajati za aktivnije učešće u politici i gospodarstvu, što je glavni preduvjet funkcioniranja samouprave. Jedina kritika političkog vodstva koju isto to vodstvo dopušta jeste u slučaju kada su određeni nižeplasirani političari kritizirani od strane vodećih političkih gremija, u svim drugim uvjetima tisak je obavezan beskompromisno podržavati politiku KPJ-a i njene izmjene te imati učešće u pojedinačnim partijskim kampanjama.⁹⁷

Represije ovog tipa neće se u prvim godinama 70-ih samo nastaviti, one će vremenom dobijati i svoju zakonsku osnovu pa će ustavno ograničavanje slobode tiska i informiranja uopće početkom 70-ih godina za posljedicu imati sasvim novu koncepciju masovnih medija. Tisak, film, televizija i radio (a naročito posljednja dva) imat će zadatak otklanjanje kulturnih problema i nacionalnih konfliktata, a što će omogućiti angažiranije podučavanje naroda marksističko-lenjinističkim teorijama, a naročito omladine od strane novinara. Tako će promjena ustava iz 1971. godine, kojom je cenzuriranje tiskanog primjerka dozvoljeno državnom odvjetništvu svakog sudskog okruga, a ne više samo onom u kojem je isti objavljen, izazvati negodovanje od strane kritičkih i liberalnih novinara. Godine 1973. državni parlament donijet će Zakon o sprječavanju zlouporabe slobode tiska i drugih informativnih sredstava (svih vrsta tiskanih i elektronskih), koji sadrže informacije o određenom događaju, pojavi, o određenom dijelu zemlje, osobi ili djelatnosti. Po novom zakonu, distribuiranje informativnog produkta moralo je biti zabranjeno nakon bilo kakvog kompromitiranja jugoslovenske vojne moći i samoupravljanja, nakon objavljivanja (tajnih) sadržaja koji dovode u pitanje ljudska prava i ciljeve koje zastupa UNO, sadržaja koji narušavaju prijateljske odnose Jugoslavije i drugih zemalja, čast i ugled jugoslovenskih naroda i narodnosti, državnog parlamenta, prezidija i predsjednika, te državnika i diplomatskih zastupnika drugih zemalja u SFRJ. Bez obzira na kampanju usmjerenu protiv tiska iz samog početka sedme decenije prošlog stoljeća, zakonom iz 1973. godine pokazane su manje restriktivne namjere u odnosu na zakonske regulative prethodnog perioda. Sama zabrana može uslijediti tek nakon što državno tužilaštvo okruga, u kojem je produkt nastao ili širen, pod vodstvom državnog odvjetnika dokaže njegovu „krivicu“. Inače, tiskane naklade, radijske, televizijske i filmske zavode vodili su organi samoupravljanja. Politički vrh

---

⁹⁷ Hendrichs, 1975.

Jugoslavije zastupao je mišljenje da samoupravljanje osigurava vitalnost tiska i drugih informativnih medija te da samo učešće građana u društvenim organizacijama, Socijalističkom savezu i općinama sprječava osamostaljivanje informativnih medija.⁹⁸

No, bez obzira na sav trud koji će organi vlasti ulagati da „sloboda [medija] *ne bude korišćena za ciljeve koji su upravo suprotni ciljevima koje (...) socijalistička i upravna sloboda postavlja sebi*“⁹⁹, oni će početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća postati zaslužni za buđenje javnosti, koja se otela i „*postala moćnica koja ne pristaje tako lako na ono što se od nje traži*“.¹⁰⁰ Javna glasila postaju sve značajnijim sredstvom formiranja javnosti kao demokratskog izraza društvenih potreba, o čemu najbolje svjedoči sve šira i neposrednija komunikacija između tiska i čitaoca. U ovom periodu masovni mediji će se sve više okretati društvu – čitateljstvu, te, govoreći o životu jugoslovenskog društva kao nikada do tada, oni napuštaju koncept dirigiranih sredstava komunikacije prevashodno u funkciji zadovoljavanja naloga politike. Ovakav obrat u javnom komunikacijskom sektoru predstavlja jednu od najznačajnijih promjena u pravcu demokratizacije jugoslovenskog društva, prvi ostvareni rezultat u daljnjim demokratskim procesima.¹⁰¹ A o demokratskoj evoluciji masovne i popularne kulture nešto više u posljednjem poglavlju.

Ženski tisak presocijalističke Jugoslavije

Pojam ženskog časopisa veže se za određenu ciljnu grupu, naime, osobe ženskog roda, i to one starije od osamnaest godina. Ženski časopisi spadaju u grupu časopisa namijenjenih isključivo određenoj populaciji, u ovom slučaju ženskoj, ali ipak nisu namijenjeni svim pripadnicama ženskog spola. Ciljna grupa za koju se ovakav časopis specijalizira može imati veze sa starosnom dobi, religioznom, političkom ili seksualnom orijentacijom, ali i određenim interesima te uzorima čitateljica. U slučaju da pojedini stručni časopisi posebno apostrofiraju žensku populaciju, i njih također možemo okarakterizirati ženskim. Među njih, primjera radi, spadaju publikacije o ženskim profesijama, feminizmu i mnogi drugi. Pojam ženskog časopisa obuhvata, zapravo, mnoštvo različitih časopisa, čije je sadržaj manje-više aktualan i raznovrstan, objavljivani su jednom tjedno, jednom ili dva puta u mjesecu, jednom u dva mjeseca ili četiri puta godišnje, a dostupni su na kiosku ili putem pretplate. Manje poznate naslove zbog male naklade moguće je pronaći samo na određenim prodajnim mjestima (poput

---

⁹⁸ Ibid

⁹⁹ Citat preuzet iz: Golubović, Zagorka: *Kriza identiteta savremenog jugoslovenskog društva*, Filip Višnjić, Beograd 1988., str. 190.

¹⁰⁰ Citat preuzet iz: Ibid, str. 196.

¹⁰¹ Ibid

kolodvora) ili isključivo ako je osoba pretplatnik. Prodaja većine ženskih časopisa odvija se na nacionalnoj razini ili eventualno na razini susjednih zemalja ukoliko je u njima zastupljen isti govorni jezik, dok je u posljednje vrijeme često moguće naići na internacionalne ženske časopise (pisane npr. na engleskom jeziku).¹⁰²

Ipak, bez obzira što smo razjasnili kako prepoznati ženski časopis, ostaje nejasno da li se radi o časopisima koji se izdaju da bi ženu uljuljkali u sigurnost kuće, mode i svakodnevnih obaveza, ili na časopise koje žene stvaraju same za sebe. Radi se zapravo o tome da se pod ovim pojmom podrazumijevaju i jedni i drugi, te da često jedino podnaslov ili sadržaj daju publiže objašnjenje. U svakom slučaju, ženski časopisi s početka 20. stoljeća bili su dvostruko konotirani: s jedne strane njegovali su stereotip o ženskim obavezama i potrebama u odnosu na očuvanje tradicije i odanost patrijarhalnim pravilima koja će ih dugo držati u potpunoj pokornosti i ovisnosti o ocu, mužu i sinu, a s druge to ženski podrazumijevalo je da je tekst lirski, intuitivan i iskren, što se bez promišljanja vezivalo za prizemne strasti i misli, pomanjkanje logičkog tipa razmišljanja i obrazovanja. No, u svim časopisima iz ovog vremena nailazimo na jednu vrstu solidarnosti prema onome što se u svijetu i na prostoru zemalja koje će se nekoliko decenija kasnije naći u okvirima FNRJ dešavalo po pitanju ostvarivanja ženskih prava, bez obzira na uređivačku politiku i opredijeljenost uredništva. Objavljujući ovakve tekstove, oni zapravo postaju snažni glasnogovornici ženskih udruženja i pokreta, što će biti zaslužno za uspostavljanje mosta i razumijevanja između časopisa i čitateljica. Osim predstavljanja kulturnog i društvenog rada europskih žena (poput kongresa saveza raznih ženskih društava i feministica, osnivanju časopisa i drugih događanja) npr. u časopisima *Domaćica*, *Srpkinja*, *Žena* i dr., uloga ovih publikacija bila je poticati žene da se oslobađaju svih onih pravila koja su ih odvajkada degradirala i marginalizirala te da počnu misliti i raditi vlastitom glavom. Žene su pisale da bi se iskazale na polju koje im je do tada bilo nedostupno, da bi osvojile prava i prostore javne komunikacije do tada dostupne jedino muškarcima, ali također da bi vlastitim iskustvom podučavale druge. Ženski časopisi početkom 20. stoljeća pružili su ženama način da progovore, da pronađu svoj jezik, a „posedovanje glasa, govora, jezika jedan je od prvih uslova (javnog) postojanja, o čemu govore feminističke teorije sa obe strane okeana.“¹⁰³ Oni su poljuljali ustaljenu sliku o položaju spolova i započeli emancipaciju, makar i samo time što su pružali utočište spisateljicama. Obavijesti iz nekih drugih ženskih svjetova te objavljivanje priča, pjesama,

---

¹⁰² Lawrenz, Birgit: *Frauenzeitschrift und deren Leserinnen*. URL: <http://www.percussionart.de/6person/mafrauenz.pdf> (3.3.2009.)

¹⁰³ Peković, Slobodanka: *Ženski časopisi u Srbiji na početku 20. veka*. URL: <http://www.openstarts.units.it/dspace/bitstream/10077/2423/1/05.pdf> (5.3.2009.)

putopisa i kritika, u sklopu rubrika koje su žene rado čitale, postali su zaslužni da žensko obrazovanje uznapreduje, a upravo je ovdje začeta feministička revolucija.¹⁰⁴

Težnje žena ovog vremena i prostora da ostvare ideju slobode koja uglavnom podrazumijeva jednakost tj. ravnopravnost, a čiji je glavni princip da zakon bude jednak za sve, podudarati će se sa konceptima socijaldemokratskih partija širom Europe. Ne treba onda čuditi njihovo masovno učešće u prijeratnom komunističkom pokretu Jugoslavije, o kojem sam pisala u jednom od prethodnih poglavlja, niti uspjesi na političkom i društvenom planu koje je on, još prije Drugog svjetskog rata, uspio ostvariti. Ženska populacija se u politički i društveni život zemlje (tada još uvijek Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca) uključuje nastankom Narodnog ženskog saveza Srba, Hrvata i Slovenaca 1919. godine, organizacije koja će je predstavljati na različim internacionalnim i domaćim konferencijama, a koja će do kraja 1921. brojati više od 50.00 članica. Na trećoj konferenciji održanoj u lipnju 1922. godine u Ljubljani, ciljevi ovog udruženja bit će sadržani u sljedećem: jedinstvo nacije, ravnopravnost žene i muškarca u privatnom i javnom pravu, jednaka plaća za jednak posao, zaštita žene, mladeži i djece, jednaka edukacijska prava za dječake i djevojčice, jednaka moralna mjerila za muškarce i žene, borba protiv prostitucije i alkohola. Iako su žene u to vrijeme u masovnom broju bile uključene u mnoge druge ženske organizacije (uglavnom građanskog tipa), Narodni ženski savez vodit će među njima glavnu riječ kad se radi o političkim pravima pripadnica slabijeg spola. Druga su ženska udruženja u svojoj feminističkoj borbi stavljala akcent na ostvarivanje prava glasa, koje je, po njihovom uvjerenju, a po ugledu na zapadnjačke ženske pokrete, ženi trebalo osigurati bolji život. Jedno takvo je bilo i nestranačko udruženje Društvo za prosvjećivanje žene i zaštitu njenih prava, smješteno u Beogradu i Sarajevu, a čiji list nazvan *Ženski pokret* postaje glasnogovornikom cjelokupne ženske populacije Srbije i Bosne. Njihov prvi cilj bilo je ukidanje već spominjanog zakona u Srbiji iz 1844. godine, koji ženi ne dopušta baš nikakva građanska prava, no bavile su se i manje bitnim društvenim pitanjima poput smanjenja životnih troškova, stajanja u kraj korupciji i rasipnom načinu života viših slojeva, rješavanja problema oko gradske infrastrukture, prosvjećenja stanovništva itd. Vlada je podržavala njihove socijalne projekte, no kad se radilo u učešću u donošenju političkih odluka, ovim se ženama nije davalo pretjerano mnogo prostora.¹⁰⁵

---

¹⁰⁴ Ibid (5.3.2007)

¹⁰⁵ Emmert, Thomas A.: „Ženski pokret: The Feminist Movement in Serbia in the 1920s”, u: *Gender Politics in the Western Balkans*. Ur. Sabrina P. Ramet, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 1992., str. 33-50.

Na samom početku 20. stoljeća, točnije 1901. godine, u Sloveniji će nastati Splošno žensko društvo, koje će bez prekida djelovati prvih nekoliko decenija. Svoje djelovanje započet će unutar nacionalnog pokreta, koji zastupa ideju oslobađanja slovenskih regija od vladavine Austro-Ugarske, a glavni cilj mu je bio osigurati slovenskoj ženi pravo glasa. Bez obzira što su slovenski socijaldemokrati podržavali ovaj pokret te sličnosti koje su karakterizirale ove dvije društvene instance, sve do Prvog svjetskog rata neće doći do stvarne suradnje između njih, niti će postojati socijaldemokratski ili proleterski ženski pokret. No, u periodu od 1917. do 1918. godine, žene ovog udruženja ujedinjene sa ženskom populacijom Slovenije, skupljajući potpise podržavat će ideju Svibanjske deklaracije, što će na neki način značiti rađanje socijaldemokratskog ženskog pokreta, koji će samo nekoliko godina kasnije viziju zajedništva južnoslavenskih zemalja isprva zamišljenog pod okriljem Austro-Ugarske pretvoriti u ideju o neovisnoj južnoslavenskog državi. Osim toga, Slovenke su neočekivan doprinos dale i u samom ratu pokazavši izvanredne sposobnosti prilagođavanja vanrednoj situaciji, u kojoj je muškarac odjednom postao zamjenjiv i gotovo nepotreban. Odmah po njegovom završetku, one su tražile isplatu – „muška“ prava jer su pokazale da su sposobne nositi se sa muškim dužnostima. Pritisci će se vremenom nastaviti i kad je riječ o ostalim regulativama (poput prava na pobačaj), rađat će se nove alijanse, nova katoličko-konzervativna, građanska i komunistička udruženja, od kojih će neka izdavati i vlastite listove. Tako će udruženje Radnička klasa žena i djevojaka do dolaska komunista na vlast izdavati *Ženski list*,¹⁰⁶ časopis o kojem upravo namjeravam nešto više reći.

Analizirajući pobliže nekoliko brojeva spomenute publikacije, opet sam došla do zaključka, da se južnoslavenski socijalistički ženski pokret uveliko oslanjao na ideje i metode onog koji je uzeo maha u istočnom dijelu Europe u ovo vrijeme. Tako se koncept *Ženskog lista, glasila slovenskega socialističnega ženstva*, itekako oslanjao na koncept već spominjanog časopisa *Die Gleichheit*, uređivanog od strane njemačke revolucionarke Clare Zetkin, koji od Druge socijalističke internacionale¹⁰⁷ važi za vodeći organ socijalističkog

---

¹⁰⁶ Jalušić, Vlasta: „Women in Interwar Slovenia“, u: *Gender Politics in the Western Balkans*. Ur. Sabrina P. Ramet, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 1992., str. 109-129.

¹⁰⁷ Socijalistička internacionala je međunarodni savez radnika. Prva internacionala osnovana je 1864. godine u Londonu u vrijeme kada proletarijat u industrijski razvijenim zemljama postaje značajnom snagom, te se nameće potreba povezivanja radništva raznih država. Glavna djelatnost Internacionala odvijala se na kongresima, gdje se razmatraju različita ideološka i praktična pitanja, pri čemu Marx ima značajnu ulogu. Internacionala je raspuštena 1876., no već 1889. u Parizu biva ponovno osnovana. Za njeno formiranje zalagao se Engels. U to vrijeme već postoje formirane socijaldemokratske partije, među kojima je osobito važna bila SD Njemačke. Na kongresima Druge internacionale prevladavala su pitanja radničkog zakonodavstva, uloge radničkih sindikata, saveza radnika i seljaka te ostvarivanje

ženskog pokreta. Izlazit će sve do 1917. godine, a od 1919. zamijenit će ga *Die Kommunistin*, koji će po konceptu i sadržaju nastaviti tradiciju svog prethodnika.¹⁰⁸ *Die Gleichheit* će obavještavati o svakodnevnim dešavanjima na polju revolucije, o internacionalnim uspjesima ženskog radničkog pokreta. Od 1897. godine postojat će i redovita rubrika pod nazivom *Notizenteil*, u kojoj će se objavljivati kratki članci o uvjetima rada zaposlenica, ženskom pravu glasa, ženskim pokretima u inozemstvu, građanskom ženskom pokretu i td.. Osim toga, ovaj je časopis nudio i prostor za feljton sa poučnim pričama, bajkama i poemama afirmiranih, ali i onih manje poznatih engleskih, njemačkih i ruskih pisaca. Ovakve redakcijske težnje trebale su socijalističku ženu uputiti u socijalistički način razmišljanja te joj podići razinu društvene svijesti, a sve zapravo s ciljem motiviranja da aktivnije učestvuje, to jeste, pomogne u klasnoj borbi.¹⁰⁹

Stilska uređenost *Ženskog lista* ne samo da neće zaostajati za onom iz *Gleichheita*, ona će manje-više biti preslikana. Naslovi poput „Kaj hoče socialna demokracija?“ koji se pojavljuju u najmanje prvih pet brojeva (1913.), ne samo što pokazuju njegov agitatorski koncept, oni su samo jedan u nizu dokaza da će se *Ženski list* u svom radu rado ugledati na *Gleichheit*. Tome u prilog govori i stalna rubrika *Drobtine* (prev. sitnice) u kojima su baš kao u *Notizenteilu* sabrani različiti članci: od savjeta vezanih za svakodnevnicu (higijenskih, kućanskih, odgojnih) do obavijesti o ženskom pokretu u zemlji te izvješća sa različitih inozemnih susreta i konferencija. Po ugledu na *Gleichheit* tu su i poučne priče stranih i domaćih autora, povremeno u nastavcima, s čestom prisutnošću istovremeno i zbiljskog i nadnaravnog u kojima je teško ne primijetiti polaritet dobra i zla¹¹⁰, te kraće poeme domaćih pjesnika poput Otona Župančića ili Franca Prešerna, a na sve njih bez puno razmišljanja možemo primijeniti opis Anne E. Freyer objavljen u magistarskom radu Beate Eichhorn, koja tvrdi da sve književne vrste objavljivane u časopisu *Die Gleichheit* „*das künstlerische Pendant zu der*

---

socijalističkog društva. Postojala je i Treća ili Komunistička internacionala, a osnovana je u Moskvi 1919. godine. (Salzer/Matković, 1967.)

¹⁰⁸ *Die Kommunistin* (1913.-1933.), dvotjednik izdavan od strane Sekretarijata žena pod vodstvom Clare Zetkin, ujedno je bio i Organ Komunističke partije Njemačke. Izlazio je u Weimarskoj Republici za vrijeme njenog postojanja i po mnogo čemu je nastavio rad svog prethodnika. Riječ je najprije o samom konceptu, u kojem značajnu ulogu opet imaju političko-teoretske teme, kratka izvješća vezana za ženski pokret, feljtoni i članci u nastavcima, ali ni po sadržaju članaka on nije daleko odmakao od *Gleichheita*. I ovdje nailazimo na tematiziranje proleterskog pokreta i unutarpartijskih rješenja, ali se sve češće postavljaju i pitanja vezana za npr. legaliziranje pobačaja, zaštita trudnica, majki i djece, spolno prenosive bolesti i td. (Schweska, 1983.)

¹⁰⁹ Eichhorn, Beate: *Die sozialistische Frauenbewegung im Spiegel der "Gleichheit" (1914 - 1917)*, Doktorska disertacija., Wien 1983.

¹¹⁰ Riječ je o crno-bijeloj tehnici oslikavanja, koju dovodimo u vezu sa već spominjanim socijalističkim realizmom, čije će potencijal, vidimo iz priloženog, biti korišten i prije nego on oficijalno postane umjetničkim pravcem.

allgemeinen politischen Stoßrichtung darstellen sollten, aber teilweise über "Herzblättchenstil" geschriebene "sozialdemokratische Traktätchen nicht hinauskommen".

¹¹¹Argumentima da je spomenuti istočnonjemački časopis redovito služio kao obrazac slovenskom, pridružiti ćemo i duže članke koji zapravo predstavljaju svojevrjne zasebne rubrike, a opširnije opisuju domaće ili svjetske ženske aktivnosti kao i indoktrinirajuće portretiranje važnijih socijalističkih teoretičara (slika 9), što, spomenimo i to, u *Gleichheitu* predstavlja jednu od važnijih pedagoških metoda.¹¹²

Onako kako sam već i spomenula, pored slovenskih i druge ženske organizacije koje su nicala na svakom koraku, govorit će preko vlastitih listova. I nekadašnji Narodni ženski savez

Slika 9: Članak o doprinosu Augusta Bebela na putu ostvarivanja socijalističke misli, objavljen povodom njegove smrti.

Srpkinja, Hrvatica i Slovenki, od 1929. nosit će naziv Jugoslovenski ženski savez, a od 1936. godine izdavati svoj list *Glasnik Jugoslovenskog ženskog saveza*. Žene su s jedne strane kombinirale rješavanje pitanja koja su se ticala njihove ravnopravnosti dok su s druge podsticale jedna drugu da u rješavanju društvenih i političkih problema učestvuju kao da se radi o njihovim vlastitim. One su na taj način povezane u antifastički pokret, pokret za slobodu i neovisnost zemlje te će pod utjecajem Komunističke partije

Jugoslavije, osim proleterskih udruženja, pokretati i nove ženske listove. Tako će u Beogradu 1936. godine nastati *Žena danas*, u Zagrebu *Ženski svijet*, *Naša žena* u Sloveniji 1941., bit će šireni u svim krajevima Jugoslavije te odigrati važnu ulogu u podizanju svijesti žene, razmjeni iskustava, imat će značaj pri obavještanju o raznim političkim i društvenim događajima u

¹¹¹ Ibid, str. 15.

¹¹² Pri povlačenju paralela između spomenuta dva časopisa koristila sam prije svega prvih pet brojeva *Ženskog lista* koje u potpunosti navodim u primarnoj literaturi na kraju rada, kao i magistarski rad Eichornove, u nekoliko navrata već naveden u referencama na ovoj i prethodnoj strani.

zemlji i svijetu, a najznačajnija funkcija i dalje će im biti uključivanje žene u društveni tj. politički život.¹¹³

Izgradnja socijalizma pomoću ženskih časopisa

Nakon završetka drugog svjetskog rata, nova vlast će oko novoosnovanih časopisa okupljati umjetnike i marksističke teoretičare, koji su skupa, „kao pravi inženjeri, konstruisali, slikom i rečju, heroizovanu predstavu o čoveku u komunizmu.“¹¹⁴ Potencijal socijalističkog tiska bit će korišten za definiranje granica individualnih sloboda, ali i funkcija svih pojedinaca unutar nove društvene zajednice,¹¹⁵ i to ne samo u „remek djelima socijalističkog realizma“¹¹⁶ -- priručnicima radničkog samoupravljanja, kakav je npr. bila renomirana *Jugoslavija*, već i u ostalim specijaliziranim publikacijama. S obzirom na važnost rješavanja ženskog pitanja u socijalizmu¹¹⁷, naročito će ženski listovi postajati provodnicima partijskih ideja, a sve u nadi da će, pored drugih organiziranih agitatorskih aktivnosti, pomoći u motiviranju i regrutiranju žena da preuzimaju društvene uloge koje je Partija smatrala presudnim za sprovođenje njihove emancipacije.

*Mother-Wife*¹¹⁸

Iako je slovenski časopis *Naša žena* 1941. osnovan isključivo da bi služio kao provodnik ideja AFŽ-a, pa je i spektar njegovih rubrika oštro odudarao od onih objavljivanih u ženskim časopisima na Zapadu, neće trebati proći puno vremena da se odabir njegovih tema približi onom „buržoaskom“, zapadnjačkom. Ono što će prije svega doći do izražaja, a po čemu će

---

¹¹³ Božinović (5.3.2009.)

¹¹⁴ Todić, str. 64.

¹¹⁵ Ibid

¹¹⁶ Ibid, str. 64.

¹¹⁷ U nekoliko navrata imali smo priliku vidjeti da su putevi izgradnje socijalizma za sve zemlje socijalističkog uređenja bili isti, što ponovno možemo dokazati kroz osvrt na emancipacijske kampanje u istočnonjemačkim ženskim časopisima iz šezdesetih godina. Upravo ovdje nailazimo na emancipacijske poruke koje po svom sadržaju gotovo ni po čemu neće odudarati od onih koje je bilo moguće naći u hrvatskoj *Ženi u borbi* i *Ženi*, te nekoliko godina kasnije i u bosanskohercegovačkoj *Novoj ženi*. Iza emancipacijske propagandne prakse Istočne Njemačke, koja je također za cilj imala „(...) Bindung der Frauen an den sozialistischen Staat und die Motivierung möglichst vieler Frauen zu qualifizierter Berufsarbeit in bislang von Männern dominierten technischen Berufen (...)“, stajala je, baš kao i kod nas, „gospodarska kalkulacija“. (Gibas, Monika: „Die Frau, der Frieden und der Sozialismus“, u: *Propaganda in Deutschland*. Ur. Gerald Diesener, Rainer Gries, Primus-Verlag, Darmstadt 1996., str. 158-175.)

¹¹⁸ Antić/Vidmar, 2006.

jugoslovenske socijalistice početi sličiti na njihove *middle class sisters*¹¹⁹, jeste potenciranje majčinstva. Uistinu, sljedećih nekoliko decenija, jugoslovensku ženu će, ne samo u usmenoj propagandi, već i u drugim vrstama publikacija proganjati partijska težnja da joj nametne obje uloge, jer, kako smo vidjeli iz prethodnih poglavlja ovog rada, i jedna i druga bile su presudne za pozitivan tijek izgradnje zemlje. Doduše, za razliku od svoje zapadnjačke sestre koja je zaposlena isključivo u vlastitom kućanstvu, socijalistička žena većinu vremena provodi izvan kuće, radeći kao dio industrijskog laboratorija ili kao politička aktivistica, te gradeći na taj način bolju budućnost mladim generacijama sinova i kćeri¹²⁰. Ovakvo aludiranje na generacije radije nego na individualne sinove i kćeri za Antićevu i Vidmarevu je simptomatično:

„It appeared in different images, like the one which showed farming women with children working in the fields, or in group photos of partisan women with their children, subtitled “Partisan women are good mothers“. The imagery which emphasized “collectivity“ rather than individuality coincided with the socialist spirit of collectivism. It also related to constructing an understanding of woman's maternal role as public concern. Woman's reproductive role was seen as inseparable from her social and political responsibilities in the reconstruction of the postwar society. Having children was a woman's duty that she owed it to the society. This echoed in the debates about the right to abortion which emphasized that the question of reproduction was not a matter of woman's individual choice but concerned the social body as a whole.“¹²¹

Odgoj novih socijalističkih generacija, jugoslovensko društvo, međutim, nipošto neće prepuštati slučaju. Ovo će u ženskom tisku itekako dolaziti do izražaja, i to ne samo u *Našoj ženi*. I u časopisima poput *Žene u borbi*, a poslije i u njegovom nasljedniku *Ženi*, te mnogim kasnijim izdanjima ženskog tiska, postat će očito koliko je Partiji ovo pitanje važno. Tako će se u nekoliko brojeva *Žene u borbi*¹²² iz 1956. godine članci sa ovom tematikom u dužini od po nekoliko strana naći na samom početku lista, a karakter im je obavezno indoktrinirajući. Iz njih saznajemo da su ovakve mjere neophodne jer „mlada generacija se često puta ne razvija najpravilnije u skladu i s potrebama našeg društvenog razvitka“¹²³ te da im je cilj stvoriti čovjeka čiji će moral biti na takvoj visini, „(...) da shvaća usku vezu između društvenih i ličnih interesa“¹²⁴, tj. „ (...) da je rad osnovna ljudska vrijednost, rad je (...)

---

¹¹⁹ Ibid

¹²⁰ Ibid

¹²¹ Ibid, str. 229-230.

¹²² Brojeve časopisa *Žena u borbi* koje koristim za spomenutu analizu su sljedeći: br.2 iz 1955., br.4, 5, 6, 7 i 8 iz 1956., te br. 4 i 8-9 iz 1957. godine.

¹²³ „O problemima porodičnog odgoja“, u: *Žena u borbi*, Zagreb, 1956., br. 5, str. 4-6.

¹²⁴ Ibid, str. 6.

stvar ljudskog dostojanstva i stvaralaštva.“¹²⁵ Ovo je trebalo doći do ušiju svih žena jer njihova je primarna uloga izroditi i na pravi način odgojiti mlade generacije, nevezano za to da li odgajaju samo vlastite mališane ili i tuđe, u vrtićima ili domovima za nezbrinutu djecu. Tako će se u *Ženi u borbi* u stalnoj rubrici *Odgojna pitanja* potencirati tematika vezana za metode zdravog psihičkog i fizičkog razvitka djece, i to ne samo unutar obitelji već i tamo gdje se istovremeno vrši odgoj čitavog dječijeg kolektiva. O „velikim domaćinstvima“ – sinonimu za domove za nezbrinutu djecu, pisat će se na način da u čitatelju nikada ne pobudi sažaljenje nad djecom s kojom se sudbina poigrala još u najranijoj fazi njihovih života, već sasvim suprotno, cilj ovakvih članaka je dati do znanja da nijedna osoba, a pogotovo ona najmlađa, u novom društvu neće ostati nezaštićena, te da Partija o djeci vodi računa i više od usvojitelja pa ponekad čak i od biološkog roditelja.¹²⁶ O tome koliko društvo čini da mladu generaciju izvede na pravi put, pokazuju i reportaže sa organiziranih ljetovanja, za čije finansiranje ono ne žali izdvojiti ogromne sume novca jer, moglo bi se reći, presudna su za pravilan razvoj budućih socijalističkih ličnosti.¹²⁷ Isto je i sa masovnim otvaranjem dječijih

---

¹²⁵ „O problemima porodičnog odgoja“, u: *Žena u borbi*, Zagreb, 1956, br. 6, str. 2-5.

¹²⁶ U uvodnom tekstu članka pod nazivom *Veliko domaćinstvo* iz četvrtog broja *Žene u borbi* iz 1957. godine nailazimo na sljedeći sadržaj: „*Još prije godinu-dvije moglo se na ulicama Zagreba češće susresti male kolone djece koja su prolazila držeći se dvoje po dvoje za ruku, jednako odjeveni, jednako podišani i nekako jednako, starački ozbiljna lica. Prolaznici bi se sa simpatijama, ali i s izvjesnim saučešćem okretali za njima. Zvali su ih »domska djeca«.* Žalili su ih, ma da su ta djeca u to vrijeme imala ustvari mnogo više nego njihovi vršnjaci, koji su živjeli u svojim obiteljima. Živjeli su u najljepšim vilama Tuškanca, dobro se hranila, dobro odijevala i rasla pod brigom brojnih odgojitelja. Pa ipak nešto im je nedostajalo. Ona su se sporije razvijalo (tiskovna greška, treba da stoji razvijala) , slabije napredovala u učenju, mnoga su bila nekako gruba, nepristupačna u susretima s ostalom djecom, poneka se uvlačila u sebe, postajala sebična, ukratko, nedostajala im je toplina roditeljskog doma. Tome je još više doprinijelo ono jednolično odijevanje i postupanje s njima, izdvajanje od ostale djece, a onda i stalno seljenje iz jednog doma u drugi.“ (str. 14)

¹²⁷ Nekoliko je razloga zbog čega kolektivni odlazak mališana na ljetovanje pozitivno utječe na razvoj socijalističke svijesti budućih naraštaja. Prvi je zasigurno taj što je u kolektivu djeci najlakše prenijeti iskustva koja ih čekaju i u budućem kolektivu odraslih, a bez kojeg nema ni socijalističkog društva. Antićeva i Vidmareva tvrde da je kolektiv najbolje okruženje „*to accustom children to discipline and order (...), to a mutual competitiveness (...)* [and to] *inform them about our heroes and worker activists, get them used to thrift and understanding of shared property (shared toys, shared utensils, shared furniture).*“ (Antić/Vidmar, 2006., str. 231.), što možemo protumačiti i kao osnovni razlog masovnog otvaranja dječijih vrtića, a što oslobađanje žena od okova obiteljskih obaveza na ovaj način stavlja u drugi plan. Još jedan od bitnijih razloga zbog čega su kolektivna dječija ljetovanja i obilasci nepoznatih sredina poželjna stvar u društvu jeste da izvode iz zatucanosti te otvaraju vidike, a ovo je karakteristika modernih svjetskih društvenih sistema. Ovakvi stavovi bit će u propagandi korišteni protiv kako kapitalističkih, tako i sovjetskih zemalja, i to tako što će se u novinarskim člancima, naprimjer, usputno spomenuti da su se austrijska i češka vlada tek sada, nakon gotovo desetogodišnjeg iskustva Jugoslavije na ovom polju, odlučile svoje mališane pridružiti našima. Osim toga, nadmoć Jugoslavije nad ostalim zemljama vidna je i u tome što je spremna izboriti se sa novim izazovom koji zahtijeva uloga domaćina, te obezbijediti ne samo osoblje koje će voditi računa o (tuđoj) djeci, već i neophodnu infrastrukturu koje u ovo poslijeratno vrijeme mnoge zemlje ne mogu sebi priuštiti. („Ljetovanje djece kotara Zagreb“, u: *Žena u borbi*, Zagreb, 1956., br. 8, str. 12-13.)

vrtića, malom kolektivu koje društvo itekako košta, ali u kojem se uče prvi koraci vladanja u velikoj socijalističkoj zajednici, pri čemu žena ima najvažniju ulogu.

Partija će poduzimati i druge mjere u pokušaju preorijentacije u dječijem odgoju i to tako što će organizirati različite tečajeve u sklopu školske nastave, od jasno spolno podijeljenih, poput štrikanja i pletenja za djevojčice i stolarskih za dječake, do zajedničkih kao što je npr. kuhanje. Ovakvo usađivanje radnih navika – osnovne kategorije socijalističkog društva, bit će pravdano i razlozima kojima će se i socijalistička žena svakako okoristiti: ona seoska će, do sada ubjeđivana da su kućanski poslovi isključivo njena stvar, sada odahnuti jer će njen sin napokon naučiti da je u novom društvu podjela uloga i u kućanstvu veoma poželjna, te će i sam povremeno zamijeniti majku, a ona gradska jer više neće morati brinuti da li će ručak biti spravljen na vrijeme (prije muževljevog dolaska s posla) -- sad će i djeca sama moći preuzeti dio obaveza. Na ovaj način partijska politika pojednostavljivala je kompleksnost ciljeva koje je imala na umu. Organizirajući tečajeve kulinarstva za djecu, da bi stala u kraj njihovoj rahitičnosti na koju ukazuje zdravstvena statistika iz 1950. godine, a koja je i nastala uslijed prezaposlenosti majki, ona ne samo što dopunjava roditeljski odgoj kad je riječ o prenošenju bitnih socijalističkih vrijednosti kao što su stjecanje odgovornosti, samostalnosti i radnih navika, ona zapravo nastoji osloboditi ženu od obaveza koje su joj nametnule (prethodne) društvene strukture i na taj način je emancipirati. I sam se članak koji izvještava o spomenutoj akciji odmiče od uobičajne novinarske svrsishodnosti¹²⁸, pa bi se njegova funkcija mogla protumačiti kao težnja da ubijedi čitateljice da društvo umnogome brine za njih te na sve moguće načine pokušava sprovesti obećanu emancipaciju.

Od kraja pedesetih godina prošlog stoljeća, jugoslovenska će politika nastojati ublažiti ideološki portret socijalističkih žena pa se rubrike koje susrećemo u časopisima tog vremena radije okreću praktičnim potrebama ženske svakodnevnice. Ženski kolektivni identitet polako se ruši, a u časopisima sve više zaživljavaju žene kao individue, sa vlastitim pričama i brigama.¹²⁹ Ovakvo svodenje ženskog pitanja gotovo isključivo na pitanja koja se tiču majke-supruge podsjeća na ono što je uslijedilo nakon raspuštanja AFŽ-a, a što Nada Božinović naziva pokušajem vraćanja žene kućanstvu i njeno marginaliziranje u političko-društvenom životu Jugoslavije.¹³⁰ Partijska težnja da ženu vrati njenom štednjaku¹³¹ imat će velikog odjeka u ženskom tisku Jugoslavije, i to ne samo za kratko. Već od polovine pedesetih godina možemo primijetiti rast savjetodavnih rubrika u sklopu kojih nalazimo čitavu lepezu tema o

---

¹²⁸ „Djeca uče kuhati“, u: *Žena u borbi*, Zagreb, 1956, br. 6, str. 5-6.

¹²⁹ Antić/Vidmar, 2006.

¹³⁰ Božinović (3.12.2008)

¹³¹ Schwestka, 1983.

poboljšanju brige za kućanstvo. Tako se planovi za budućnost u istoimenoj rubrici *Žene u borbi* iz 1957. svode na planiranje enterijera i kupovine neophodne kućanske aparature (moderni kuhinjski dijelovi, glačala, televizori i td.),¹³² a sve više prostora zauzimaju i jelovnici, krojevi za ženu i djecu, moderno pokućstvo itd., sve dok list 1957. ne bude „reorganiziran“¹³³ time što će biti proširen tematski i opsegom. On od tada izlazi pod nazivom *Žena*, a njegovom se sadržaju namjeravam više posvetiti u nastavku.

U svakom slučaju, žena koja u ovo vrijeme postaje centralnom figurom tiskanih medija u Jugoslaviji neće u potpunosti preslikavati onu iz zapadnih ženskih časopisa. Razlog tome leži prije svega u konstrukciji ženskog seksualnog identiteta u sklopu socijalističkog ideala braka i obitelji, čiji je koncept daleko od onog „buržoaskog“, baziranog na strasnoj ljubavi. Poštovanje i briga o tuđim potrebama nisu samo kamen temeljac zdravog socijalističkog društva, već i temelj njegove mikrozajednice – obitelji, što će imati velikog utjecaja na seksualni život partnera. Savjeti rubrike *Naš zajednički život* časopisa *Naša žena* poručuju da bi se on trebao zasnivati isključivo na harmoniji, senzibilitetu i pažnji, osjećaju pripadanja nekome, daleko od težnji za posjedovanjem.¹³⁴ Antićeva i Vidmareva u svom eseju prenose iskustva spomenute rubrike, koja nisu ništa drugo nego eho same političke propagande prisutne još od Flore Tristan. U nastojanjima da čitateljicama pomognu u očuvanju zdravog braka, jugoslovenski ženski časopisi dopunjavat će jedni druge. Tako na savjet iz *Naše žene* koji tvrdi da je za zdrav bračni odnos najbolji recept jako dobro poznavanje prije svega sebe, a onda i partnera, hrvatski časopis *Svijet* odgovara čitavom rubrikom pod nazivom *Koji je hobi vašeg muža?*, koja nas uči kako da kroz hobije našeg (budućeg) supruga naučimo i nešto više o samom njegovom karakteru.¹³⁵

Ipak, ne mora značiti da su seksualni i bračni odnosi, propisani od strane profesionalaca, a reflektirani u časopisima, bili realnost svakodnevnice. I iako je ovdje riječ o patrijarhalnom seksualnom obilježavanju žene kao primarno emotivnog bića, a muškarca kao biološkog, bitno je naglasiti da je nametanje jednakopravnih seksualnih odnosa više muškarcu nego ženi od strane stručnjaka, moglo dovesti do započinjanja procesa odbacivanja muških patrijarhalnih privilegija u obitelji, što u ženskim časopisima Jugoslavije već u 60-im godinama postaje očito. U to vrijeme se u ovim publikacijama jasno vidi akcent na pokušaju seksualnog oslobođenja žene, čemu je zasigurno doprinijelo oživljavanje ženske fantazije kroz objavljivanje romantičnih priča, te članaka o popularnim hollywoodskim filmovima i

---

¹³² „Kuhinja atomskog doba“, u: *Žena u borbi*, Zagreb, 1957., br. 8-9, str. 8-11.

¹³³ *Žena u borbi*, Zagreb, 1957., br. 8-9, str. 17.

¹³⁴ Antić/Vidmar, 2006.

¹³⁵ „Koji je hobi vašeg muža?“, u: *Svijet*, Zagreb, 1. IV 1964., br. 7, str. 34.

njihovim zvijezdama, modi i ljepoti.¹³⁶ Da je ženski tisak već 60-ih godina gotovo u potpunosti prevazišao socijalističku indoktrinirajuću kulturu, svjedoče brojevi *Svijeta* i *Praktične žene*¹³⁷, u kojima samo još poneki tekst ukazuje na partijska propagandna nastojanja, o čemu ću govoriti u sljedećem odlomku. Ove časopise od 60-ih godina krase uglavnom pokušaji da se jugoslovenski ženski lik što više približi onom sa Zapada,¹³⁸ što je moguće opravdati višestrukim razlozima. I slučaj otvaranja jugoslovenskog svijeta ženskih časopisa prema onom zapadnoeuropskom moguće je pripisati istim razlozima kojima Antićeva i Vidmareva tumače nestrogoću jugoslovenskog komunističkog režima naspram sovjetskog, a to su prije svega blizina granice Zapada te koncept samoupravljanja iz 60-ih i 70-ih godina koji sam po sebi zahtijeva liberalniju socijalnu i gospodarsku politiku. Ovim razlozima bismo mogli dodati i nastanak Pokreta nesvrstanih (1961.), čiji je Tito jedan od osnivača, a koji je na krilima najhumanijih ideja tog vremena nosio desetine svjetskih zemalja i zasigurno pomagao u izgradnji svijesti o nepotrebnosti kulturnih granica.

---

¹³⁶ Antić/Vidmar, 2006.

¹³⁷ Oba časopisa nastoje imati isključivo zabavno-informativni karakter sa mnoštvom savjeta koji će ženi pomoći da se nosi sa svakodnevnicom. Ne radi se, međutim, samo o tome da se sadržajem vrši oslobađanje žena po ugledu na Zapad, a što se postiže sve manjim brojem emancipatorsko-propagandnih poruka, već i o tome da se žena što više zadrži u domu. Ako se osvrnemo na činjenicu da ovo vrijeme karakterizira pokušaj vraćanja žene obitelji, jer ona društvu više nije potrebna, doći ćemo do zaključka da je cjelokupan novi koncept ženskog tiska ništa drugo do partijska strategija da bi se ostvarili spomenuti ciljevi. Ukoliko se uz to između redova pojedinačnih tekstova i provuče poneka propagandna poruka u svrhu demobilizacije žena, onda je željene efekte još lakše postići. Ovakav primjer imamo u članku iz sedmog broja *Svijeta* iz 1964. godine u kojima je posao stjuardesa predstavljen kao mukotrpan i nikako onako privlačan kako na prvi pogled djeluje, tako da nijednoj čitateljici koja ga pročita ne padne na pamet da poželi raditi kao „zračna domaćica“, daleko od obitelji i vlastitog kućanstva. Inače, brojevi *Svijeta* i *Praktične žene* koji su mi pomogli pri donošenju pojedinih zaključaka su sljedeći: *Svijet*, Zagreb, 15. II 1964., br. 4, 1. III 1964., br. 5, 15. III 1964., br. 6, 1. IV 1964., br. 7, 15. XI 1972., br. 23, 13. XII 1972., br. 25, 21. III 1973., br. 6, 16. V 1973., br. 10, *Praktična žena*, 16. ožujak 1962., br. 145 te 20. sječanj 1968., br. 311 kao i *Specijalno izdanje Praktične žene* iz 1. lipnja 1966.

¹³⁸ Brojevi s kraja 60-ih i početka 70-ih godina jednog od ženskih mjesečnika sa Zapada -- austrijskog *Welt der Frau*, pokazuju sužen svijet žene, ograničen na brak, odgoj djece i kućanstvo. I baš kako je to slučaj ovdje, i u *Praktičnoj ženi* iz istog perioda sve se manje pridaje značaja, ne samo indoktrinirajućim rubrikama, već i edukativnim, što bez rezervi možemo tumačiti kao pokušaj duhovne deemancipacije žene. Ovo uvjerenje jača ukoliko se navede da je oficijalni stav jugoslovenskog društva bio da „*bezumno trčanje za modom* [stoji] u suprotnosti sa duhovnom emancipacijom“ („*Bezumno trčanje za modom u suprotnosti je sa duhovnom emancipacijom*“, u: *Nova žena*, Sarajevo, juni 1968., br. 6, str. 12-13.). Ako uzmemo u obzir da u brojevima *Praktične žene* rubrike o modi i njegovanju tjelesne ljepote zauzimaju više od polovine prostora, te da je njegovo *Specijalno izdanje* posvećeno isključivo najnovijim modnim trendovima, neće ostati nikakve sumnje da je redakcija ovog časopisa davala sve od sebe da izađe iz okvira socijalističke indoktrinirajuće kulture.

*So wie wir heute arbeiten, wird morgen unser Leben sein!*¹³⁹

Ako su točna mišljenja da je u književnosti, kao mediju, najprije konceptualiziran lik novog čovjeka socijalističkog realizma, onda je fotografija, kao masovni medij vizualnih komunikacija, distribuirala njegovu sliku u svaku kuću, a možda i svaki džep, tvrdi Milanka Todić. Osnovne osobine tog novog čovjeka skicirali su još avangardni umjetnici, da bi u kontekstu totalitarnih režima još prije Drugog svjetskog rata on preuzeo crte mitskog heroja koji je u stanju izvesti nevjerovatne poduhvate u korist cjelokupne zajednice. Ovakva utopistička projekcija novog čovjeka „mitologizirana i prevedena u predstavu o heroju, kao univerzalni kulturni kliše, umnožavala se i preseljavala od literature do skulpture, od teorijskih tekstova do novinskih izveštaja, sve do fotografije i novca.“¹⁴⁰ Reportaže o radnim pobjedama zajedno sa fotografijama nasmijanih zadrugara i proletera čine kodirane predstave o idiličnom i moralnom redu koji krasi novi besklasni poredak i lik novog čovjeka. S obzirom da se radi o depersonaliziranju konkretnih ličnosti s ciljem konstruiranja opštepoželjnog uzora ponašanja, uhvaćeni motivi iz prvih godina gradnje socijalizma ne mogu se tumačiti kao realne manifestacije života, već upravljanje masovnim medijima pod palicom partijskog propagandnog sistema.¹⁴¹ „U nameri da sistematski preoblikuje život kolektiva i utvrdi klasnu poziciju pojedinca fotografija je, kao i ostali mediji masovnih komunikacija, bila mobilizovana i instrumentalizovana u kontekstu grandioznog utopističkog projekta novog čitanja istorije, odnosno prosvjećivanja i prevaspitavanja.“¹⁴²

Komunikolog Reiner Gries konstruiranu javnost na način da socijalistički junaci u njoj vrve na sve strane poredi sa pozornicom:

„Sie ist der Intention nach eine Propagandabühne – sie soll nach dem Willen ihrer Betreiber zuerst dem Zweck dienen, die marxistisch-leninistische Weltauffassung zu propagieren und den »neuen Menschen« des Sozialismus zu entwickeln und zu erziehen. Die »sozialistischen Helden« (...) sind Teil des Ensembles, sie sind Akteure auf dieser Bühne. Sie handeln eindringlich, sie sprechen die klassischen Texte; ihre Moral ist sozialistisch, nicht selten auch allgemein menschlich. Sie werden in Szene gesetzt und ins rechte Licht gerückt von den politischen Regisseuren des Staates und der Partei, den Verantwortlichen für Agitation und Propaganda. Sie sorgen letztlich für die richtige Botschaft. Die Helden spielen für das Publikum und bieten diesem eine Projektionsfläche:

---

¹³⁹ Gries, Rainer: „Die Heldenbühne der DDR“, u: *Sozialistische Helden*. Ur. Ilke Satjukow, Links, Berlin 2002., str. 93.

¹⁴⁰ Todić, str. 61.

¹⁴¹ Ibid

¹⁴² Ibid, 63-64.

Sie sind von den Rängen aus in ihren Heldenrollen und ebenso als Menschen erkennbar. Jedermann vernimmt ihre Botschaft, geht damit um, lehnt sie ab oder begrüßt sie gar freundlich – und schreibt den Figuren und ihren Rollen seinerseits Bedeutungen zu. Hinter der Bühne, vor der Bühne und auf der Bühne finden sich also Handelnde.“¹⁴³

Da je Drugi svjetski rat bio prvi lokalizirani propagandni rat koji se iscrpno oslanjao na arhetipske i nove figure žene iz europske kulturne povijesti, svjedoče brojnost, medijska raznovrsnost i recepcijski doseg agitpropovskih i ustaških promidžbenih aktivnosti.¹⁴⁴ Sve je počelo još ranije, za vrijeme Oktobarske revolucije, a trajat će poprilično dugo poslije završetka Drugog svjetskog rata. I nakon što su se najprije istaknule junaštvom u prvim

i

Slika 10
Marija Vincek u
rubrici *Da vas
upoznamo* u
časopisu *Žena* iz
1958. godine

borbenim redovima kao diverzantice, časnice pilotkinje, proletersko-komunistička propaganda će ulaskom u mir i fazu izgradnje ratom razorenog društva, ideju o jednakosti promicati tako što će ženu postepeno pretvarati u heroja rada.¹⁴⁵ Po ugledu na heroizovanog muškarca, socijalistički realizam insistirat će i na slici ženskog heroja rada, a čije će dokumentiranje doprinijeti još većoj osobenosti odnosa među spolovima u socijalističkom društvu, u kojem žena-heroj ima istu poziciju kao i muškarac. Ne postoji baš ništa što ona s njim ne može ravnopravno

raditi (i kaliti čelik kao na slici 5), pa je iz tog razloga i ona aktivni stvaralac budućnosti. Žena-heroj – drugarica, predstavljena je u kulturi socijalističkog realizma kao ravnopravan nosilac institucionalne moći, baš kao i drug, što će i u ženskim časopisima tog vremena itekako dolaziti do izražaja.

U prethodnom odlomku vidjeli smo kako funkcionira mit o majci, čije je mjesto među mitovima o ženskom herojstvu u komunizmu veoma istaknuto. I dok žena-majka odgovorno ispunjava zadatke svoje klase tako što hrani i vaspitava novo pokoljenje socijalističkih boraca, nove ljude za novu epohu, ženski heroj rada prihvata i druge društvene uloge i pozicije institucionalizirane društvene moći. Tako nju u ženskim publikacijama često nalazimo dok

¹⁴³ Gries, 2002., str. 85-86.

¹⁴⁴ Jambrešić Kirin, 2008.

¹⁴⁵ Ibid

reklamira udarnički rad, zastupajući novog čovjeka u eri agitpropa.¹⁴⁶ Ovakav način komuniciranja bit će, baš kao i u ostalim europskim zemljama socijalizma, veoma zastupljen 50-ih, ali i 60-ih godina prošlog stoljeća, te zaslužan za uspjehe na putu izgradnje. Još u *Ženi u borbi*, ali u znatno većoj mjeri u njegovom nasljedniku *Ženi*¹⁴⁷, njegovat će se stalne rubrike koje predstavljaju nove udarnice, njihove idilične poslovne i obiteljske uspjehe, što je imalo veoma jasan cilj – kod čitateljica probuditi želju za identifikacijom sa ovim ženama, a što bi društvu donijelo višestruku korist. Mora da se regrutiranje radne snage zahvaljujući portretiranju samosvjesnih drugarica pokazalo efikasnim, čim ovakvi strateški manevri ne zamiru ni 70-ih godina prošlog stoljeća, kada ženski tisak nekadašnje Jugoslavije na sve moguće načine nastoji prekinuti spone koje ga vežu za boljševistički princip bezuvjetnog služenja ciljevima Partije, te se sve više nastoji približiti zapadnom konceptu slobodnog i publici (a ne politici) korisnog novinarstva. I dok su, kao što smo na prethodnim stranama imali priliku vidjeti, časopisi *Svijet* i *Praktična žena* već 60-ih godina svojim konceptom vidno odmicali od onog koji je, naprimjer, samo nekoliko godina ranije imala *Žena u borbi* i *Žena*, jedina ideološka rubrika koju i dalje njeguju jeste upravo predstavljanje ženskih ličnosti iz sfere „malih ljudi“, ali čiji su koraci veliki i značajni za cjelokupan kolektiv.

No, treba naglasiti da nisu portretirane samo udarnice. S njima rame uz rame marširale su i puno značajnije ličnosti iz socijalističke povijesti, kako ženske tako i muške, a najčešće Lenjin. Ovo dokazuje da je socijalistički tisak sve do ovog vremena ostao dosljedan pedagoškim metodama (indoktrinirajućeg portretiranja) koje je sprovodio i u svojim začecima, a o čemu smo imali priliku više saznati iz iskustava slovenskog ženskog tiska presocijalističke Jugoslavije. I sada će čitave rubrike biti posvećivane našim i svjetskim revolucionarima poput Lenjina¹⁴⁸, Moše Pijade¹⁴⁹, Marije Jurić Zagorke¹⁵⁰ i dr., no, povremeno, kada prostor kojeg nude afirmirane časopisne rubrike postane preuzak za dugačke životopise ovih ljudi, oni će postajati samostalnim publikacijama. S obzirom na važnost koja je pripisivana ovako koncipiranoj političkoj propagandi, neće začuditi ni što je takozvani *Zeleni dodatak Praktične žene*, publikacija zabavnog karaktera koja u svojim brojevima uglavnom objavljuje niz kratkih romana¹⁵¹, 1965. godine ustupio polovinu svog prostora

---

¹⁴⁶ Todić, 2005.

¹⁴⁷ U analizi su korišteni sljedeći brojevi *Žene*: 10, 11 i 12 iz 1957. te 1, 2, 3 i 4 iz 1958. godine.

¹⁴⁸ Stančić, M.: „Sjećanje na Lenjina“, u: *Žena u borbi*, Zagreb, 1957., br. 8-9, str. 4-5.;

Kolontaj, F. M.: „Prvi koraci“, u: *Žena*, Zagreb, studeni 1957., br. 11, str. 21-22.

¹⁴⁹ „Slava drugu Moši Pijade!“, u: *Žena u borbi*, Zagreb, 1957., br. 4, str. 1.

¹⁵⁰ „Umrta je Marija Jurić Zagorka“, u: *Žena*, Zagreb, travanj 1958., br. 1, str. 11

¹⁵¹ Uglavnom se objavljivalo nekoliko romana i feljtona u jednom broju (npr. *Praktična žena*, *Zeleni dodatak*, Beograd, februar 1969, br. 236) a povremeno je jedan broj služio za

povijesnom feljtonu pod nazivom *Žene govore* a u kojem susrećemo kadrove iz života triju revolucionarki: Clare Zetkin, Rose Luxemburg i Jenny Marx.¹⁵² Jambrešić Kirin u svom djelu *Dom i svijet* daje podrobna objašnjenja za ovakav fenomen. Naime, ovdje se radi o očuvanju kulture pamćenja, prilikom čega je ženama data najodgovornija uloga. Za razliku od svakodnevnog pamćenja koje je nestruktuirano, bez čvrstih točki referencije, kulturno (kolektivno) pamćenje javlja se nakon selekcije i fiksacije ne samo na pojedine događaje već i osobe značajne za (socijalističku) zajednicu koji će se evocirati uz točno određen sadržaj i emocionalni ton prisjećanja, saznajemo iz spomenutog djela.¹⁵³ Sam indoktrinirajući karakter tekstova o uspjesima ličnosti koji su doprinijeli boljitku zajednice pripomoći će u nastojanju da se žena uputi na pravi put, no ovdje ne prestaje iscrpnost potencijala ovako koncipiranje propagande. Žena, kao glavna čuvarica kulture pamćenja u eri socijalizma, prije svega treba direktno posredovati pri formiranju „osjećaja pijeteta, idealizma i ponosa zbog herojske prošlosti“¹⁵⁴ kod novih generacija, a što se najbolje postiže zaodijevanjem priča o prošlosti u moralne pouke. Uopće ne smeta to što na ovaj način pamćenje često gubi objektivnost i nepristrasnost, te postaje „ahistorijsko ili antihistorijsko“¹⁵⁵, a što je jasno došlo do izražaja i u samom spomenutom feljtonu o revolucionarnim ženama, u kojima istinite događaje prožimaju fikcionalni momenti, prepuni „humane patetike“¹⁵⁶. Ovdje ponovno dolazi do izražaja priroda partijske politike, koja nikada nije jednostrana; ona je uvijek proračunata i praktična, te, ne zatvarajući oči ni pred najmanjim potencijalom komunikacijskog diskursa, vješto kombinira rješenja svojih ciljeva.

No, arhiviranje (ženske) povijesti, neće se vršiti samo kroz objavljivanje biografija značajnih (ženskih) socijalističkih ličnosti. Kultura sjećanja će neprestano biti obnavljana „memorijalnim gestama“¹⁵⁷, a u ženskim će časopisima dobijati svoju refleksiju. Ovakav propagandni diskurs ne gubi kontinuitet tijekom svih godina izgradnje jugoslovenskog socijalizma, a susrećemo ga i kasnije. Lepeza ponuđenih tema u okviru njega široka je; one se

---

objavljivanje samo jednog romana (npr. roman Agathe Christie *Ubistvo šampanjcem* u 202. broju *Zelenog dodatka*, tiskanog 16. oktobra 1962.)

¹⁵² *Praktična žena*, Zeleni dodatak, Beograd, 8. mart 1965., br 134.

¹⁵³ Jambrešić Kirin, 2008., str. 46.

¹⁵⁴ Ibid, str. 26.

¹⁵⁵ Ibid, str. 26.

¹⁵⁶ Ibid, str. 26.

¹⁵⁷ Jambrešić Kirin pojam preuzima od Jamesa Younga, a označava „institucionalno koordinirane aktivnosti“ kao što su komemoracije, podizanje spomenika i memorijalnih područja, obilježavanje državnih praznika, skupovi veterana i dr. Riječ je o tipu sudioničkog “rada na nacionalnom pamćenju“ koji pomoću izvedbenih, utjelovljenih i imaginativno-simboličkih elemenata pretvara moderne političke rituale u oblik “političke religioznosti“. Memorijalne su geste važne kao medijatori između društvenog pamćenja i osobnog prisjećanja, suoblikujući osjećaj kontinuiteta i homogenosti zajednice. (Jambrešić Kirin, 2008., str. 42.)

ne tiču samo u narodu poznatih povijesnih momenata poput Oktobarske revolucije¹⁵⁸, osnutka Međunarodnog dana žena 8. ožujka¹⁵⁹ ili susreta na Kozari¹⁶⁰, već i događaja koji se rijetko spominju pa se o njima veoma malo i zna, poput pojedinačnih stradanja ženskih boraca u logorima ili prilikom strijeljanja od strane fašističkog neprijatelja.¹⁶¹ Žene su, kao čuvarice te heraldičke vječne vatre, tog izvorišta komemorativnog patosa i socijalne magije zajedništva, zapravo zadržale „svoju tradicijsku (mitsku) ulogu pouzdanih, požrtvovanih, lojalnih i stamenih vestalki..“¹⁶²

Osim propagandnih metoda koje se ogledaju u pokušaju da se kroz prikaz tuđih života probudi svijest o vlastitim vrijednostima, u ženskim časopisima, naročito 50-ih godina, nailazimo na mnoštvo rubrika i članaka čiji je sadržaj trebao ostvariti sličan efekt. Tu su prije svega radna izvješća i statistički podaci čiji pohvalni ton treba probuditi ponos i poticaj da se dosadašnjem udarništvu da dodatno ubrzanje, ali i odlomci različitih diskusija ili izlaganja sa partijskih skupova, koji ženskom čitateljstvu ukazuju na to da žensko pitanje u političkim krugovima nikada nije zapostavljeno, da Partija mogućnost njihovog boljitka uvijek ima na

Slika 11

umu. Spektar propagandnih pokušaja nastavlja se preko izvješća o stanju i uspjesima ženskih pokreta u svijetu. U slučaju da se radi o nekoj zapadnoj zemlji, sadržaj je često negativno konotiran s ciljem izdizanja socijalističkih/komunističkih društvenih vrijednosti iznad

kapitalističkih. Tako neprestano saznajemo koliko je, zapravo, naše jugoslovensko društvo naprednije od europskih, australijskog¹⁶³ pa čak i modernog američkog¹⁶⁴. Ipak, mora se

¹⁵⁸ Marinković, Nada: „Oktobarski zapisi“, u: *Žena*, Zagreb, studeni 1957., br. 11, str. 23-24.

¹⁵⁹ „Iz historije 8. marta – Međunarodnog dana žena“, u: *Žena*, Zagreb, ožujak 1958., br. 3, str. 22-23.

¹⁶⁰ Pavišić, Eleonora: „Kozara je legenda“, u: *Nova žena*, Sarajevo, juli-avgust 1971., br. 7-8, str. 15.

¹⁶¹ Ovakav jedan događaj, u kojem je nekolicina osoba spomenuta punim imenom i prezimenom što mu je ubrizgalo dodatnu dozu serioznosti i realističnosti, obrađuje rubrika *Nezaboravljene* u 3. broju *Žene* iz 1958. godine (str. 10-11.)

¹⁶² Jambrešić Kirin, 2008., str. 19.

¹⁶³ Jedan od članaka iz rubrike *Iz strane ženske štampe* iz 12. br. *Žene* iz 1957. godine upoznaje nas sa nepravdom koju talijansko društvo nanosi svojim radnicama. Naime, u to vrijeme u spomenutoj zemlji još uvijek nikakvim zakonskim paragrafom nije bilo riješeno pitanje jednake plaće za jednak rad muškarca i žene, iako su postojale različite političke struje koje

priznati da se povremeno prenose i pozitivna inozemna iskustva, kao što je npr. osnivanje tečajeva o odgoju djece za očeve u Americi¹⁶⁵ ili pak kulinarskih za Dance¹⁶⁶, a ton ovih članaka tumačimo kao apel za preuzimanje (baš tog) inozemnog modela, čime će biti ostvaren dodatni napredak socijalističkog društva.

*Rabula, Izreta i Halima grade socijalizam*¹⁶⁷

Posljednji dio četvrtog poglavlja namjeravam posvetiti situaciji u Bosni i Hercegovini, koja je, kad je riječ o sadržaju ženskih publikacija, u jednom specifična pa samim tim je i zavrijedila da bude zasebno razmatrana. Naime, brojevi časopisa *Nova žena*¹⁶⁸, jedinog specijaliziranog ženskog lista u pedesetim i šezdesetim godinama u Bosni i Hercegovini, svjedoče o tome da se emancipacijska propaganda na tlu ove federativne republike u komunikacijskim produktima¹⁶⁹ zadržala znatno duže nego u ostalim dijelovima tadašnje SFRJ. Uzimajući ponovno u obzir činjenicu da je Savez komunista Jugoslavije propagandu o rješavanju ženskog pitanja uvijek koncipirao u zavisnosti od potreba, odgovor na pitanje zašto već na prvim stranama časopisa *Nova žena* iz kasnih 60-ih i ranih 70-ih godina nailazimo na naslove poput *Nužno je stvarati uslove da žena postane subjekat u društvu*¹⁷⁰ ili *Samoupravni*

---

su se zalagale za ovo. („Talijanske žene traže za jednak rad jednaku plaću“, u: *Žena*, Zagreb, prosinac 1958., br 12, str. 19.) Na sljedećoj strani istog broja nalazi se opsežan članak koji govori o istom problemu u Australiji. (Cheffers, Rita: „Borba australskih žena za jednaku plaću s muškarcima“, u: *Žena*, Zagreb, prosinac 1958., br. 12, str. 20.)

¹⁶⁴ Članci o uvjetima života američkih žena veoma su prisutna pojava u jugoslovenskim ženskim časopisima. Čini se da im je glavna svrha u čitateljicama stvoriti averziju prema ovom uređenju pa osim opisa gotovo robovlasničkih uvjeta američke zaposlene žene („O američkim radnicama“, u: *Žena*, Zagreb, ožujak 1958, br. 4, str. 12.), imali smo priliku čitati da ni u samim kućanstvima ne vladaju bolji. U tekstu pod nazivom *Amerikanka onakva kakvu sam je vidjela Praktične žene*, Amerikanke tvrde da su njihovi muževi „toliko zauzeti i premoreni kad se vrate kući [s posla], da čak nemaju snage da gledaju televiziju. Zato, sve dok su deca mala, [one zapravo žive] kao zatvorene u kući.“ (R.P.: „Amerikanka onakva kakvu sam je vidjela“, u: *Praktična žena*, Beograd, 16. mart, br. 145, str. 19-21.)

¹⁶⁵ Ibid, br. 144

¹⁶⁶ O ovome svjedoči slika 11, preuzeta iz 5. broja *Žene u borbi* iz 1956. godine, koja nevjerovatno podsjeća na one objavljivane u istočnonjemačkom časopisu *Für Dich* -- glasnogovornika istočnonjemačke kampanje pod nazivom „*Die Frau, der Frieden und der Sozialismus*“ šezdesetih godina prošlog stoljeća, a koja je za cilj imala i emancipaciju muškarca, bez koje, kako tvrde socijalistički utopisti, nema ni prave emancipacije žene. (Gibas, 1996.)

¹⁶⁷ Članak pod ovim nazivom objavljen je u 8. broju *Žene u borbi* iz 1956. godine, a opisuje proces industrijskog i privrednog razvoja Bosne i Hercegovine („*Rabula, Izreta i Halima grade socijalizam*“, u: *Žena u borbi*, Zagreb, 1956., br. 8, str. 8-10.)

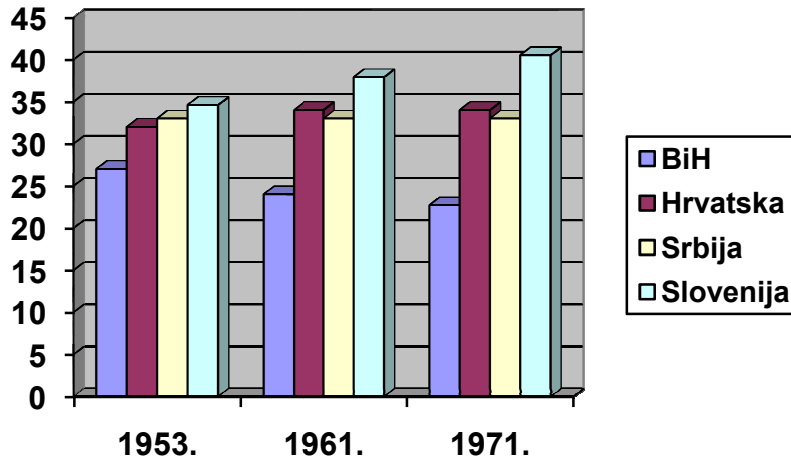
¹⁶⁸ Brojevi spomenutog časopisa koje u predstojećoj analizi koristim su sljedeći: br. 5 i 6 iz 1968., br. 1, 3 te 7-8 iz 1971.

¹⁶⁹ Izraz je preuzet iz njemačkog jezika (*Kommunikationsprodukte*)

¹⁷⁰ „Nužno je stvarati uslove da žena postane subjekat u društvu“, u: *Nova žena*, Sarajevo, juni 1968., str. 4-5.

*socijalizam deklarirše punu ravnopravnost žene u društvu*¹⁷¹, potražila sam u statističkim podacima o zapošljavanju ovog vremena. Naime, situacija po pitanju zaposlenosti žena u Bosni i Hercegovini iz vremena izgradnje socijalizma nešto je drugačija u odnosu na susjednu Hrvatsku i Srbiju.

Slika 12

Ne samo što je procentualni udio aktivnog ženskog stanovništva manji od onog iz susjednih republika, on u Bosni i Hercegovini tijekom godina ima i tendenciju stalnog opadanja, pa je u radnom odnosu 1953. oko 27%, 1961. nešto više od 24% a 1971. 23,5% žena.¹⁷² Ovakve statistike nude objašnjenje za nazadan koncept produkata javne komunikacije, u odnosu na onaj o kojem smo imali priliku čitati iz prethodnih redova ovog rada. I dok se kasnih šezdesetih i početkom sedamdesetih godina *Naša žena*, *Svijet* i *Praktična žena* jasno distanciraju od socrealističkog *Parteilichkeitsprinzipa* bezuvjetnog služenja Savezu komunista, bosanskohercegovačka *Nova žena* mu je i dalje vjerna, te nevjerovatno slični nekadašnjoj *Ženi u borbi* i *Ženi*. Novo desetljeće bosanskohercegovačkoj ženi po pitanju partijskog motiviranja i regrutiranja u časopisu ne donosi puno novoga, pa u ovom poslu i dalje besprijekorno služi dobro staro portretiranje uspješnih udarnica, partijska izvješća o uspješnim rješenjima ženskog pitanja i integriranju žene u društvo, raporti o uspjesima ženskog pokreta u drugim (socijalističkim) zemljama, ali i mnoštvo drugih indoktrinirajućih sadržaja. Ipak, postoji nekoliko razloga zbog kojih ženski lik koji zatičemo u *Novoj ženi* nećemo moći identificirati kao onaj koji je nakon ukidanja *Žene* svoje prebivalište i

¹⁷¹ Berković, Eva: „Samoupravni socijalizam deklarirše punu ravnopravnost žene u društvu“, u: *Nova žena*, Sarajevo, juli-avgust 1971., str. 2-3.

¹⁷² *Statistički godišnjak FNRJ 1961*, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1961.; *Statistički godišnjak SFRJ 1967*, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1967.; *Statistički godišnjak Jugoslavije 1971*, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1971.; *Statistički godišnjak Jugoslavije 1972*, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1972.

moćnost opstanka našao u ovoj *Novoj*. Aseksualna Jugoslovenka, razapeta između štednjaka i industrijskog stroja, majka i odgojiteljica nezahvalne generacije koja joj uskraćuje njena osnovna prava, zauvijek je napustila okvire javne komunikacije. Ovo će u spomenutom bosanskohercegovačkom časopisu po mnogočemu postati jasno, a jedan od bitnijih obilježja njenog odumiranja jeste i sam koncept članaka o odgoju djece. To što u njima manjka marksističko-lenjinističkog preodgojnog sadržaja, jasno ukazuje na svođenje generacija na „individualne kćeri i sinove“, ljude od krvi i mesa za čiji su rast i razvoj indoktrinirajući savjeti mnogo manje bitni od onih praktičnih i svakodnevnih o zdravoj ishrani i zdravom psihičkom razvoju. Ovo će postati važnijim pokazateljem prevazilaženja uloge odgojiteljice i čuvarice kolektiva te samim tim i odbacivanja dosadašnje društvene odgovornosti i nametnutih okova. Osim što se na ovaj način odrekla sebe same, bosanskohercegovačka žena učinila je još nešto zbog čega više nikada neće biti ista -- postala je svjesna svoje seksualnosti i počela se zanimati za nju. I ne samo što po broju rubrika o vezama i seksualnosti ne zaostaje za kapitalistički nastrojenom *Praktičnom ženom*, *Nova žena* po „škakljivosti“ spomenutih sadržaja povremeno i odmiče ispred nje,¹⁷³ što će za posljedicu imati konstruiranje do sada nepoznatog lika žene u Jugoslaviji. Riječ je o mladoj i modernoj ženi, spremnoj da izgradnju socijalizma i dalje nosi na svojim uskim ramenima¹⁷⁴, oštroumnoj i staloženoj ženi, kojoj materijalne vrijednosti ne znače mnogo toga.¹⁷⁵ Ona radije zadovoljava svoje duhovne potrebe, čitajući poučne novele te kratke novosti iz svijeta medicine ili kulture. Ne želi robovati kućanstvu¹⁷⁶ a površan, prijateljski odnos sa mužem pretvara u strastvene avanture, koje uvijek iznova osvježavaju njihov suživot. Osjećajna je majka, djeca joj stoje na prvom mjestu, te neprestano želi saznati više o metodama koje doprinose njihovom zdravom psihičkom i tjelesnom razvoju. Ovako konstruiran lik revolucionalizirat će sliku poželjne žene u obitelji i društvu, ali proći će još neko vrijeme dok ne zaživi i izvan društvenih okvira Bosne i Hercegovine. Nije riječ samo o susjednim republikama, koje su, vidjeli smo kroz brojeve *Svijeta* i *Praktične žene* nje govali jedan drugačiji, mogli bismo reći, duhovno nazadniji tip žene, već i o nekim zapadnijim zemljama, čijim ženama još dugo nije bilo omogućeno

---

¹⁷³ Članak pod nazivom *Erotsko lutanje* (Akselos, Kostast: „Erotsko lutanje“, u: *Nova žena*, Sarajevo, januar 1971., br. 1., str. 12-13.) jasno ukazuje na presudnost seksualnosti i erotizma za kvalitetu veze/braka. Slične, ali ipak ne toliko izričite sadržaje pronaći ćemo i u *Praktičnoj ženi* (članci o frigidnosti, masturbaciji itd.) dok u *Svijetu* tog vremena, ali ni nekoliko godina kasnije, ne možemo pronaći slične tematike.

¹⁷⁴ Izraz preuzimam od Griesa (*Die schmalen Schultern*)

¹⁷⁵ Ovakav zaključak donosim iz dva razloga. Prvi sam prethodno već spomenula, a odnosi se na stav Partije da „zaludenost“ modom škodi duhovnoj emancipaciji. Drugi je stvaran broj stranica posvećen modi, a koji u brojevima koje analiziram, nikad ne prelazi dvije i više.

¹⁷⁶ I ovo zaključujem na osnovu stranica posvećenih vođenju kućanstva (uređenju enterijera, kulinarskim receptima itd.)

oslobađanje od patrijarhalnih okova, a o čemu svjedoče i brojevi austrijskog časopisa *Welt der Frau* iz ranih sedamdesetih godina.

Ipak, odgovor na pitanje kako da je baš u vječno zaostaloj Bosni i Hercegovini utemeljen novi i revolucionarni tip žene, ostaje nepotpun ukoliko ga objasnimo samo kroz statističke podatke. Ovo pitanje je nešto kompleksnije, ono ima i svoju kulturno-povijesnu pozadinu¹⁷⁷, čije su posljedice i danas, šezdeset godina nakon početka izgradnje socijalizma i više od petnaest nakon njegovog pada, na tlu ove zemlje itekako osjetne.¹⁷⁸ Ako znamo da je prostor Bosne i Hercegovine nakon Drugog svjetskog rata bio strateški bitan za industrijalizaciju Jugoslavije, postaje jasno i u kolikoj je mjeri Partija računala na učešće žena u podizanju industrijskog razvitka njihove zemlje. Emancipacija bosanskohercegovačke žene, naročito muslimanske, nije, međutim, išla očekivano. Senija Milišić tvrdi da se mali udio žena nakon Drugog svjetskog rata u vidljivim društvenim sferama i strukturama može pripisati njihovom drugorazrednom položaju u društvu tijekom stoljeća, njenoj povijesnoj nevidljivosti.¹⁷⁹ Protiv naslijeđene podređenosti, žena u Bosni i Hercegovini teško će se boriti čak i nakon sprovedene političke emancipacije koja joj je stvorila preduvjet za ulazak u politički i javni život, tj. kojom je stekla status subjekta. Krajem 60-ih godina ovo pitanje izlazi iz pravnih okvira i postaje isključivo stvar gospodarske nerazvijenosti, primitivizma, religioznih shvatanja i konzervativnih predrasuda svake vrste, te privatno-svojinskih odnosa, koji još uvijek djeluju na obiteljski život¹⁸⁰, pa je njegovo rješavanje zahtijevalo pristup sasvim

---

¹⁷⁷ Mislim ovdje na četverostoljetni period vladavine Turaka na prostoru današnje Bosne i Hercegovine, koji je imao ogromnog utjecaja na slabiju razvijenost ove zemlje u odnosu na druge balkanske. U društvenim odnosima ovog prostora i perioda žena će naročito biti zakinjuta, a to se prije svega može pripisati prožetosti državnog zakona vjerskim odrednicama, po kojim je žena tretirana kao niža vrsta. Višesmislenost kur'anskih redaka omogućavala je različite interpretacije te korištenje istih u svrhe šovinizma, što će ženu, čini se, najmanje zaobilaziti. Sami komunisti Jugoslavije bili su svjesni ovog problema u Bosni i Hercegovine, pa su ga rješavali po kratkom postupku – donošenjem, naprimjer, Zakona o skidanju zara i feredže odmah nakon rata, kao prvoj stepenici u oslobađanju bosanskohercegovačkih žena od stega koje im je nametnulo prethodno patrijarhalno uređenje.

¹⁷⁸ Čak i u vrijeme socijalizma, jugoslovenska vlast se teško nosila sa nazadnošću stanovništva Bosne i Hercegovine, pa je procenat nepismenih 1991. godine u ovoj zemlji i dalje iznosio 10%. I ne samo što su popisi tog vremena iz drugih nerazvijenih zemalja Europe (Albanija, Bugarska, Mađarska i td.) pokazali da Bosna i Hercegovina u ovome prednjači nad svim ostalim na Starom kontinentu, podaci iz 2009. godine idu u prilog činjenici da je danas ovdje situacija po pitanju nepismenosti dva puta gora (20%), što bi značilo da većinu evropskog nepismenog stanovništva čine upravo Bosanci i Hercegovci. U kontekstu ovog poglavlja važno je spomenuti statistiku objavljenu u magazinu *BHDani* 2002., koja tvrdi da završeno osnovno obrazovanje nema 22,21% žena iz urbanih sredina, u starosnoj dobi između 25 i 35 godina, te nevjerovatnih 45,5%, iste starosti, iz suburbanih sredina. [*BHDani: Afrika u Evropi*, URL: <http://www.bhdani.com/arhiva/270/t27011.shtml>, (30.5.2009.); *Sarajevox.com: 750.000 nepismenih u Bosni i Hercegovini*, URL: <http://www.sarajevox.com/clanak/090421108> (30.5.2009.)]

¹⁷⁹ Milišić, Senija: „O pitanju emancipacije muslimanske žene u Bosni i Hercegovini“, u: *Prilozi*, Institut za istoriju, Sarajevo 1999., br. 28, str. 225-241.

¹⁸⁰ *Ibid*

drugačiji od dosadašnjeg. S obzirom da je *Nova žena* trebala ženski živalj pod svaku cijenu izvlačiti iz kuće i uvlačiti u proizvodnju, onda ne čudi prethodno opisivani manjak ženske razapetosti između kućanstva i poduzeća u ovom časopisu. Bosanskohercegovačka žena je svoju ulogu porodilje nacije obavljala i više nego dobro¹⁸¹, a sad ju je valjalo privoljeti da se prihvati i nešto odgovornijih funkcija, pa se za ovu kampanju u časopisu *Nova žena* neće štedjeti na prostoru. A u poslu izvođenja iz mraka konvencionalnih predrasuda i primitivizma – osnovnih krivaca za ometano oslobođenje, ništa nije moglo biti efikasnije od tekstova koncipiranih tako da šire vidike i ukazuju da iza dostupne realnosti postoji još jedan svijet koji vapi da bude istražen.

---

¹⁸¹ Iz *Enciklopedije Jugoslavije* saznajemo da je Bosna i Hercegovina 1953. godine imala iznimno velik prirodni prirast – 24,1%, za razliku od susjednih zemalja, naprimjer Hrvatske, koja u istom periodu bilježi prirast od 11,2%. (*Enciklopedija Jugoslavije 2 Bje-Crn*, Jugoslovenski leksikografski zavod, Zagreb 1982.; *Enciklopedija Jugoslavije 5 Hrv-Janj*, Jugoslovenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb 1988.)

V

Alea iacta est

*Wer die Freiheit aufgibt um Sicherheit zu gewinnen,
der wird am Ende beides verlieren.*

Benjamin Franklin¹⁸²

ABSTRACT

The last chapter of this dissertation frames all the previous ones, in order to explain the specific phenomenon, which the popular and mass culture of Yugoslavia has succumbed to. It is about double evolutionary processes – the wave of democratisation and capitalisation, which were co-occurring. Each and every one of them is meritorious for certain characteristics regarding the concept and content of women's magazines, which have been analysed in the last chapter. Aside from the repeated reflection in the last text, this one will also present other products of public communication, as ranges influenced by various ideological streams. This mix, of not only different but conflicting categories, indicates again and again the inconsistency of socialist politics, which would be a motive for the question: How successful could the politics of women's emancipation be - if at all?

Iz prethodnih poglavlja imali smo priliku naučiti na koji je način socijalistički tisak bio osmišljen i kako je funkcionirao. Imali smo priliku spoznati ovisnost propagandnih poruka o društvenim pitanjima koje su zaokupljali zemlju, te na osnovu nekoliko predočenih primjera dokazati da će boljševistički koncept masovnih medija, na prvi pogled osuđen na vječni

---

¹⁸² ZITATE-ONLINE.DE: *Zitate zum Stichwort Freiheit*. URL: <http://www.zitate-online.de/stichworte/freiheit/seite4.html> (25.08.09)

utilitarizam i neslobodu, zapravo godinama neprimjetno stvarati bunt, koji će iznjedriti dvostruku evoluciju masovnih medija u Jugoslaviji a možda i postati zaslužan za potpunu preobrazbu svijesti jugoslovenske javnosti. Pitanjem evoluiranja masovne i popularne kulture prošlog stoljeća ponajviše će se baviti britanski *cultural studies*, pa se u nastavku namjeravam okoristiti teoretskim okvirima Armanda Mattelarta, koji spomenuto pitanje u svojim esejima podrobno obrađuje. On, naime, u dvjema antologijama pod nazivom *Communication and Class Struggle* koje uređuje zajedno sa Sethom Siegelauhom, nudi mnoštvo socioloških tekstova različitih autora koji su se bavili utjecajem društvenih okolnosti na komunikaciju i masovne medije, no čini se da zaključci izneseni u tekstu pod nazivom *For A Class Analysis Of Communication*¹⁸³ posebno pristaju onom što je karakteriziralo jugoslovensko tlo. Riječ je o evolutivnim procesima masovne kulture, koja podliježe trendu demokratizacije i kapitalizacije.

Demokratizaciju masovnih medija u Jugoslaviji ne možemo posmatrati isključivo kao proces koji je značio slobodnije novinarstvo a čija se posljedica direktno ogledala u prodoru demokratskih sloboda i prevratu cjelokupne društvene svijesti. Za demokratsku tranziciju pojava novinarstva novog tipa učinit će mnogo, no postoji nešto što je prethodilo i jednom i drugom, a što, čini se, nikada nije privuklo dovoljno pozornosti, da bi u okviru postsocijalističkih kulturoloških analiza bilo uzimano u obzir. Ovdje je riječ o samim počecima slobodnog djelovanja, prilikom kojeg socijalistički čovjek napokon počinje samostalno razmišljati, bez uputa Partije. Po prvi put on ne dopušta da do njega neometano stigne odozgo odaslana poruka, on ih deformira i potkopava¹⁸⁴, stvarajući vlastito značenje i na taj način učinak sasvim suprotan onome koji je u startu bio smjieran.¹⁸⁵ Nekoliko godina

---

¹⁸³ Mattelart, Armand: "For A Class Analysis Of Communication", u: *Communication and Class Struggle*. Ur. Armand Mittelart, Seth Siegelauh, sv. 1, International General, New York 1979., str. 23-70.

¹⁸⁴ Pojedini izrazi Mattearta, prevedeni na hrvatski jezik preuzeti su iz: Biti, 2008., str. 304.

¹⁸⁵ Ibid, str. 304.

Mnoštvo je primjera kojima Mattelart potkrepljuje svoju teoriju. Sportski su događaji, međutim, za njega veoma jedinstveni u ovom smislu, jer mjesta na kojima se oni odvijaju postaju *free areas*, koji na jedinstven način omogućavaju opiranje režimu. U odsustvu ustavnih sloboda, kao što su pravo na okupljanje te pravo na slobodu govora i mišljenja, kao i mogućnost legitimnog javnog solidarisanja, stadioni postaju jednim mjestima gdje se kolektiv ima priliku okupiti i izraziti. Na ovaj način oni postaju mjestima rušenja totalitarnih režima, mjestima na kojima se rađa demokratija. (Mattelart, 1979., str. 49.) Čini se da bi se Mattelartovi stavovi po ovom pitanju i danas, gotovo dvadeset godina nakon raspada Jugoslavije, mogli primjenjivati na njeno nekadašnje tlo. Naime, navijačko huliganstvo na ovom je području i dalje izraz nezadovoljstva prema vladajućem sustavu, pa često dovodi do nacionalističkih okršaja većih razmjera. Jedan takav desio u listopadu 2009. u Širokom Brijegu (Bosna i Hercegovina), kada su se sukobile grupacije različitih nacionalnih pripadnosti, pri čemu je nekoliko osoba povrijeđeno a jedna smrtno stradala. U jednom od gostovanja na hrvatskoj nacionalnoj televiziji, bosanskohercegovački novinar Bakir Hadžimerović prokomentirao je da je „*moguće da je to uvertira za neke slične događaje koji*

kasnije Mattelart će ovakav percepcijski anarhizam nazivati *message subversion*, a on nastaje kao izraz civilnog društva u političkom okruženju nazvanom liberalna demokratija.¹⁸⁶ Kulturalne, spolne, rasne, dobne i starosne raznolikosti publike¹⁸⁷ vodit će do stvaranje razlika u intepretaciji a time i značenju “logističkog materijala”, čiji prenositelji mogu biti svi tipovi komunikacijskih sredstava, no najčešće se radi o ostvarenjima popularnih masovnih medija.¹⁸⁸ Medijski sadržaj koji napokon postaje mjestom slobodnog razmišljanja i donošenja zaključaka, odškrinut će vrata svim ostalim pokušajima ostvarivanja individualnih prava i sloboda. Ovo se odnosi i na ženska prava koja je bilo moguće ostvariti samo u okvirima novog ženskog pokreta, nekog koji će više služiti samim ženama, a nešto manje državnim institucijama. Mediji će u poslu formiranja svijesti o neophodnosti ovakvog pokreta odigrati ključnu ulogu, no pogrešno je misliti da su oni oduvijek bili izravni glasnici koji su emitirali apele za pomoć i suradnju pri stvaranju nove struje. Čak suprotno, oni još dugo neće u potpunosti izlaći iz okvira koji tolerira isključivo boljševističke principe bezuvjetnog služenja Partiji, a koja će po vlastitim nahođenjima i potrebama i dalje smišljati njihov koncept i sadržaj. Partija je upravo to i činila kada je u sarajevskoj *Novoj ženi* sasvim slučajno rođena nova Jugoslovenka, za čiju revolucionarnost, Partiji nikako ne smiju biti pripisane zasluge. Mi danas, zapravo, publiku slavimo, jer ona je ta koja se, uvidjevši potencijal tog novog ženskog

---

su prethodili raspadu SFRJ, jer se navijačka priča pretvorila ovdje u priču o nacionalizmu.“ (Sarajevo-x.com: 'Dodiku je pomućen mozak'. URL: <http://www.sarajevo-x.com/bih/politika/clanak/091011054> (17.10.2009.) On ovdje misli na okršaj na zagrebačkom Maksimiru 1990. godine kada su se navijači Dinama i Zvezde sukobili i na simboličan način započeli agoniju koja će pratiti raspad Jugoslavije sljedećih nekoliko godina. (Dokumentarni film – *Poslednji jugoslovenski fudbalski tim*).

I de Certeau dijeli Mattelartovo mišljenje po pitanju subverzije poruka masovne komunikacije, te smatra da se ona redovito dešava ondje gdje *Sprachproduzenten* ovakvo nešto ponajmanje očekuju. On ovo potkrijepljuje primjerom indijanskog stanovništva, kolonijaliziranog od strane Španjolske, koji su iznašli načine da „okrenu vodu na svoju vodenicu“, te zakone i predodžbe koji su im bili nametnuti korste na sasvim suprotan način od onog kojeg su kolonijalizatori očekivali. Indijanci su zapravo metamorfozirali vladajuće uređenje, učinili da ono funkcionira po sasvim drugačijem registru. Oni su sistem iskrivili te u njegovoj srži ostali netaknuti i jedinstveni, jednom riječju Drugi. (de Certeau, 1988., str. 12-14.)

¹⁸⁶ Mattelart, 1979., str. 41.

¹⁸⁷ Biti, 2008., str. 304.

¹⁸⁸ Mattelart, 1979., str. 51.; Za de Certeaua povijest manipulatora jezika traje već tri stoljeća. Takozvani *Schrift-Imperialismus*, začet u zlatnom dobu Katekizma i Svetog pisma i u današnjoj kulturi funkcionira na isti način: zahvaljujući svođenju čitanja na *doslovno čitanje*, prilikom čega *vjernici* recipiraju tuđi tekst ili televizijski program, bez da imaju priliku utisnuti mu vlastiti pečat. Iz razloga što današnji masovni mediji imaju sposobnost i moć *viđenje* pretvariti u *vjerovanje*, de Certeau ih naziva *Glaubensformen*. Autonomija ovih oblika egzistira u reprodukciji sociokulturnih odnosa unutar institucija, čiji upravitelji odlučuju što će biti recipirano. Međutim, s nestajanjem institucija rast će kreativnost čitatelja, koji će, zahvaljujući izravnijoj vezi sa tekstom, sada otkriti mogućnost izvođenja mnoštva drugih iz njega. Ovako potkraden *lapsus sistema*, može dovesti do *nepredvidivosti*, čije posljedice mogu biti poprilično ozbiljne. Čini se da je upravo ovo čekalo Jugoslaviju. (de Certeau, 1988., str. 299., 304., 319., 355., 356.)

lika, oglušila na izvornost poruke, pa ovu novu ženu, iako rođenu sa sasvim drugom misijom, ohrabrila da uđe na vrata jugoslovenske stvarnosti i postane nositeljicom važne povijesne ideje.

Pored opisanog, drugi evolutivni proces sa kojim je jugoslovensko društvo istovremeno bilo suočeno, a koji će baš kao i u slučaju demokratizacije naprije doći do izražaja u medijskim sferama ove zemlje, jeste izdizanje materijalizma iznad dosada dopuštenog nivoa i upliv svih ostalih kapitalističkih vrijednosti koje sa socijalističkim oduvijek stoje u opreci.¹⁸⁹ Uzimajući u obzir ono o čemu smo imali priliku čitati u prvim poglavljima ovog rada, ovaj fenomen datira još iz pedesetih godina, kada komercijalnost reklamnih plakata ponovno biva dopuštena, ili reći ćemo, kada reklamama bude vraćena njihova kapitalistička funkcija. Ovo će imati direktnog utjecaja na dosadašnji spektar tipologija ženskih likova zastupljenih u socijalističkom društvu Jugoslavije. On će biti proširen i istovremeno približen onome zapadnom, i to tako što će idealizirane ljepotice s naših plakata iznimno ličiti na one koje će krasiti zapadnoeuropske, a o čemu svjedoče plakati koje Gries pokazuje u već spominjanom djelu *Produkte&Politik*. Naši će umjetnici otići još dalje, pa će ženski likovi na produktima javne komunikacije vrlo često učiniti iznimno sličnim proslavljenim ličnostima sa Zapada, a povremeno će i same hollywoodske glumice osvanuti na plakatima ovih prostora, što je, naprimjer, slučaj sa reklamnim posterom Tvornice duhana Rovinj, nastalog oko 1960., na kojem lik Marylin Monroe dočarava užitek žene u dimu cigarete.¹⁹⁰ Politički vrh socijalističke Jugoslavije mirno će gledati (i podržavati?) jato kapitalističkih silnica dok strmoglavo jure na njenu javnost i nepovratno je mijenjaju. Tipologija žene ne samo što neće ostati netaknuta, ona će se naći usred ovog vrtloga, materijalizirana i duhovno unazađena. Tome će umnogome doprinijeti ženski tisak, koji će Jugoslovenku, prije nego se stigne i upitati što ju je snašlo, ubijediti da je riječ o najnovijem trendu koji je zahvatio svijet, napuštanju zaostalosti i primitivizma i „povratku izgubljenog raja“¹⁹¹.

Ideološkim nesuglasticama unutar proleterskog pokreta Jugoslavije sada će se pridružiti i vanjski utjecaji koji će, zato što se sukobljavaju sa osnovama socijalističkih doktrina, pokupiti većinu zasluga za urušavanje *lajtideja* koje su nudile smjernice za gradnju jugoslovenskog

---

¹⁸⁹ Mattelart smatra da, u vremenu težnji ka monopolnom kapitalizmu, mitovi koji su do sada jednostavno cirkulirali kroz masovne medije sada postaju materijalizirani u svakodnevne objekte pretvarajući se u *life style*. Ovakav proces materijalizacije on smatra povijesnim momentom te ga upoređuje sa industrijom turizma, koja najavljuje nastanak utopijskog „carstva slobode“. Ovdje postaje jasno zašto proces kapitalizacije redovito ide ruku pod ruku sa valom demokratizacije, te opravdava i dvostruku evoluciju koja se desila jugoslovenskim masovnim medijima. (Mattelart, 1979., str. 51.)

¹⁹⁰ Kusin, 2. studenoga 2003.

¹⁹¹ Mattelart, 1979., str. 51.

društva. Ovako postavljenom problemu i interpretaciji podliježe i pitanje o emancipaciji žene, koje je već od pedesetih godina prošlog stoljeća bilo suočeno sa nizom proturječnosti, što će kontinuirano onemogućavati implementiranje ideja o oslobođenju žena unutar proleterskog pokreta. Štoviše, loša koncipiranost partijskih rješenja regenerirat će napola raskinute okove, a sada, nakon što se nađe u društvu sa nekim ideološki neusklađivim idejama, ideja o socijalističkoj emancipaciji žene bit će prešutno osuđena na propast. Ona će biti zamijenjena jednom drugom, po svojoj prirodi potpuno drugačijom, pa će decenijama egzistirati kao jedna u nizu pitanja na jugoslovenskom putu društvene preobrazbe.

A koja je posljednja stanica na ideološkoj turneji koju je Jugoslavija trebala proći? Nije li to ipak demokratski socijalizam, čiji su okviri postavljeni još u devetnaestom stoljeću, i to od strane onih koji se danas smatraju velikim socijalističkim utopistima? Znači li to da smo se ipak vratili u krug, pohrlili svojim korijenima i krajnje bezobzirno zažmirili na sve ono što su nosile raznorazne tranzicije, a na što ljudski rod nikako ne smije biti ponosan? Fourier je davno rekao da će slobodna seksualnost osloboditi svijet i učiniti da zavlada harmonija. Istina, do harmonije još uvijek nismo stigli, ali ne čini li se da živimo u vremenu kada *moralu* nikako ne pristaje riječca *ne*, kada beskrupulozna seksualnost uzdrmava sva područja, lomi sve sprege i širi vidike, te čini da svatko od nas postane *građanin svijeta*, bitna karika u lancu koji vuče globalnu (r)evoluciju. Nakon što se posljednjih nekoliko decenija pokazalo da je puno istine u riječima prvog feministe, žena je krunisana kao predvodnica ove revolucionarne družine. Iz tog razloga možemo biti sigurni da, ukoliko čovječanstvo zaista doživi potpunu reorganizaciju njegovih struktura i kroči na vrata transcendentalnosti, žena će biti ta koja predaje štafetu a time i nepovratno gazi onu shakespeareovsku - „*Frailty, thy name is woman!*“¹⁹²

---

¹⁹² Zoozmann, Richard: *Der Zitatenschatz der Weltliteratur*, Anaconda, Köln 2005., str. 682.

Zaključak

Emancipacija riječju i slikom poslužila je nekolicini ciljeva, što će učiniti da zaključci ovdje doneseni budu višestruki. U nastavku su poredani kronološkim redom, po poglavljima.

Predočavanju takozvanog ženskog pitanja, koje je zaokupljalo politički vrh socijalističke Jugoslavije nekoliko decenija nakon Drugog svjetskog rata, u ovom radu prethodilo je prezentiranje najznačajnijih filozofskih imena, koja su bila zaslužna za nastajanje socijalističkih teorija u sklopu kojih se razvila i misao o emancipaciji žene, kao što su Charles Fourier, Flora Tristan, Karl Marx, Friedrich Engles i August Bebel. Izostavljanje pojedinih ličnosti i događaja koji su karakterizirali dvostoljetni ženski pokret a koji je iznjedrio i pokret proleterki, ni u kom slučaju nije značilo da su manje važni od spomenutih. Radi se o tome da su rijetki oni koji su svojom mišlju i vizijom toliko utjecali na politički i društveni razvoj komunističke svijesti, a time i razvoj politike emancipacije žene, koliko su to bili spomenuti teoretičari. Iz tog razloga i nije spominjana filozofska i publicistička aktivnost Lenjina, Trockog, Staljina i Tita. Njihovu važnost ovdje nismo nalazili u teoriji, jer o oslobođenju radne žene oni nisu ni imali nešto novo da kažu. Važnost ovih ličnosti proizilazi isključivo iz pozicije i funkcije koju su obnašali kao političke vođe zemalja koje su napokon pružale uvjete za pretvaranje Marxovih, Engelsovih i Bebelovih doktrina u realnu praksu.

U svrhu boljeg razumijevanja glavne tematike ovog rada, također je bilo neophodno dati uvid u višedesetljetnu političku situaciju u bivšoj Jugoslaviji koja je stvorila uvjete, kako za prisutnost, tako i za rješavanje takozvanog ženskog pitanja. Jugoslovensku političku praksu i ostvarivanje partijskih ciljeva često su karakterizirale oprečne mjere, što će doći do izražaja i u slučaju oslobađanja žene od okova koji su im odvajkada nametnuti, a koje je jedno komunističko društvo bilo dužno skinuti. Političke, društvene i gospodarstvene potrebe, koje su se iz perioda u period postojanja Titove Jugoslavije mijenjale, direktno su utjecale na

politiku emancipacije žene. Tako se u prvim godinama nakon Drugog svjetskog rata ona svodi na integriranje žene u javni sektor kroz edukaciju i zaposlenje, ali samo iz razloga jer je netko na svojim leđima morao iznijeti izgradnju socijalizma, a muškaraca je (zbog višegodišnjeg rata) za ovakav poduhvat u zemlji bilo nedovoljno. Pravedajući svoja nastojanja doktrinama velikih socijalističkih mislilaca koji su oslobođenje žene vidjeli u njihovoj duhovnoj i intelektualnoj neovisnosti o muškarcu, Partija uspijeva regrutirati žene u dovoljnoj mjeri i gospodarstvene probleme riješiti u prvoj poslijeratnoj deceniji. Nakon što je zemlja stala na noge a žena postala nepotrebna u javnom sektoru, državni je vrh postepeno vraća u onaj privatni – kućanstvu i majčinstvu gdje će radati i odgajati novog socijalističkog čovjeka. Na ovaj način rješavan je problem pada nataliteta, do kojeg i dolazi zbog ženine preokupiranosti javnim životom. Tako ona ponovno postaje oruđem za rješavanje nekog od državnih problema, pod izlikom da je njen doprinos u izgradnji socijalizma i dalje neizmjeran i nezamjenjiv, jer tko bi bolje odgojio tog novog čovjeka od socijalistice same?! S obzirom da je Partija određivala smjer jugoslovenskog ženskog pokreta, on ne samo da se nikada neće osamostaliti, već zapravo, nikada neće oficijalno ni postojati. Iz tog razloga, politika oslobođenja žene sve do kraja sedamdesetih godina prošlog stoljeća nije dovođena u direktnu vezu sa pojmom *feminizam* – trendom koji je karakterizirao političke akcije žena na Zapadu. Prikazati načine i metode rješavanja ženskog pitanja Jugoslavije bio je primarni zadatak ovog rada. No prije nego sam pozabavila isključivo tom problematikom, iskoristila sam mogućnost da približim ženske prilike u socijalističkoj Jugoslaviji, te ih povremeno poredila sa onima iz zemalja iza *gvozdene zavjese*. Dajući prikaze i primjere iz Istočne Europe zapravo sam crpila materijal o (tadašnjim) odnosima socijalističkog okruženja i svakodnevnice te dokazivala da je marksistička definicija življenja svugdje bila shvaćena podjednako, te da su putevi pretvaranja teorije u praksu za sve ove zemlje bili potpuno isti, bez obzira na hladnoću i neslaganje koji su karakterizirali odnos sovjetskog i jugoslovenskog političkog vrha.

Osnovno sredstvo u poslu motiviranja i regrutiranja socijalističkih građana bila je propaganda -- instrument za materijaliziranje marksističkih ideja, prisutan u svim društvima totalitarnog uređenja, koji nije zaobišao ni društvene okvire FNRJ/SFRJ. Rainer Gries, povjesničar i komunikolog bečkog univerziteta je u mnoštvu svojih djela nastojao predstaviti odnos propagande i (nemoralne, komercijalne) reklame u slučaju Istočne Njemačke, koja, iako negativno konotirana a time i nepriznata kao dio socijalističke prakse, ne samo što je bila prisutan fenomen u socijalističkom društvu, već je i sama bila prostorom masovne propagandne manipulacije. Definiranju ovih fenomena te kratkom prikazu osnovnih principa funkcioniranja propagande, agitacije i političke reklame u nekadašnjoj Jugoslaviji posvetila

sam treće poglavlje, uvodeći čitatelja na taj način u četvrto, u kojem sam se znatno detaljnije bavila manipulativnom medijskom praksom spomenute zemlje.

Najopsežnije poglavlje ovog rada započela sam predstavljanjem funkcija i zadataka socijalističkog tiska koje se nisu zadržale isključivo u okvirima Sovjetskog Saveza i zemalja pod njegovim direktnim utjecajem, već su u jednakoj mjeri karakterizirale i južnoslavenski prostor još u vremenu kada se rad Komunističke partije morao odvijati tajno i ilegalno. Nakon što sam pokazala osnovne osobine i načine funkcioniranja socijalističkog tiska od nastanka Jugoslavije nakon Drugog svjetskog rata pa sve do njenog raspada devedesetih godina prošlog stoljeća, nešto sam se duže zadržala na povijesnoj analizi događaja iz perioda između dva svjetska rata, koji su ne samo iznjedrili različite ženske pokrete, već i postali glavnim krivcima za osnivanje ženskih publikacija, preko kojih su žene govorile javnosti. Prijeratna tradicija ženskih časopisa dokazuje da su žene, osim fizičkog učešća u promjenama koje su zahvatale prostor nekadašnje Jugoslavije, svoj doprinos još tada davale i perom, te, još jednom, da ni po čemu nisu zaostajale za ženama drugih zemalja, koje su u isto vrijeme zahvatale slična društvena previranja. Iza ovakvog uvoda slijedilo je najprije prezentiranje slovenskog ženskog časopisa presocijalističke Jugoslavije pod nazivom *Ženski list*, na čijem će primjeru biti praktično pokazane metode kojima se koristio socijalistički tisak u poslu indoktrinacije, a u jednakom duhu nastavit ću i u posljednjem odsječku tog, četvrtog poglavlja. Ovdje ću detaljno analizirati nekoliko popularnih ženskih časopisa iz vremena 50-ih i 60-ih godina prošlog stoljeća¹⁹³, neprestano dovodeći u vezu propagandne smjernice sa aktualnom društvenom politikom. U prethodnim poglavljima objašnjena kompleksna politička situacija u kojoj su se žene našle u godinama izgradnje svoju je refleksiju našla ne samo na plakatima, kako nam odaje poglavlje prije ovoga, već u znatno većoj mjeri i u časopisima, te je upravo odnos politike i ponuđenog sadržaja u spomenutim publikacijama najviše privukao moju pozornost. Poglavlje sam završila podnaslovom o Bosni i Hercegovini, jer stanje u njoj po ovom je pitanju zaista specifično te vrijedno zasebnog razmatranja i analize. Ono se tiče evolucije medijskog/komunikacijskog koncepta, koja je pratila sveopću društvenu evoluciju (a možda joj i prethodila), a koja u Jugoslaviji ne samo što nije prošla nezapaženo, već je imala učešća i u samom njenom raspadu.

Evoluiranje jugoslovenske popularne kulture javilo se pod utjecajima modernih svjetskih trendova, čijem uplivu nije mogla nauditi čak ni strogoća boljševizma. Upliv buržoaskih kategorija poput slobodoumnosti i materijalizma, koji će najprije biti osjetan u medijskoj sferi Jugoslavije, već je pedesetih godina vrijedno doprinosio ubjeđenju, da značajne razlike

---

¹⁹³ *Žena u borbi, Žena, Naša žena, Svijet, Praktična žena i Nova žena*

odvajaju jugoslovenski socijalizam od sovjetskog, te da je bogatstvo ove zemlje, koja je i od Istoka i od Zapada uzela ono najbolje, a niti jednom se nije priklonila, neizmjerljivo. Ovo se, međutim, za socijalističku Jugoslaviju pokazalo destruktivnim. Udruženosti vanjskih, socijalističkim doktrinama oprečnih ideoloških utjecaja i unutarpolitičkih nesuglasica, nagrizalo je konture Titove Jugoslavije i činilo da ona, po ko zna koji put u povijesti, zamaršira prema takozvanom *prelaznom periodu*¹⁹⁴, iz jedne društveno-gospodarske formacije u drugu. To će potvrditi ono što kritike danas zamjeraju marksizmu – utopističku narav zbog sklonosti da svoju održivost uvijek iznova poljulja vlastitim diskursima. I politika emancipacije žene, sastavna kategorija dogme o boljitku socijalističkog kolektiva, može biti posmatrana na ovaj način. I ona je posrtala pod vlastitim teretom, padala i ustajala, no čini se da nikada nije smogla dovoljno snage da odabere stranputicu umjesto puta kojeg joj je ostatak svijeta već namijenio. Politika emancipacije žene, ispočetka osuđena na okove partijskog šovinizma, sada će biti preimenovana u doskora nepoželjni *feminizam* te slobodnog duha „zalepršati“ sferama jugoslovenskog javnog života. Ovo je značilo prešutni ali sigurni kraj traženja odgovora na žensko pitanje, ali istovremeno i početak nove etape u povijesti južnoslovenskog prostora, u kojoj će putanja novog ženskog pokreta egzistirati kao jedna u nizu, na putu sveopćeg društvenog prevrata.

A mišljenja u vezi s pitanjem da li se jugoslovenska žena u smislu stečenih prava više okoristila socijalističkim ili pak neofeminizmom, danas su podijeljena. Čini se da je na pitanje o tome čiji su plodovi bili slađi nemoguće odgovoriti, jer postsocijalističke studije koje se danas sprovode u zemljama nekadašnje Jugoslavije, daju oprečne rezultate.¹⁹⁵ No, onako kako sam spomenula, istražiti da li se i u kojoj mjeri oslobađanje žena u socijalističkoj Jugoslaviji zaista desilo, nije pripadalo mom interesnom području. Istina je da se ovo pitanje nametalo u nekoliko navrata tijekom analize, no direktan odgovor svaki je put bio izbjegnut. Ovaj rad

---

¹⁹⁴ Marušić, Ante/Martić, Mirko:(Ur.): *Sociologija*, Panorama, Zagreb 1967.

¹⁹⁵ Mnoga su istraživanja po ovom pitanju ipak jasna, te tvrde da je za vrijeme socijalizma ostvarena ženska (kao i uopće ljudska) prava pokopala takozvana tranzicija, kao i to da su žene danas iscijepane Jugoslavije padom socijalizma zapravo mnogo toga izgubile. Ne zaboravimo da smo od Simčića nešto slično već čuli, no on nije jedini koji u svom djelu iznosi ovakve stavove. Projekti pod nazivom *Sjećanje žena na život u socijalizmu* (Dijanić, 2004.) i *Sjećanje žena o socijalizmu – traganje za identitetom* (ŽINEC: *Sjećanje žena o socijalizmu – traganje za identitetom*, Biro Konto, Kotor 2004.) kojeg su sprovele hrvatske i crnogorske feministice a koji obuhvata mnoštvo opsežnih intervju sa ženama čije je najbolje godine obilježilo vrijeme jugoslovenskog socijalizma, veoma jasno svjedoče o spomenutom problemu. Osim toga, u potrazi za istinom ove vrste moguće se osloniti i na statistiku, kojom, naprimjer, Michael Schweiger u svom magistarskom radu o razvoju civilnih društava zemalja nekadašnje Jugoslavije potkrepljuje teze o društvenoj, gospodarskoj i političkoj situaciji u kojoj su se našle žene Hrvatske, Srbije i Crne Gore a koja danas, sudeći po rezultatima ove studije, nije nimalo zavidna. (Schweiger, Michael: *Entwicklung der Zivilgesellschaften in den Nachfolgestaaten des zerstörten SF-Jugoslawien*, Trauner, Linz 2005.)

radije je služio ideji da se osvijetli uloga medija kao važnih instrumenata pri rješavanju određenih društvenih pitanja, po čemu su socijalističke zemlje zbog totalitarnosti koja je karakterizirala njihovo uređenje izrazito specifično kulturološko područje. Ipak, potraga za temeljnim načelima funkcioniranja sredstava javne komunikacije u nekadašnjoj Jugoslavije brzo će nas izvesti iz strogo postavljenih okvira i navesti da promijenimo položaj posmatranja, i to tako što ćemo zanemariti obrasce na osnovu kojih je mogao biti opserviran ostatak socijalističke Europe. Jugoistok Starog kontinenta desetljećima će značiti most između Istoka i Zapada te time i mjesto prelamanja različitih zraka, koje će stvarati posebnu kulturološku klimu i na taj način učiniti da ovo područje zasluži postati predmetom mnogih istraživanja. Rasvjetljavanje jugoslovenske istine postalo je, čini se, zanimljivim trendom, što je i mene ponukalo da se pozabavim tom tematikom.

Zusammenfassung

Emanzipation durch Wort und Bild

Obwohl man aus der Überschrift dieser Arbeit zu einer anderen Schlussfolgerung kommen könnte, wird sich die Arbeit nicht mit dem Hinterfragen, inwieweit die jugoslawische Frau in Wirklichkeit emanzipiert war, befassen. Viele postsozialistische Studien nahmen Bezug zu dieser Problematik, deren Ergebnisse aber öfters widersprüchlich waren, was ein Hauptgrund zur Vermeidung der Suche nach Antworten der erwähnten Art bildete. Die Thematik der dargestellten Arbeit ist komplex, daher werden mehrere Schlussfolgerungen während des Schreibens erfolgen. Hier versuche ich mehrere Ziele zu erreichen, die in folgender Weise angeordnet sind:

I Der theoretische Rahmen des sozialistischen Feminismus

Das Kapitel dient dazu, dem Leser den Einblick in die theoretischen Grundlagen zu ermöglichen, auf deren Grundmauer der Sozialismus aufgebaut ist und in dessen Rahmen die sogenannte Frauenfrage existiert. Es umfasst die Beiträge von den wichtigsten utopischen Sozialisten, sozusagen, von ersten Feministen, die mit ihren Ideen nicht nur die Voraussetzungen für die Verwirklichung der typischen Frauenrechte schafften, sondern auch zur gesamten Entwicklung von modernen Weltgesellschaften beitrugen. Es handelt sich um die Namen wie Charles Fourier und Flora Tristan – Etablierer von sozialistischen Ideen, aber auch um die renommierten Persönlichkeiten der sozialistischen Fachliteratur wie Karl Marx, Friedrich Engels und August Bebel, die mit ihren philosophischen und publizistischen Beiträgen Geschichte schrieben. Ab und zu werde ich aus dem theoretischen Rahmen austreten und zwar

durch die Beschreibung von Geschehnissen, die den gesellschaftlichen Wandel in Europa nach der Französischen Revolution charakterisierten, die aber sehr relevant für die Erscheinung des Sozialismus waren. Der Akzent wird auf europäische Frauenbewegungen, ihre Ursachen und Folgen, die auch die Richtung der proletarischen Frauenbewegung im Süden und Osten des Alten Kontinents beeinflussten, gesetzt. Verschiedene Vorkommnisse und politische Entscheidungen, die sich in der Zeit des Vorsozialismus ereigneten, prägten später auch die Politik des Sozialismus sowie der Frauenemanzipation auf dem genannten Gebiet. In diesem Überblick wurden einige Namen ausgelassen, schließlich soll diese Arbeit nicht zu umfangreich auf die Theorie eingehen. Das Ausschließen von einigen bedeutsamen Namen (Lenin, Stalin, Tito usw.) aus der sozialistischen Geschichte in diesem Kapitel, kann man auch dadurch erklären, dass ihre theoretische Wirkung nicht so stark zum Vorschein kommt, wie die praktische. Sie sind für die Entwicklung der sozialistischen Geschichte nicht wenig bedeutsam, ihre Leistung kommt eher in den nachstehenden Kapiteln zum Ausdruck.

II Die Frauenfrage des sozialistischen Jugoslawiens

Nach dem so konzipierten ersten Kapitel, wurde in dem Zweiten die Möglichkeit eines Einblicks in die politische Situation Jugoslawiens nach dem Zweiten Weltkrieg geboten, welcher direkten Einfluss auf die Entwicklung des Bewusstseins zum Thema Frauenemanzipation hatte. Um den Kern dieser Arbeit besser verstehen zu können, ist es wichtig, dass der Leser die bedeutsamen politischen Geschehnisse, welche die Entwicklung der erwähnten Gesellschaft dirigierten, nachvollzieht. Andererseits bekommt er dadurch die Möglichkeit zum Ersehen, inwieweit Jugoslawien konsequent an der Verwandlung der vorher dargestellten Theorie in die realsozialistische Praxis beteiligt war. Die Wichtigkeit dieses Kapitels liegt auch in der Darstellung *höherer* parteilicher Ziele, die hinter den politischen Aktionen steckten, was die Angelegenheit der Politik zur

Frauenfrage bezeichnete. Politische, gesellschaftliche und wirtschaftliche Bedürfnisse, die sich von Epoche zur Epoche der Existenz von Titos Jugoslawien änderten, dirigierte auch die frauenemanzipatorische Politik. In den ersten Nachkriegsjahren umfasste diese Politik den Versuch, die Frauen in den öffentlichen Sektor durch Edukation und bezahlte Beschäftigung zu integrieren. Der Grund dieses Vorgehens liegt in den benötigten Hilfskräften, schließlich musste jemand, hervorgerufen durch den Verlust unzähliger männlichen Leben, den Aufbau des Sozialismus auf seinen Schultern tragen. Ihre Strebungen rechtfertigend mit den Doktrinen der großen sozialistischen Denker über die Befreiung der Frauen durch die materielle Unabhängigkeit, geht es der Partei von Hand, genug Frauen zu rekrutieren und wirtschaftliche Probleme des Landes in dem ersten Nachkriegsjahrzehnt zu lösen. Nachdem sich das Land stabilisierte und die Frau in dem öffentlichen Sektor unbrauchbar geworden ist, engagiert sich der politische Gipfel Jugoslawiens dafür, sie in den Privaten zurückzubefördern – in den Haushalt, wo sie den neuen sozialistischen Menschen gebären und erziehen wird! Auf diese Art und Weise wird das Problem der abnehmenden Natalität behandelt. So wird die Frau wieder zum Instrument für die Lösung von einem Landesproblem, mit der Ausrede, dass ihr Beitrag in dem Aufbau des Sozialismus enorm und unersetzbar ist. Wer könnte sonst diesen neuen Menschen besser erziehen als eine Sozialistin selbst?! Da die Partei die Richtung der jugoslawischen Frauenbewegung lenkte, wird sie nie unabhängig und daher auch nie offiziell. Aus diesem Grund, wird die Politik über die Frauenemanzipation bis Ende der siebziger Jahre des letzten Jahrhunderts nicht in Verbindung mit dem Begriff *Feminismus* – dem Trend der politischen Aktivitäten der westlichen Frauen, gebracht. Viele Experten behaupten, dass gerade kontradiktorisch gesetzte Lösungen der Frauenfrage (bezahlte Beschäftigung vs. Mutterschaft), wodurch die Frau überlastet wird, dem westlichen Feminismus, der sich mehr zu den Frauenbedürfnissen bekannte, Eingang gewährten.

Außer dem Erwähnten, dient dieses Kapitel der Darstellung der frauenpolitischen Angelegenheiten von Ländern hinter dem *Eisernen Vorhang*. Die Kader aus der osteuropäischen Szene aufzeigend, werde ich den Leser mit den allgemeinen sozialistischen Beziehungen auseinandersetzen. Auf diese Weise wird bewiesen, dass die marxistischen Definitionen überall gleich verstanden worden sind, so dass die Wege der Verwandlung der Theorie in Realpraxis für alle sozialistischen Länder dieselben waren und trotz der Kälte sowie der Unverträglichkeit, die Beziehung zwischen Jugoslawen und Sowjeten charakterisierten.

III Der sozialistische Realismus und jugoslawische Kultur von Agitprop

Die Thematik des dritten Kapitels ist spezifisch und wird sich in zwei Richtungen entwickeln. In der ersten Linie handelt es sich um Erklärungen von Begriffen wie *Propaganda*, *Agitation* und *Reklame*, denen in der sogenannten Kultur von Agitprop und in dem Rahmen des sozialistischen Realismus besondere Rollen und Funktionen zugeschrieben werden. Außer den theoretischen Darstellungen, werde ich unter diesem Titel auch einige praktische Beispiele anführen, wobei die Weise des Funktionierens der erwähnten Manipulationsinstrumente, mithilfe ein paar jugoslawischer Plakate aus der Epoche des Aufbaus, gezeigt werden. Poster dieser Art beinhalten mehrfache Symbolik, die zur Lösung verschiedener gesellschaftlicher Probleme beitragen sollte. Die Kommunikationsmittel in dem Sozialismus, wie auch in anderen totalitären Systemen, hatten fixe Aufgaben, deren Erfüllung für den Prozess der Verwandlung sozialistischer Theorien in die Realpraxis bedeutsam waren und daher einen unersetzbaren Teil von ihr ausmachten. Deswegen wurden sie eingehend von Seiten der Massenmedien genutzt und somit ernteten sie den Dank für viele gelöste Fragen in dem Land. In diesem Teil beschäftige ich mich mit den Propagandaelementen bezüglich der Politik zur Frauenfrage und verdeutliche die Verbindung sozialistischer Massenmedieninhalte mit der aktuellen Politik. Hier werden nicht nur Kommunikationsprodukte, die als

anerkannte Teile der sozialistischen Praxis gelten, beobachtet, sondern auch die als kapitalistisch bezeichneten (z.B. Reklamen), denen aber die Präsenz sogenannter Parteilichkeitsprinzipien nicht erspart blieb. Ein derartig konzipiertes Kapitel wird als eine Art Einleitung zu dem Vierten dienen, welches das Epitheton *schwerste* nicht nur wegen der Seitenanzahl bekam, sondern in der ersten Linie wegen der komplexen Thematik, die hier ins Zentrum meines Interesses gezogen wird.

IV Emanzipation durch Wort und Bild

Das bedeutsamste Kapitel dieser Arbeit beginne ich mit der Darstellung von Funktionen und Aufgaben der sozialistischen Presse, die nicht nur das Gebiet von SSSR und die Länder unter dem direkten russischen Einfluss charakterisierten, sondern auch gleichmäßig den südslawischen Raum und zwar seit der Zeit der illegalen und geheimen Aktivitäten der Kommunistischen Partei zu Beginn des 20. Jahrhunderts. Nachdem ich die wichtigsten Merkmale und Wege des Funktionierens der sozialistischen Medien, vom Anfang der Existenz Jugoslawiens nach dem Zweiten Weltkrieg bis zu seinem Zerfall am Anfang der neunziger Jahre, präsentierte, beschäftige ich mich sogleich mit der historischen Analyse der Geschehnisse aus der Epoche zwischen den Weltkriegen. Diese Geschehnisse brachten nicht nur verschiedene Frauenbewegungen hervor, sondern wurden gleichzeitig für die Gründung mehrerer Frauenpublikationen, über weiche Frauen in der Öffentlichkeit angesprochen wurden, als *schuldig angesehen*. Nach so einer Einleitung folgt zuerst die Darstellung der slowenischen Zeitschrift des vorsozialistischen Jugoslawiens namens *Ženski list*, deren Beispiel dazu dient, dem Leser die praktische Indoktrinationsmethoden von sozialistischer Presse zu zeigen. In dem letzten Untertitel dieses Kapitels werde ich auch in dieser Richtung fortfahren. Hier werden die Inhalte von ein paar populären Frauenzeitschriften aus den fünfziger und sechziger Jahren des letzten Jahrhunderts (*Naša žena, Nova žena, Praktična žena,*

Svijet, Žena, Welt der Frau, Ženski list und Žena u borbi.) eingehend analysiert und zwar so, dass die Richtlinien und Botschaften der Propaganda immer wieder mit der aktuellen Staatspolitik in Verbindung gebracht werden. Der Abschnitt ist so konzipiert, dass der Inhalt (Text und Fotos) der Rubriken eine Widerspiegelung politischer Entscheidungen zur Frauenfrage, über den wir schon in den letzten Kapiteln viel erfahren konnten, darstellt. Der letzte Untertitel enthält drei Teile, wobei jeder einzelne eine eigene Einheit ausmacht. Die ersten beiden Einheiten beziehen sich auf die Problematik der kontradiktorischen Kategorien der Politik zur Frauenfrage, welche ihre Reflexion in den Medien bekommen wird. So in der ersten Einheit, welche die Überschrift *Mother-Wife* trägt, erlangt der Leser einen deutlichen Überblick in die Propagandainhalte, welche die Frau in den Haushalt zurückbefördern sollten. Im Unterschied dazu wurde in der zweiten Einheit, die die Überschrift *So wie wir heute arbeiten, wird morgen unser Leben sein!* trägt, der Bezug auf die Darstellung der Propagandabotschaften genommen, die das Ziel verfolgten, die Frau im öffentlichen Sektor zu behalten. Das Kapitel schließe ich mit der Geschichte über Bosnien und Herzegowina, weil der Zustand bezüglich der Frauenemanzipation in dieser Republik spezifisch war und es sehr wohl verdient, separat observiert und analysiert zu werden. Auf Grund dessen, dass man die Frauen in den öffentlichen Sektor zu rekrutieren benötigte (eine geringe Anzahl Arbeitender), wird es in Bosnien und Herzegowinas Zeitschrift *Nova žena* an Motivierungsversuchen zu so genannter Muttipolitik mangeln. Die vorhandene Figur der Frau in dieser Publikation, wird an die beschäftigte moderne Frau erinnern, die sich gerne um den Haushalt und die Familie sorgt, die aber trotz dessen nicht dafür *versklavt* werden möchte. Solch eine Frau, ist eine geistlich erfolgreiche, hoch qualifizierte und zum ersten Mal in der Geschichte des Sozialismus, ein Frau mit sexuellem Bewusstsein. Gerade diese Kombination der Eigenschaften wird zur Entstehung einer neuen weiblichen Figur in der jugoslawischen Öffentlichkeit führen, die nicht lange darauf warten wird, aus der Sphäre

der Medien auszutreten, um in die Wirklichkeit dieses Landes zu gelangen. Diese Thematik könnte als eine Art Einleitung in das letzte Kapitel betrachtet werden. Meine Schlussfolgerungen, die ich daraus ziehe, betreffen den Trend des Austretens aus dem strengen bolschewistischen Rahmen seitens der Massenmedien und die Ablehnung der von *oben* dirigierte Inhalte. Jugoslawische Massenmedien werden schon am Anfang der Existenz dieses Landes versuchen, von dem aufdrängenden Utilitarismus zu flüchten, was zum Thema des letzten Kapitels dieser Arbeit wird. Darin wird die Evolution der jugoslawischen Populärkultur behandelt, die diese Gesellschaft langsam zur vollkommenen Umwandlung und schließlich zum brutalen Zerfall führte.

V Alea iacta est

Im letzten Kapitel habe ich mich interessehalber mit verschiedenen Gründen befasst. Diese waren für das Sprengen von Fesseln, die die öffentliche Kommunikation mit den Parteilichkeitsprinzipien damals banden, verantwortlich. Evolution der jugoslawischen Populärkultur könnte mit dem Trend des Materialismus, des Kapitalismus und der Demokratisierung zu tun haben. Das ist der Aspekt, auf dessen Grundmauer das fünfte Kapitel aufgebaut wird. Demokratisierung der Massenmedien assoziiert auf mehr Freiheit im Sinne der öffentlichen Äußerung, so hat sie aber im Süden Europas nicht angefangen. Erste Schritte in dem journalistischen Demokratisierungsprozess bedeuteten den Versuch an selbstständigem Denken, ohne irgendwelche Richtlinien der Partei. Die Interpretation von medialen Inhalten wird dadurch von Seite der Öffentlichkeit gekennzeichnet, und zu sgn. *message subversions (culturals studies)* führen, deren direkte Folge auch die Konstruktion der neuen Frauenfigur in den Massenmedien wird.

Diesen Fall hatten wir schon bei Bosnien und Herzegowinas *Nova žena*, die seitens der Partei auf keine Weise so konstruiert, wie sie durch die Öffentlichkeit erlebt wurde. Schließlich kam sie auf die Welt mit einer

anderen Mission. Das Publikum aber wird dem keine weitere Achtung schenken, es einfach nicht wahrnehmen, sondern der neuen, modernen, westlich orientierten Frau die Rolle der Führerin zuteilen, auf dem Weg der Umwandlung, welcher der jugoslawischen Gesellschaft bevorstand.

Neben dem Beschriebenen, ist der zweite Evolutionsprozess, dem die Gesellschaft Jugoslawiens auch gegenüberstand, der auch zuerst in der Mediensphäre zum Ausdruck kam, ein Hervorheben des Materialismus über das bisher erlaubte Niveau. Gleichzeitig ist es auch die Einführung aller anderen kapitalistischen Werte, die sich den marxistischen seit jeher widersetzten. Das war schon in den fünfziger Jahren offensichtlich, als den sozialistischen Reklamen ihre kapitalistischen Funktionen zurückerteilt worden sind. Das wird aber später in anderen Kommunikationsprodukten, besonders in den Zeitschriften, noch mehr ausgeprägt und einen direkten Einfluss auf die bisherige Typologie der weiblichen Figuren nehmen, die in der sozialistischen Gesellschaft Jugoslawiens vertreten waren. Dank der Charakteristiken, welche die Frauenbilder in Jugoslawiens Mediensphäre kennzeichneten, nähert sie sich der Westlichen an, womit sich der politische Gipfel dieses Landes schwer zufrieden geben wird.

Zu den ideologischen Uneinigkeiten innerhalb der proletarischen Bewegung Jugoslawiens, wird ebenfalls der *äußere* Einfluss (Demokratie und Kapitalismus) dazukommen. Da sie sich mit den Grundlagen sozialistischer Doktrinen auseinandersetzten, werden sie den meisten Dank für den Einsturz der Leitideen, die den Weg für den Aufbau jugoslawischer Gesellschaft bildeten, ernten. Einem auf diese Weise festgelegten Problem und der Interpretation folgt auch die Frage der Emanzipation der Frau, die sich schon seit den 50er Jahren des letzten Jahrhunderts mit einer Reihe von Widersprüchlichkeiten auseinandersetzen musste. Kontinuierlich wird die Implementierung der Ideen zur Befreiung von Frauen innerhalb der proletarischen Bewegung dadurch gestört und endlich schweigend zum Verfall verurteilt. Diese Idee wird durch eine andere ausgetauscht, die sich durch ihre Natur

vollkommen unterscheidet und so ein Jahrzehnt lang als ein einzelner Pfad auf dem jugoslawischen Weg der gesamten gesellschaftlichen Umwandlung existieren wird.

Primarna literatura

Nova žena, Sarajevo, maj 1968., br. 5

Nova žena, Sarajevo, juni 1968., br. 6

Nova žena, Sarajevo, januar 1971., br. 1

Nova žena, Sarajevo, mart 1971., br. 3

Nova žena, Sarajevo, juli-avgust 1971., br.7-8

Praktična žena, Beograd, 16. mart 1962., br. 145

Praktična žena, Beograd, 20. januar 1968., br. 311

Praktična žena, Zeleni dodatak, Beograd, 16. oktobar 1962., br. 202

Praktična žena, Zeleni dodatak, Beograd, 8. mart 1965., br. 134

Praktična žena, Zeleni dodatak, Beograd, februar 1969., br. 236 (publikacija oštećena pa se ne vidi točan datum izdavanja)

Praktična žena, Specijalno, Beograd, 1. juni 1966.

Svijet, Zagreb, 15. II 1964., br. 4

Svijet, Zagreb, 1. III 1964., br. 5

Svijet, Zagreb, 15. III 1964., br. 6

Svijet, Zagreb, 1. IV 1964., br. 7

Svijet, Zagreb, 15. XI 1972., br. 23

Svijet, Zagreb, 13. XII 1972., br. 25

Svijet, Zagreb, 21. III 1973., br. 6

Svijet, Zagreb, 16. V 1973., br. 10

Žena, Zagreb, listopad 1957., br. 10

Žena, Zagreb, studeni 1957., br. 11

Žena, Zagreb, prosinac 1957., br. 12

Žena, Zagreb, siječanj 1958., br. 1

Žena, Zagreb, veljača 1958., br. 2

Žena, Zagreb, ožujak 1958., br. 3

Žena, Zagreb, ožujak-travanj 1958., br. 4

Welt der Frau, Österreichische Zeitschrift für die Frau in Familie, Beruf und Gesellschaft,
Linz 1966, Nr. 7-8

Welt der Frau, Österreichische Zeitschrift für die Frau in Familie, Beruf und Gesellschaft,
Linz 1967, Nr. 9

Welt der Frau, Österreichische Zeitschrift für die Frau in Familie, Beruf und Gesellschaft
Linz 1968, Nr. 3

Welt der Frau, Österreichische Frauenzeitschrift, Linz 1971, Nr. 3

Ženski list, glasilo slovenskega socialističnega ženstva, Ljubljana, 1. maj 1913.

Ženski list, glasilo slovenskega socialističnega ženstva, Ljubljana, 7. junij 1913.

Ženski list, glasilo slovenskega socialističnega ženstva, Ljubljana, 5. julij 1913.

Ženski list, glasilo slovenskega socialističnega ženstva, Ljubljana, 2. avgust 1913.

Ženski list, glasilo slovenskega socialističnega ženstva, Ljubljana, 4. oktober 1913.

Žena u borbi, glasilo saveza ženskih društava NR Hrvatske, Zagreb, 1955., br. 2

Žena u borbi, glasilo saveza ženskih društava NR Hrvatske, Zagreb, 1956., br. 4

Žena u borbi, glasilo saveza ženskih društava NR Hrvatske, Zagreb, 1956., br. 5

Žena u borbi, glasilo saveza ženskih društava NR Hrvatske, Zagreb, 1956., br. 6

Žena u borbi, glasilo saveza ženskih društava NR Hrvatske, Zagreb, 1956., br. 7

Žena u borbi, glasilo saveza ženskih društava NR Hrvatske, Zagreb, 1956., br. 8

Žena u borbi, glasilo saveza ženskih društava NR Hrvatske, Zagreb, 1957., br. 4

Žena u borbi, glasilo saveza ženskih društava NR Hrvatske, Zagreb, 1957., br. 8-9

Sekundarna literatura

Tiskana izdanja:

Akselos, Kostast: „Erotsko lutanje“, u: *Nova žena*, Sarajevo, januar 1971., str. 12-13.

Berković, Eva: „Samoupravni socijalizam deklarirše punu ravnopravnost žene u društvu“, u: *Nova žena*, Sarajevo, juli-avgust 1971., str. 2-3.

„Bezumno trčanje za modom u suprotnosti je sa duhovnom emancipacijom“, u: *Nova žena*, Sarajevo, juni 1968., str. 12-13.

Cheffers, Rita: „Borba australskih žena za jednaku plaću s muškarcima“, u: *Žena*, Zagreb, prosinac 1957., str. 20.

„Da vas upoznamo...Marija Vinček“, u: *Žena*, Zagreb, siječanj 1958., str. 7.

„Djeca uče kuhati“, u: *Žena u borbi*, Zagreb, 1956., str. 5-6.

Doležal, Neda: „Veliko domaćinstvo“, u: *Žena u borbi*, Zagreb, 1957., str. 14-15.

Frntić, Beška: „Domaćinsko prosvječivanje u Danskoj“, u: *Žena u borbi*, Zagreb, 1956., str.7-8.

„Iz historije 8. marta – Međunarodnog dana žena“, u: *Žena*, Zagreb, ožujak 1958., str. 22-23.

„Koji je hobi vašeg muža?“, u: *Svijet*, Zagreb, 1. IV 1964., str. 34.

Kolontaj, F. M.: „Prvi koraci“, u: *Žena*, Zagreb, studeni 1957., str. 21-22.

„Kuhinja atomskog doba“, u: *Žena u borbi*, Zagreb, 1957., str. 8-9.

„Ljetovanje djece kotara Zagreb“, u: *Žena u borbi*, Zagreb, 1956., str. 12-13.

„Nema specifičnih ženskih pitanja to su društveni problemi“, u: *Žena u borbi*, Zagreb, 1957., str. 5

„Nužno je stvarati uslove da žena postane subjekat u društvu“, u: *Nova žena*, Sarajevo, juni 1968., str. 4-5.

Marinković, Nada: „Oktobarski zapisi“, u: *Žena*, Zagreb, studeni 1957., str. 23.

Marinković, Nada: „Nezaboravljene“, u: *Žena*, Zagreb, ožujak 1958., str. 10-11.

Miljenović, Desa: „Mama, zašto ne radiš izvan kuće“, u: *Žena*, Zagreb, veljača 1958., str. 10-11.

Paustka, Petr: „Dvije radne smjene čehoslovačkih žena“, u: *Nova žena*, Sarajevo, maj 1968., str. 8-9.

R.P.: „Amerikanka onakva kakvu sam je vidjela“, u: *Praktična žena*, Beograd, 16. mart 1962., str. 19-21.

„O američkim radnicama“, u: *Žena*, Zagreb, travanj-ožujak 1958., str.12.

„O problemima porodičnog odgoja“, u: *Žena u borbi*, Zagreb, 1956., str. 4-6.

„O problemima porodičnog odgoja“, u: *Žena u borbi*, Zagreb, 1956, br. 6, str. 2-5.

Pavišić, Eleonora: „Kozara je legenda“, u: *Nova žena*, Sarajevo, juli-avgust 1971., str. 15.

Popovicki, Nataša: „Jedinstvena formula: rad plus upornost“, u: *Žena*, Zagreb, ožujak 1958., str. 20-21.

„Rabula, Izreta i Halima grade socijalizam“, u: *Žena u borbi*, Zagreb, 1956., str. 8-10.

„Sjećanje na Lenjina“, u: *Žena u borbi*, Zagreb, 1957., 4-5.

„Slava drugu Moši Pijade!“, u: *Žena u borbi*, Zagreb, 1957., str.1.

Stančić, M.: „Sjećanje na Lenjina“, u: *Žena u borbi*, Zagreb, 1957., br. 8-9, str. 4-5.

Timotijević, S.: „Dan jedne zaposlene Beograđanke“, u: *Žena*, Zagreb, prosinac 1957., str. 26-27.

„Talijanske žene traže za jednak rad jednaku plaću“, u: *Žena*, Zagreb, prosinac 1957., str. 19.

„Umrkla je Marija Jurić Zagorka“, u: *Žena*, Zagreb, siječanj 1958., str. 11.

Zlatar, Pero: „Zračne domaćice“, u: *Svijet*, Zagreb, 1. IV 1964., str. 4-5.

***

Arsenović-Pavlović, Marina: „Feminizacija vaspitno-obrazovnog sistema“, u: *Polja*, Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja, Novi Sad, maj-juni 1990., br. 375-376, str. 207-210.

Hajtlinger, Alena: „Pronatalističke politike stanovništva“, u: *Polja*, Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja, Novi Sad, maj-juni 1990., br. 375-376, str. 211-213.

Kusin, Vesna: „Otkriće zvjezdanih trenutaka prošlostoljetnoga hrvatskoga plakata“, u: *Nedjeljni vjesnik*, Zagreb, 2. studenoga 2003., str. 19.

Milišić, Senija: „O pitanju emancipacije muslimanske žene u Bosni i Hercegovini“, u: *Prilozi*, Institut za istoriju, Sarajevo 1999., br. 28, str. 225–241.

Pavlović, Vukašin: „Uspon i iskušenja neo-feminizma“, u: *Polja*, Časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja, Novi Sad, maj-juni 1990., br. 375-376, str. 189-191.

***

- Antić G., Milica/ Vidmar H., Ksenija: "The Construction of Women's Identity in Socialism: The Case of Slovenia", u: *Gender and Identity*. Ur. Jelisaveta Blagojević, Katerina Kolozova, Svetlana Slapsak, ATHENA-Advanced Thematic Network in Women's Studies in Europe i Regional Network for Gender/Women's Studies in Southeastern Europe, Beograd 2006., str. 219-237.
- Emmert, Thomas A.: "Ženski pokret: The Feminist Movement in Serbia in the 1920s", u: *Gender Politics in the Western Balkans*. Ur. Sabrina P. Ramet, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 1992., str. 33-50.
- Gibas, Monika: „Die Frau, der Frieden und der Sozialismus“, u: *Propaganda in Deutschland*. Ur. Gerald Diesener, Rainer Gries, Primus-Verlag, Darmstadt 1996., str. 158-175.
- Gries, Reiner: „Die Heldenbühne der DDR“. u: *Sozialistische Helden*. Ur. Ilke Satjukow, Links, Berlin 2002., str. 84-100.
- Hendrichs, Irena: „Presse, Rundfunk, Film (Massenmedien)“, u: *Jugoslawien*. Ur. Klaus-Detlev Grothusen, 1975., str. 439-457.
- Jalušić, Vlasta: „Women in Interwar Slovenia“, u: *Gender Politics in the Western Balkans*. Ur. Sabrina P. Ramet, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 1992., str. 109-129.
- Kiš, Danilo: „Banalnost je neuništiva kao plastična boca“, u: *Homo poeticus*. Danilo Kiš, Globus, Zagreb 1983., str. 270-285.
- Krleža, Miroslav: „Govor na kongresu književnika u Ljubljani, 1952.“, u: *Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti*. Miroslav Šisel, Liber, Zagreb 1972., str. 303-331.
- Lejn, En: „Žene u društvu: Kritika Friedricha Engelsa“, u: *Antropologija žene*. Ur. Žarana Papić, Lydia Sklevicky, Biblioteka XX vek, Beograd 2003., 177-206.

Llosa Vargas, Mario: „Die Odyssee der Flora Tristan“, u: *Meine Reise nach Peru*. Flora Tristan, Insel Verlag, Frankfurt am Main, Leipzig 2004., str. 11-26.

Mattelart, Armand: “For A Class Analysis Of Communication”, u: *Communication and Class Struggle*. Ur.Armand Mittelart, Seth Siegelau, sv. 1, International General, New York 1979., str. 23-70.

***

Bussemer, Thymian: *Propaganda*, VS. Verlag für Sozialwiss., Wiesbaden 2005.

de Certeau, Michel: *Kunst des Handelns*, Merve Verlag, Berlin 1988.

Dijanić, Dijana (Ur.): *Ženski biografski leksikon. Sjećanje žena na život u socijalizmu*, Centar za ženske studije-Zagreb, Zagreb 2004.

Eichhorn, Beate: *Die sozialistische Frauenbewegung im Spiegel der "Gleichheit" (1914 - 1917)*, Disertacija, Wien 1983.

Fuchshuber, Romana: *Zwischen Propagandainstrument und Werbemittel – Zur Geschichte der Schaufenstergestaltung in der DDR am Fallbeispiel des Verbandes Deutscher Konsumgenossenschaften im Zeitraum von 1949-1989*, Diplomski rad, Wien 2005.

Frevert, Ute: *Frauengeschichte zwischen bürgerlicher Verbesserung und neuer Weiblichkeit*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1986.

Golubović, Zagorka: *Kriza identiteta savremenog jugoslovenskog društva*, Filip Višnjić, Beograd 1988.

Gries, Reiner: *Produkte & Politik*, Facultas Verlags- und Buchhandels AG, Wien 2006.

Jambrešić Kirin, Renata: *Dom i svijet*, Centar za ženske studije, Zagreb 2008.

Llosa Vargas, Mario: *Das Paradies ist anderswo*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 2004.

Löchinger, Helga: *Webung in Russland*, Diplomski rad, Wien 2006.

Nave-Herz, Rosemarie: *Die Geschichte der Frauenbewegung in Deutschland*, Niedersächsische Landeszentrale für politische Bildung, Hannover 1997.

Perić, Vidak (Ur.): *Josip Broz Tito Autobiografska kazivanja*, sv.1, IRO Narodna knjiga, Beograd, Institut za savremenu istoriju, Beograd, Obod, Cetinje, Patrizanska knjiga, Beograd-Ljubljana, 1982.

Radulović, Milan: *Raskršća srpskog modernizma*, Institut za književnost i umetnost – Pravoslavni bogoslovski fakultet sv. Vasilija Ostroškog Foča, Beograd 2007.

Richert, Ernst: *Agitation und propaganda*, Vahlen, Berlin/Frankfurt 1958.

Schweiger, Michael: *Entwicklung der Zivilgesellschaften in den Nachfolgestaaten des zerstörten SF-Jugoslawien*, Trauner, Linz 2005.

Schweska, Sonja: *Agitation und Propaganda der kommunistischen Frauenbewegung Deutschlands in der Weimarer Republik*, Doktorska disertacija., Wien 1983.

Simčić, Miro: *Žene u Titovoj sjeni*, biblioteka Ambrozija, Zagreb 2008.

Todić, Milanka: *Fotografija i propaganda*, JU Književna zadruga / Helicon, Banja Luka / Pančevo 2005.

Weise, Anna Maria: *Feminismus im Sozialismus*, Lang, Frankfurt am Main 2003.

Westerman, Frank: *Inženjeri duše*, Durieux, Zagreb 2007.

ŽINEC: *Sjećanje žena o socijalizmu – traganje za identitetom*, Biro Konto, Kotor 2004.

***

Biti, Vladimir: *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb 2000.

Čubelić, Tvrtko (Ur.): *Književnost*, Panorama, Zagreb 1967.

Enciklopedija Jugoslavije 2 Bje-Crn, Jugoslovenski leksikografski zavod, Zagreb 1982.

Enciklopedija Jugoslavije 5 Hrv-Janj, Jugoslovenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb 1988.

Marušić, Ante/Mrtić, Mirko (Ur.): *Sociologija*, Panorama, Zagreb 1967.

Mayer, Thomas (Ur.): *Lexikon des Sozialismus*, Bund-Verlag, Köln 1986.

Salzer, Olga/ Matković, Hrvoje (Ur.): *Povijest*, Panorama, Zagreb 1967.

Statistički godišnjak FNRJ 1961, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1961.

Statistički godišnjak SFRJ 1967, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1967.

Statistički godišnjak Jugoslavije 1971, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1971.

Statistički godišnjak Jugoslavije 1972, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1972.

Zoozmann, Richard: *Der Zitatenschatz der Weltliteratur*, Anaconda, Köln 2005.

Elektronska izdanja:

BHDani: *Afrika u Evropi*. URL: <http://www.bhdani.com/arhiva/270/t27011.shtml>

Božinović, Neda: *Nekoliko osnovnih podataka o ženskom pokretu u Jugoslaviji između dva rata*, Autonomni ženski centar Beograd. URL: <http://www.womenngo.org.yu/content/blogcategory/28/61/>

Iveković, Rada: „Pravo na razliku? Paritet, kvote, da ili ne? Naputak o metodi*“, u: *Ženske studije* (elektronsko izdanje) URL: http://www.zenskestudie.edu.yu/index.php?option=com_content&task=view&id=190&Itemid=41

Kolveshi, Željka: *Odjeci zagrebačkih dešavanja*. URL: <http://www.mgz.hr/hr/fs-files/45.html>

Kratki istorijski pregled važnih datuma za feminizam u Srbiji i svetu. URL: http://pescanik.net/old/UserFiles/File/feminizam/pregled_datuma_dod8.pdf

Lawrenz Birgit: *Frauenzeitschrift und deren Leserinnen*. URL: <http://www.percussionart.de/6person/mafrauenz.pdf>

Mladenović, Lepa: *Počeci feminizma, ženski pokret u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Autonomni ženski centar Beograd*. URL: <http://www.womenngo.org.yu/content/blogcategory/28/61/>

Peković, Slobodanka: *Ženski časopisi u Srbiji na početku 20. veka*. URL: <http://www.openstarts.units.it/dspace/bitstream/10077/2423/1/05.pdf>

Sarajevo-x.com: *750.000 nepismenih u Bosni i Hercegovini*. URL: <http://www.sarajevo-x.com/clanak/090421108>

Sarajevo-x.com: *'Dodiku je pomućen mozak'*. URL: <http://www.sarajevo-x.com/bih/politika/clanak/091011054>

ZITATE-ONLINE.DE: *Zitate zum Stichwort Freiheit*. URL: <http://www.zitate-online.de/stichworte/freiheit/seite4.html>

Dokumentarni filmovi:

Tito -- Crveno i crno

Autori: Slavoljub Đukić, Radivoj Cvetićanin, Predrag J. Marković, Stevan Jovičić, Luka Spajić i Mića Milošević

Produkcija: RTS, 2003.

Poslednji jugoslovenski fudbalski tim

Autor: Vuk Janić

Produkcija: Pieter van Huystee Film & Tv, 2001.

Popis slika

Slika 1 ¹⁹⁶	31
Slika 2 ¹⁹⁷	31
Slika 3 ¹⁹⁸	31
Slika 4 ¹⁹⁹	33
Slika 5 ²⁰⁰	33
Slika 6 ²⁰¹	37
Slika 7 ²⁰²	38
Slika 8 ²⁰³	39
Slika 9 ²⁰⁴	52
Slika 10 ²⁰⁵	61
Slika 11 ²⁰⁶	65
Slika 12.....	66

---

¹⁹⁶ Dijanić, 2004., str. 313.

¹⁹⁷ Ibid, 2004., str. 318.

¹⁹⁸ Ibid, 2004., str. 353.

¹⁹⁹ Todić, 2005., str.68.

²⁰⁰ Ibid, 2005., str. 68.

²⁰¹ Dijanić, 2004., str. 304.

²⁰² Ibid, 2004., str. 325.

²⁰³ Ibid, 2004., str. 312.

²⁰⁴ Ženski list, glasilo slovenskega socialističnega ženstva, Ljubljana, 4. listopad 1913., str. 1.

²⁰⁵ Da vas upoznamo...Marija Vinček, u: Žena, Zagreb, siječanj 1958., str. 7.

²⁰⁶ Frntić, Beška: Domaćinsko prosvjećivanje u Danskoj, u: Žena u borbi, Zagreb, svibanj 1956.,str. 7-8.

Sadržaj

Uvod.....	3
I Teoretski okviri socijalističkog feminizma.....	6
Charles Furier i Flora Tristan – utemeljitelji socijalističke misli.....	7
Engels, Marx i Bebel.....	10
II Žensko pitanje socijalističke Jugoslavije.....	13
Jugoslovenke prije i za vrijeme Drugog svjetskog rata.....	14
Tereti društveno (ne)korisnog rada.....	16
Jedinstvena formula: rad plus upornost.....	16
Mama, zašto ne radiš izvan kuće?.....	18
Pokret jugoslovenskih žena po uzoru na zapadnjačke ženske pokrete.....	20
III Socijalistički realizam i jugoslovenska kultura agitpropa (1945.-1952.)	22
Propaganda, agitacija i reklama – instrumenti za materijaliziranje marksističkih ideja.....	25
Propaganda i agitacija	25
Reklama.....	27
Reklama za pisaae mašine „Biser“ iz oko 1960. godine	32
Reklamni plakat Tvornice motora Zagreb	

za „Motor Savica“ iz 1950. godine.....	33
Reklama za jestivo rafinirano ulje „Zvijezda“ iz oko 1960. godine.....	34
IV Emancipacija riječju i slikom.....	36
Funkcije socijalističkog tiska.....	37
Ženski tisak presocijalističke Jugoslavije.....	39
Izgradnja socijalizma pomoću ženskih časopisa.....	45
Mother-Wife.....	45
So wie wir heute arbeiten, wird morgen unser Leben sein!.....	51
Rabula, Hizreta i Halima grade socijalizam.....	56
V Alea iacta est.....	61
Zaključak.....	66
Zusammenfassung.....	71
Primarna literatura	80
Sekundarna literatura	83
Tiskana izdanja.....	83
Elektronska izdanja.....	83
Dokumentarni filmovi.....	91

Popis slika.....92

Sadržaj.....93

Lebenslauf

Andrea Iveljić

*Geboren am 1. Oktober 1984, Tuzla (Bosnien und Herzegowina)

*Stättermayergasse 27-29, Top 41

A-1150 Wien, Österreich

Tel. +43650 634 1096

E-Mail: a_iveljic@yahoo.co.uk

Familienstand

ledig, keine Kinder

Schule

1991-1999 Hauptschule in Tuzla

1999-2003 Gymnasium mit Abitur in Tuzla

Studium

Oktober 2004-August 2008: Studium der Publizistik und Kommunikationswissenschaft an der Uni Wien

Schwerpunkt: Allgemeine kommunikationswissenschaftliche Fächer sowie eine Spezialisierung aus Werbung und Markt- und Meinungsforschung

Nebenfächer: 34 Semesterstunden aus verschiedenen Fächern an dem Institut für Slawistik/ Uni Wien

Thema der Bakkalaureatsarbeit: Frauenemanzipation im Sozialismus – frauenpolitische Werbekampagnen in 60-er Jahren der DDR-Zeit

August 2008: Abschluss des Bakkalaureatsstudiums

Oktober 2008: Masterstudium der Slawistik an der Uni Wien

Thema der Masterarbeit: Emanzipation durch Wort und Bild (Inhaltsanalyse der Frauenzeitschriften Jugoslawiens aus 50er und 60er Jahren im Bezug auf die frauenemanzipatorische Propaganda)

November 2009: Abschluss des Masterstudiums

Berufspraxis während des Studiums

Oktober 2006-April 2007: Praktikum bei SEEMO Vienna, Tätigkeit der Pflege der Daten der Medienadressen in der Datenbank für die Ausgabe des Medienhandbuchs „SEEMO Media Handbook 2007“

Seit Juni 2007: Mitarbeit in Redaktion der Zeitung `Novi glasnik – Magazin in Bosnisch/Kroatisch/Serbisch`, Rubriken `Aktuelles`, `Geschichte` sowie `Buchrezension`

Seit Juni 2008: Übersetzungs- und Dolmetschertätigkeiten bei dem Sprachinstitut `Germanica`

Sprachkenntnisse

Bosnisch/Kroatisch/Serbisch (Muttersprache)

Deutsch (Ergänzungsprüfung aus Deutsch/Vorstudienlehrgang der Wiener Universitäten
Februar 2004)

Englisch (FCI – B2, ab Juni 2009 BECH – C1)

Karriereinteressen

} Interkulturelle Kommunikation (mit Schwerpunkt auf Süd-Ost-Raum)

} Integrationsbereich

} Werbebranche

} Mitarbeit an verschiedenen Publikationen

} Postsozialistische Forschungen

Wien, November 2009